

Олександр
ЛЕВАДА

РІКИ
НЕВПИННА
ТЕЧІЯ

Олександр
ЛЕВАДА

РІКИ
НЕВГИННА
ТЕЧЛЯ

Лірична повість-роздум

Київ, «Радянський письменник», 1983

У2
Л34

Это философско-лирическая повесть известного украинского советского писателя, лауреата Государственной премии УССР им. Т. Г. Шевченко об его отношении к окружающей среде и жизни, о выборе места в обществе. Автор изображает отрезок времени, пройденного им рука об руку со своими близкими, родными, друзьями. Главные персонажи произведения — простые колхозники и рыбаки из Поднепровья, Роси, Припяти, деятели науки, культуры: Александр Корнейчук, Ванда Василевская, Андрей Малышко, Александр Довженко, Борис Гмыря и др. Идейно-тематически эти раздумья будто продолжают предыдущую книгу прозаика — «Повесть о раннем утре».

Рецензенти:

К. П. Волинський, Ю. О. Збанацький

Л $\frac{4702590200-59}{M223(04)-83}$ БЗ. 35. 8. 82

© Видавництво «Радянський письменник», 1983

*Пам'яті дружини-друга
Кири Олексіївни Левади*

НАЛОДИНЦІ З ЗОРЯМИ Інтродукція

айчастіше це буває в серпні, в щедрому місяці серпні, в заповітні години, коли земля, вирядивши сонце за вечірній пруг, чуйно спить, оповита шовковою сутінню, а ріка, притемнена під берегами, стає немовби опуклою і несе свої води тихо-тихо, сказати б — навшпиньки, тобто майже нечутно й непомітно, зрідка нагадуючи про себе тільки таємничим зітханням незримих хвиль під крутими обривами берегів та мовчки скрикуючи білими й червоними спалахами бакенів на звивистих поворотах течії.

«*Тихо-тихо Дунай воду несе*». Це з пісні — щемливої, задумливої, немовби легесеньким туманом оповитої пісні, що її знають у нашому краї з давніх-давен. Як же джерельно, немовби сама по собі, зринає в пам'яті в такий вечір ця задушевна мелодія, беззвучно, але невідступно бринить у свідомості, як журливий спогад і як глибинна розрада. «*Тихо-тихо Дунай воду несе*»... Нехай буде й Дунай, хоч для мене в такі чудодійні серпневі ночі це найчастіше була велиководна Прип'ять, а в молодші літа — красуня Рось, а трохи згодом — сам батько Дніпро.

Тобто — Ріка. З великої літери. Жива, могутня, глибинно мудра й завжди загадкова.

(А чому з усіх річок найчастіше згадується в піснях саме Дунай — буде ще час і нагоди поміркувати згодом).

Густіша темінь на берегах і над лоном вод, поволі затихає і зрештою зовсім завмирає денний-буденний гомін над річкою, і ось уже зникло остаточно все зайве і стороннє для цієї ночі — тільки таємничі обриси берега поблизу причаленого човна, та чорна безодня ріки, глибочінь якої поцяцькована золотавими, немовби розмитими, тож і вібі приверкими узорами зір, та чорна безодня неба, в якій зависли над землею, над рікою безліч златобризних, яскравих, манливих і загадкових візерунків.

«І круглих зір дістіг багатий урожай». Так сказав поет, а в серпневу ніч над рікою той небесний урожай видається особливо щедрим і виразним. Вражас він уяву і в травні, чи й вересні, чи й будь-якому місяці, але в серпні — найбільше: тоді зір на небі, мабуть, чи не найрясніше, і видаються вони по-особливому таємничими і загадково-яскравими, а найперше — цариця зорянного неба, зірка-чарівниця, що її звечора звуть Вечірньою, а перед світанком — Зірницею.

В такі ночі її оточує золотавий ореол, а пучечок ніжних промінчиків сягає від неї аж до самої землі, і здається, що зірка ласково усміхається, вітаючи Небо, і Землю, і Людину.

«Зоре моя вечірняя, зайди над горою!» Так єднав свою душу з нею, Зорею, Тарас Шевченко в чорній безодні неволі, а Зоря єднала його з рідним краєм, з далекою Україною, бо в ту мить її, найпривітнішу Зорю, було однаково видно і на безлюді Арагу, і над оповитими вечірніми сутінками берегами Дніпра.

Астрономи не знають про цю властивість зірок — єднati людськi серця, розрізneni відстанню, долею, нещастям чи й кордонами, а душа людська знає про це, знає чи, може, краще сказати — відчуває. Недарма ж є така прикмета: коли в небі спалахне летюча зірка, загадай у ту мить про свою кохану чи коханого, і вона чи він теж відразу ж згадає про тебе.

«*И звезда с звездою говорит*». А ще можна сказати, що зоряне небо — цілюща розрада від самотності. Пригадуєте тужливо-трепетний і до щему хвилюючий лермонтовський пісенний сплеск душевного болю, породженого самотністю: «Выхожу один я на дорогу»... Саме в таку мить і відчув поет так глибинно, що зоря з зорею розмовляє, і, мабуть, тільки цим і міг хоч трохи втамувати свій душевний біль.

Час наодинці з зорями, час трепетного єднання з безмежністю, неповторний час високо-го і водночас смиреного піднесення душі над землею, над невідступними клопотами й турботами, над власним життям. Це — як причастя для віруючих, і як музичний акорд, і як радісний сон далекого дитинства, коли здавалося, що ти летиш над землею, як голуб.

Відомо ж: ті клопоти й турботи обступають інколи людину, як гори, як крути гори, що застують широчінь буття, і тільки жива надія підіймається з-поміж них і над ними, як зоря, і не дає тобі занепасти зовсім, схиливши перед недолею голову і втопивши очі в пил.

«*А між тими кругами склонила зоря*». Згадаєш цю пісню — і в образі тієї зорі оживав в твоєму серці те, що наймиліше тобі в житті. А найперше — вона, кохана твоя, світла надія на щастя й радість.

І спогад цей давеніть-переляється в серці, як музичний струмок, як баркарола Чайковського з циклу «Пори року», певимовна баркарола, в якій і зоряний вечір, і лагідний плескіт незримої течії, і задумливість, і замріяність, і високі поривання душі.

«Дівчино-рибчино, зіронько ясна». Так співає молодість у зоряний час любові, і відлуння тієї пісні оживає через довгі десятиліття, тільки не завжди ти готовий почути його в своєму серці, а ось у таку ніч на березі річки, коли ти наодинці з зорями, вона, пісня далекої юності, неодмінно оживе, а разом з нею оживе і все те, що, здавалось би, давно вже забуте.

Тільки ж бринить тоді ця мелодія лише для самого тебе, а навколо стоїть непорушна тиша, «хімічна тиша», як говорив колись Довженко, неймовірна, рідкісна, чарівлива тиша.

Інколи сплесне риба під навислим над водою кущем, сплесне, не порушивши, а ніби підкresливши глибочінь тієї непроглядної тиші; раз на годину чи й на дві сріблясто озветься дзвіночок на вудлиці спінінгової закидачки, що, немов антена портативного радіоприймача, виткнулася з човна на кормі, сріблясто озветься, щоб на мить привернути увагу до покльовки рвуччого сомика чи круглобокого ляща; а після короткого клопоту з тим сомиком чи лящем — знову бездонна тиша, і ледве відчутий подих темноводої річки, і безмежність зоряного небосхилу, на якому зоря з зорею розмовляє, сднаючись у найхимерніші узори миготливих сузір'їв.

І не можна вже одвести зір свій від тієї зоряної невичерпності, вона владно манить у

безмежність, манить, кличе, чарує, підносить душу до нездосяжних висот прекрасного.

«Зоряний поклик!» Це слова космонавта Петра Климчука, одного з тих, що побували «поряд із зорями» (так і книжка його зветься), і брінняття ті слова лейтмотивом у книгах і розповідях усіх космонавтів, як бринять, певно, у їхніх душах і як бриніли завжди у кожного, хто будь-коли — хоч би й на землі — залишився наодинці з зорями.

Так буває з закоханими, тож і сяють так часто «зіроночки ясні» в піснях про любов.

Так було колись і з чумаками у їхньому повсякденному (тут краще б сказати б «поповсякнічному») побуті на ночівлях серед степу широкого, на возах, пахучим сіном застелених, на самому дні глибокої нічної тиші.

Іх, чумаків, можна б назвати ще й «звіздарями» (пречудове слово, відоме ще з стародавньої колядки), «звіздарями», або по-сучасному — народними астрономами: це ж не хто інший, як вони, назвали небесний образ галактики нашої Чумацьким Шляхом (те, що по-російському зветься «Млечный Путь») і нарекли сузір'я такими назвами, як от Великий Віз (Большая Медведица) і Малий Віз (Малая Медведица) або ж — Волосожар, Квочка, Чепіга.

Зоряний поклик! Його не висловиш словами. Він підносить людину не тільки над землею, а й над собою, він молодить серце, оновлює душу, очищаючи її від усього нищого, дріб'язкового.

«Людина завжди прагнула до зір», — пише Петро Климук. І в сяйві цього одвічного прагнення ще яскравіше вирізьблюються слова

великого керманича славпої дружини космонавтів Сергія Павловича Корольова, слова про те, що «Земля — берег всесвіту».

I, певно, що виразніше веде людина німотний і трепетний діалог душі своєї з зорями, то більше відчуває синівську відповіальність за цей до болю рідний, крихітний острівець в океані всесвіту, за свою неповторно прекрасну, може, єдину в усій безмежності світобудови матінку-Землю.

Тож так природно випливає з роздумів про зоряний всесвіт висновок Юрія Гагаріна: «Найвища посада на землі — бути людиною».

...А ніч над Рікою незримо й нечутно рине далі й далі, і ось уже на небосхил виплив величний, таж і великий, «як млинове коло», червонястий, міднолицій, хочеться сказати — язичницький Місяць, «ясен місяць», князь зоряного неба; а в інкрустованій зорями глибині темних вод відразу ж явився його двійник і, щоб легше було вам до нього дійти, простелив до берега, до вашого човна світляну доріжку — хитку, непевну, безмежно привабливу.

I в парі з князем Місяцем відразу ж стала вона, найзолотіша і найпроменистіша Зоря, вечірня чи вранішня, в залежності від того, в який час ночі виплив з-за обрію місяченько.

«*Зоря з місяцем пострічалися*» — здавна говорять про них серед людей. Всі інші зірки поблизу місяця приглушили своє сяйво, немовби відступили делікатно кудись у глибочину неба, милуючись здаля на цю красну пару. А дальші сузір'я заблискали-замиготіли ніби ще яскравіше, співаючи хвалу їй і йому, як співають дружки на весіллі хвалу молодому й молодій, теж називаючи їх у піснях князем і княгинею.

Так і стоять вси в парі на небі, милуючись одне одним. Аж до світанку стоять, всі інші зірки вже й згасли одна за одною, як свічки, а вони все ще сяють над світом на людське диво, на радість усім, хто здатний відчути це диво.

Нарешті розтала в безмежності й вона, остання зоря пічного неба. Залишився на небесному склепінні тільки він, місяць-місяченько, зблідлий від хвилювання чи, може, й від тути-тривоги за своєю зорею, що зникла в безодні всесвіту.

Крайнебо на сході вже рожевіє. Свіtlішає лоно ріки. Скоро зустріне земля інше чудо найчудесніше — схід сонця.

ЩО ТАКЕ РІЧКА?

кладав я іспити на право водити моторний човен по Дніпру, екстерном складав, на двотижневі курси не ходивши, отже, й відповідного конспекта не укладаючи й не визубрюючи. Човна я вже й без іспитів мордував по річці вздовж і впоперек років з п'ять, траплялося — і в бувальцях бував, особливо під час грози, коли реве та стогне Дніпр широкий, мав немалій клопіт і з човнярськими одно-, дво- та чотирициліндровими двигунцями, в тому числі й з тими, що в критичний момент не заводяться, хоч сядь та й плач, одне слово — набрався досвіду по вінця, то чого ж мені боятися якихось там іспитів? Не

школяр же я і не який-небудь суходольний невіглас, а напрактикований річковик-рибалка, поважний за віком і навіть член Спілки письменників...

Погортаю, мовляв, не дуже художню літературу про ті ж таки двигуни-двигунці і про зорові сигнали на річкових шляхах сполучень, з'явлюся перед очі компетентної комісії, витягну екзаменаційного квиточка і...

Погортав, з'явився, квиточка витяг і...

Перше питання в квиточку... Ха, знайшли про що запитувати! Хто ж цього не знає? Це ж навіть мала дитина, це ж навіть моя незабутня прабаба Ганна могла б, не кліпнувши оком, подолати такий екзаменаційний перелаз. Коротше кажучи, перше питання в квиточку: що таке річка?

— Ну,— кажу,— це,— кажу,— вода,— кажу,— між двома абсолютно протилежними берегами, котра, значить, тече собі та й тече від своїх, так би мовити, витоків і аж до самого, виходить, гирла.

І додав для гумору:

— А не навпаки.

Екзаменаційна комісія — три суворих річкових капітани-пенсіонери — мовчки переглянулась і, дозволю собі сказати, мовчки зітхнула.

— Що, не так? — питало трохи стривожено.

— Стоїмо на причалі,— скрупно констатував найсуворіший капітан-пенсіонер, тобто голова комісії.

— Ви, шановний, не стісняйтесь,— тоненьким голосом додав його колега, що пришвартувався до голови з лівого борту.— Якщо не знаєте, то так і кажіть: пе знаю.

«Овба! — сказав я сам собі подумки.— Отак візьму та й продекларую... І головне — як же це «не знаю», коли знаю!»

І, трохи помізкувавши, хитро запитав:

— Тут про яку річку питаетесь? Про Дніпро?

— Ну хоча б і про Дніпро.

— Так би й сказали... Відповідаю: ця річка є історичним шляхом з варягів у греки, по якому варяги, навантаживши свої лодії...

— Стоп! — зупинив мене голова комісії.— Задній хід!

— Знову не так?

— Подумайте ще.

Ну, міркую собі, не пробився па магістралях історичних, ударю я по вас із самопалів літературних. Подумав, згадав, проголошує:

— Знаю.

— Ну?

— «Красен Дніпро за тихої погоди, коли вільно і плавно мчить він крізь ліси і гори повнії води свої...»

— А якщо це не Дніпро? — примуржувавши, допитується голова комісії.— Якщо це, наприклад, Дунай? Як же тоді?

— Тоді «тихо-тихо Дунай воду несе, а що тихше дівка косу чеше».

— Яка дівка? — спантеличено перепитує тонкоголосий напарник голови.— Яка така дівка?

— Мабуть, красива. І, само собою, незаміжня.

— Припустимо! — густим басом рубонув третій член комісії.— А якщо воно й не Дунай, а, навпаки, Волга?..

— «Волга-Волга, мать родная, Волга русская река», — процитував я вже зовсім безнадійним

тоном і покірно опустив голову на груди, чекаючи на вирок.

Він був лаконічний і вичерпний:

— Доведеться, шановний, ще раз. Через два тижні.

А тонкоголосий доброзичливо додав:

— Конспектика роздобудьте, підчитайте, підзубріть і — повний вперед! Тоді й знайдемо спільну мову.

Що ж, прийшлося та ще й довелося. Розумну пораду чому ж і не сприйняти. Конспектика роздобув (у тих, що ходили до випченазваних капітанів-річкознавців на двотижневі курси), навіть велими оперативно роздобув і не тільки підзубрив, а й визубрив на віки вічні, до кінця днів своїх, собі на втіху, а всім нащадкам своїм у науку.

Визубрив, що річка — це, виявляється, не що інше, як «стрічкоподібний потік прісної води, що рухається по земній поверхні від підвищених місць до низинних під впливом сили тяжіння». Цитую у власному, сказати б — одчайдушному, перекладі, а в конспектному першоджерелі цей текст ззвучить, здалося мені, ще категоричніше: «лентообразный поток пресной воды, движущийся по земной поверхности от возвышенных мест к низменным под влиянием силы тяжести».

Коротко. Ясно. Вичерпно. Всеосяжно.

Мов алгебраїчне рівняння.

Ні додати, ні відняти.

Тільки, одверто кажучи, мені особисто в такій ріці чомусь ні купатися не хочеться, ні човна по ній водити, ні рибалити на її абстрактних берегах.

«Стрічкоподібний потік пріспої води...»

Безликий, бездушний, безбарвний, байдужий до всього на світі.

Спробував уявити його, і видалося мені, що знівелював він і навіть немовби поглинув без сліду і красець Дніпро, і матінку-Волгу, і зачаровану Десну, і тихий Дон, і повноводу Прип'ять, і найпривабливіше видиво мого далекого дитинства, вербами-лозами закосичену Рось.

Ні, шановні мої капітани-екзаменатори, спільнної мови в цій справі у мене з вами, на щастя, не знайшлося. Бо річки, яка була б просто собі механічним і, сказати б, середньоарифметичним потоком прісної води, я на своєму віку не надиував. До річок, до справжніх річок ця конспектна формула не стосується, не може стосуватися.

Бо річка — вона жива!

Річка — вона диші, вона хвилюється, вона усміхається, вона дрімає, вона зітхас, вона схлищує або її плаче, інколи хвилюється, а інколи навіть реве та стогне.

А ще інколи вона бринить, чуєте? Бринить! Хтось, може, скаже: та хіба ж може річка бриніти без звуку? Звичайно, може. Адже сльоза бринить, адже роса бринить, а річка її поготів.

І не тільки бринить. Сонячної днини чи місячної ночі вона співає, треба тільки навчитися слухати її спів, слухати не вухами настороженими, а трепетною, схвильованою душою. І тоді ви всім серцем неодмінно почуєте той, дозволю собі сказати, мовчазний вокаліз, ту щедру оркестровану мелодію світлої мрії і осонценої хвали життю, що її випромінює річка.

Найвиразнішою формою буття річки є, звичайно ж, рух, невпинний і — як на моє відчуття — цілеспрямований рух вперед і вперед, через усі загати, перепони й перешкоди. Це просто щастя наше, що є на земній кулі таке чудодійне явище, як невпинна течія річок, їхній живодайний рух. В ньому завжди — заклик до життя, до творчості, до утвердження щастя й радості на землі.

А до всього того — у кожної річки є ще й свій власний, свій — не побоюся сказати — неповторний характер, своя вдача, свій норов, свої звички і свої примхи. Тож і знайомитися зкоожною річкою не менш привабливо, аніж знайомитися з новою людиною, про яку вже доводилося чути багато цікавого, а от зустрітися віч-на-віч випало вперше.

І ще чарує мене в річках те, що кожна з них — неповторний, неперевершений художник. Як витончено й майстерно вміють вони відтворити в своєму чарівливому дзеркалі і образ неба з усіма його відтінками, з його найхимернішими хмаринками, з місячною стежиною вночі і сонячними блискітками вдень; і суворий образ навислих над водою мовчазних скель та крутоспадних обривів; і образ (не натуру, а саме художній образ) малювничих, шатраподібних верб або гордовитих дубів, що прибрели, буває, до самого берега, щоб зблизька глянути на красуню ріку.

Вважаю, дуже пощастило мені, що раз по раз торувала моя доля свої стежки на зелені береги, немовби закликаючи зблизька спізна-тися (хотів би сказати «побррататися», та не насмілюся), на довгі роки поєднати своє життя з річками.

Та ще й з якими!

Сам батько Дніпро, той, що красен за всякої погоди, той, що широкий та дужий, той, що, розгнівавшись, горами хвилю підійма...

І його рідна сестра Прип'ять, щедра та лагідна, ріка невичерпного братерства українців з білоруськими сябрами, повновода Прип'ять, якій я від усього серця проголосив у одній своїй п'есі «здрастуй!» і залишився вірним їй на все життя.

А в давніші роки — ще й чарівниця Рось, то бурхлива й кам'яниста, то лагідна, лугова Рось, на зустріч з якою я не раз бігав у дитинстві більше як за десять кілометрів, а по війпі цілих три роки жив на її скелястому березі в славному Корсуні-Шевченківському...

Образ красуні Росі, як і образ могутнього Дніпра і невичерпної Прип'яті, став часткою моєї душі, і не можу я заспокоїтись, доки не спробую розповісти про це іншим людям, всім, хто — всупереч умоглядним уявленням про якийсь абстрагований потік прісної води — вважає річку живою і сприймає її не тільки розумом, а й серцем.

Бо річка і життя — поняття тотожні, майже синоніми.

Ріки невпинна течія — це не тільки живодайне пульсування водяної артерії цілого краю, це також і невпинне пульсування ріки життя людини, людей, людства.

ЧИ ЗАВЖДИ РИБАЛКИ ПЕРЕБІЛЬШУЮТЬ?

е я для делікатності написав «перебільшують». А як одвертіше, то слід би сказати «брешуть». Так воно й говориться про нашого брата рибалку, про все риболовецьке плем'я, про всіх безмежно відданих риболовецькому покликові й покликанню вудконосців і спінінгістів.

Брешуть, мовляв, усі до одного, без ніякого винятку. Брешуть на воді й на суші, вдень і вночі, не кліпнувши оком і не спіткнувшись. І все в одному напрямку: що риби наловлено втричі-вп'ятеро більше, аніж це було насправді, і що той окунь-щука-короп-лящ нібіто виявився учетверо-вшестеро більшим, аніж це було в натурі.

І звичайно ж, що найбільша рибина нібіто зірвалася, зйшла з гачка при самому березі, а була вона такою, що якби сам не виводив її з води (ну й давала ж вона кругаля! ну й виверталася ж!), то не повірив би зроду-віку: голова — як глечик, пащека — як верша, а сама — як той підсвинок, як добрячий підсвинок...

(А буває — і як кабанюга: це про сома або про чудо-коропа).

Пустили навіть поголоску, ніби в кожного рибалки перманентно красуються на лівій руці два синяки: один в районі ліктя (але з протилежного боку), а другий на рівні плеча. Ось так, мовляв, показують рибалки розмір впійманої риби, розповідаючи про вчорашню або й позаторішню риболовлю: простягнувши вперед ліву руку, б'ють по пій ребром своєї правиці

біля ліктя або навіть біля самого плечового суглоба.

У журналі «Перець» навіть ущипливі карикатури на цю тему не раз доводилося бачити, хоч, між іншим, мені добре відомо, що співробітники «Перцю» — на чолі з головним редактором Федором Юрійовичем Маківчуком і найшановнішим, світлої пам'яті старійшиною поетів-сміхотворців Степаном Івановичем Олійником — суть найзавзятіші рибалки (Федір Юрійович в основному короп'ятник, а Степан Іванович — аматор ловлі на мотиля у романтичному і — колись було, та загуло, — багатому на рибу озері Конча-Заспа).

Тут до речі буде зазначити, що наш славний «Перець» зі своїми, умовно кажучи, дружніми шаржами-карикатурами на рибалок є аж ніяк не самотнім. Більше того, рибальська тема (і то саме в ракурсі рибальських, на брехні побудованих нахвалянь) виявилася для художників, можна сказати, позанаціональною, ба, можливо, навіть космополітичною.

Наприклад, найвеселіші сатиричні ілюстрації в книжечці про рибальство побачив я, пригадується, в Польщі. Чого тільки там не було в тій привабливій книжечці: і малюнок з підписом «Вправних рибалок впізнаємо по синяку на плечі», і зображення видовженої, схожої на ласт для підводного плавання, рукавиці, яка, якщо одягнути її на ліву руку, нібто оберігає ту руку від синяків при демонструванні розмірів упійманої риби, і одверто придуркуватий, закам'янілий у своєму непорушному сидінні з вудкою в руках рибалка, на голові якого ворона почала мостити гніздо, і багато чого іншого не менш глибокодумного.

Наслухавши понікуди отаких поголосок про поголовну брехливість рибальського племені, надивившись отих превеселих, але, як по правді, то й обурливих малюнків, вирішив я твердо, навіть клятву собі дав, розповідати про свої рибальські пригоди й здобутки правду й тільки правду, дистильовану правду, одміряну з точністю до грама, до міліметра.

І дотримуюся цього найморальнішого зобов'язання свято і готовий — на зло рибальським недругам і дискредитантам (гарне слово придумалося: дискредитанти! За аналогією напрощується «компрометанти» і навіть «дискваліфіканти»...) — готовий, кажу, відстоювати цей високий принцип всіма можливими засобами.

І так і роблю, невідступно, неухильно, в чому, сподіваюся, можна буде пересвідчитися хоча б і з цієї книжки.

Чую мовчазне запитання читачів: та невже ж ані разочка не доводилося порушити його той принциповий принцип? Хоча б ненавмисно?

Відповідаю з усією щирістю: було. Порушив. Один-единий раз. Покривив душою і, можна сказати, змістив події й факти, поставивши їх з ніг на голову. Це якщо висловлюватися літературно. А як сказати простіше — збрехав. І до того ж цілком свідомо, без ніяких «ненавмисно».

Але навіщо ж? Для чого? В ім'я чого?

Відповідаю, не відводячи вбік очей і поклавши праву руку на серце: в ім'я правди. Щоб не вважали за хвалька, вигадника й пустобреха.

Бо, вбачалося мені в ту мить, якщо розповім правду — неодмінно подумають: ну й на-

вигадував!.. Совість би мав! За дурнів нас вважає, чи що? Бреце на всі заставки і оком не моргне. Серйозний чоловік, навіть трагедії, кажуть, пише, а принижує себе до такої безглупдої вигадки... Та й те сказати: рибалка ж він. Тобто — язик без кісток... Нехай собі втішається, зробимо вигляд, що повірили.

Ось такий, сказати б, внутрішній монолог відчувся тоді мені в уявних докірливих поглядах моїх евентуальних співрозмовників. Краще вже, подумав я, чесно збрешу, аби тільки не дати додаткової підстави вважати кожного рибалку вигадником і пустодзвоном.

Ось як воно буває-трапляється.

Тут навіть мудре слово «діалектика» було б до речі, але, мабуть, не варто застосовувати таку високу категорію до розповіді про щуку, яка — присягаюся вам! — сама вскочила в мій рибальський човен.

Було так: подався якось я підвечір тим човном від села Плюти, що під Києвом (наймав є тому селі на літо половину хати у діда Степана, рідного брата діда Миколи, котрого ми ще згадаємо), подався, кажу, вгору по протоці Козинка до урочища Король, що аж під селом Рудики. Намірився насмикати там на поплавчанку окунців, язів і густірок, а коли стемніс, то, може, й двох-трьох сомиків здобути на спіннігову закидачку, оснащенну міцним поводком, що вивершувався добрим пучком черв'яків на переметному гачку.

(Козинка, якщо хочете знати, — це мальовнича дніпровська притока, що починається під Києвом, біля урочища Конча-Заспа, і, нанизавши на себе по дорозі села Козин, П'ятихатки, Рудики і Плюти, знову з'єднується з Дніпром аж

поблизу Трипільських круч, трохи вище від села Українки. Ця топографія тепер уже зваженою мірою в минулому часі — в тому розумінні, що вихід з Козинки на Дніпро перекритий нині дамбою, а розташоване біля гирла річки Стугни тихе й затишне село Українка вже зовсім не село, а справжнє багатоповерхове місто, над яким день і ніч гордовито димить могутня новобудова — Трипільська ДРЕС).

Не знаю, чи зберігся тепер той Король на Козинці у своєму первісному вигляді (мабуть, навряд, та ще й тричі навряд), але був він чи не наймальовничішим місцем на всійprotoці: Козинка там, ударившись з розгону грудьми об прямоносно крутий обрив високого пагорба, кидалася під неймовірно гострим кутом убік, виписувала на земній поверхні найхитромудріший зигзаг, знову поверталася до того ж таки обриву, але вже з протилежного, нижнього, боку, кружляла, нуртуючи, в радісно-грізному, можна сказати — божевільному водяному вальсі на одному місці (вибивши там глибоку яму) і нарешті, заспокоївшись, знову випрямляла своє річище і, немовби нічого й не сталося, прямувала на південь до Плютів.

Риба там водилася найрізноманітніша: на бистряку — язі (ми ловили їх на горох, примовляючи: «Язь — це князь»), в ямі — соменята (до них примовка: «Сом — це сон»), на плесі щуки («Щука — це штука»), а також окуні, густіра, плітка...

Само собою, вчащали туди й рибалки. Інколи траплялося — юрмилася на тому березі вельми яскрава компанія поплавочників і спінінгістів: з Рудиків, зі своєї літньої бази, прибував народний артист Борис Гміря — співак,

рівних якому не так уж й багато на всьому світі; з Плютів з'являлися Олександр Корнійчук і Ванда Василевська; звідти ж прибував спільний наш друг, уславлений художник-анімаліст і найдосвідченіший з-поміж нас рибалка, кум мій незабутній Валентин Литвиненко з своєю дружиною Любою; та й завжди наелектризований, вибухово темпераментний як в поезії, так і в рибальстві Андрій Малишко; та й зосереджений пауковець — онколог (тепер давно вже професор і доктор наук) Микола Петрович Мазуренко з своєю дружиною (в її рідній Вірменії звуть її Аршалус, тобто Зоря, а у нас вона Людмила Петрівна); та й неперевершений спінінгіст підполковник Рябов... Одного літа бував там з нами і московський гість Юрія Смолича, що теж проживав у Плютах, співець річок, озер і людської доброти Костянтин Паустовський.

— Чи не забагато рибалок для того урочища? — можете запитати ви подумки.

Аж ніяк. Навіть коли додати до цього реєстру ще й діда Миколу та діда Степана, які інколи теж з'являлись там, прибуваючи на своїх неймовірно хитких, але й напрочуд вертлявих, тобто супердинамічних човниках-довбанках, які віддавна мають підбадьорючу назву «душогубки»...

Так от місця там, кажу, було досить для всіх нас, і з порожніми садками для риби ми звідти не поверталися. Пригадую, Борис Гміря одного разу з найсерйознішою міною, аж брови насупивши, щоб не запідоziли його в жартівливості, просвіщав когось із новоприбулих зі столиці рибалок-початківців: «Чутки про рибні багатства на Королі, запевняю вас, перебіль-

шені. Чайною ложечкою тут не впіймаш нічого. Ну а столовою ложкою можна дещо зачерпнути. Запевняю вас».

Ну а якщо ця наша названа-перелічена риболовецька бригада видається надто численною, то, прошу, порівняйте її з нинішніми, можна сказати, моторизованими з'єднаннями рибалок, що окуповують береги Дніпра чи Прип'яті, і ви легко переконаєтесь, що в такому зіставленні наш тодішній загін ентузіастів-вудконосців — це не більше як краплина в Київському морі. Двигунчики для човнів тоді тільки-тільки почали входити в моду, про неконтрольовані капронові сіті Подніпров'я ще майже нічого не знало так само як і про переметні шнури гачків на сто — від правого берега аж до лівого, через усю широчінь ріки.

Немовби й недавнечко це було, початок п'яťдесятих років, а згадаєш — не віриться. «Все йде, все минає»... Нині названими (категорично забороненими) способами риболовлі (та й деякими іншими подібними) користуються тисячі та й тисячі, про це знають усі, а про те, чому рибінспекція не може викоренити ці неподобства, давайте подумаемо разом.

Тож подався я, кажу, на той Король, щоб утопити в його малювничому вирі свої чергові літературні клопоти і відпочити душою, поринувши в мудру тишу подніпровського надвечір'я.

Припнув там на виході з ями човна і, не кваплячись, розташувався для довгого й пріємного риболовецького чаклування: закинув з корми дві спінінгові закидачки на соменят, увіткнув у берег падійну вудку з живцем-шипавкою на гачку для зажерливої щуки, нажи-

вив черв'ячком поплавчанку, зачинув поблизу кущика осоки, жду. На річці тихо, на небі ясно, на душі безхмарно й пісенно. Всі клопоти й турботи — літературні, громадські й домашні — залишилися десь за обрієм, певно, на човнярському причалі в Плютах, звідки я нещодавно виrushив угору по Козинці — аж до цього заповітного місця.

Там вони залишилися, але звідти ж і виринули знову... Не встиг я настроїти як слід струни своєї душі на милозвучний риболовецький лад, як почувся діловитий гуркіт двигуничка і знизу по течії Козинки з'явився човен, прямуючи просто до мене. А в човні, бачу, чоловік і хлопець, сигналять мені руками ще здаля. Мій сусід по причалу. З сином. Наші човни швартувалися в Плютах поруч.

Під'їхав, ткнувся в берег і, заглушивши мотора, проголосив:

— Ваша дружина прислала.

І відразу ж додав, немовби побоюючись, чи не забув я часом ім'я своєї дружини:

— Кира Олексіївна. Просила передати — до вас гості приїхали. Директор кіностудії, два режисери і редактор. Ждуть.

Сказав, човна свого відштовхнув і подався усвоєсі, як той ретельний посланець Олімпу Гермес, що сумлінно виконав свою кур'єрську місію.

Що ж, роздумувати за таких обставин не випадає: на поклик долі треба або негайно відгукуватись, або зникати з її проникливих очей за найдальший обрій.

Тут не зайвим буде зауважити, що той владний кіномистецький поклик вищезгаданої товаришки Долі відчув я давно, дуже давно, ще

в далекому 1936 році. Було мені на той час аж двадцять шість років з половиною, і написав я тоді лібретто свого першого кіносценарю «Орден Леніна» (згодом ми з моїм другом ще по комсомолу Лавріном Грохою на основі того сценарію створили п'єсу «Ой у полі нивка»). Привіз те лібретто у самий Київ, на кіностудію, віддав у сценарний відділ, жду.

Через кілька днів повідомляють:

— З вами хоче говорити сам директор Павло Федорович Нечес. Завтра о третій.

Про Павла Нечеса я вже чув на той час не одну розповідь. Знав, що він — колишній матрос, у громадянську війну партизанив, а потім ще в двадцяті роки, в загадковий для нинішньої юні період непу, шляхами несповідимими став директором Одеської кіностудії. А згодом і Київської (звалися вони тоді не кіностудіями, а кінофабриками).

Знав також, що ніякої кіномистецької освіти в нього не було і що, читаючи оперативні зведення про хід зйомок чергового фільму, вдавався він інколи до вельми оригінальних директорських резолюцій на зразок: «Наказую замінити погану погоду на зйомках хорошою грою акторів».

Та водночас знав і те, що, на думку студійних кінопатріотів, у Нечеса було майже безпомилкове чуття хорошого й поганого в кінострічках і що допоміг він не одному обдарованому кінорежисерові пробитися в люди. Не хто інший, як він, Павло Федорович Нечес, ще в Одесі бувши, зважився доручити зйомку фільму нікому в кіномистецьких колах ще не відомому режисерові, та навіть і не режисерові, а молодому художникові, під малюнками яко-

го значився підпис «Сашко», — Олександрові Петровичу Довженкові.

Пригадую, переступив я тоді поріг директорського кабінету не так з страхом, як з цікавістю (ми, тодішні комсомольці, боязливістю і смиренством взагалі не відзначалися), сів на вказаний мені стілець, націлився поглядом на Павла Федоровича, жду.

А він вийшов з-за столу, поставив стільця проти мене і довго вдивлявся в мій зовсім не класичний анфас. Вдивлявся, мовчав, знову вдивлявся і раптом ляпнув мене долонею по коліні:

— Слухай, Сашко. Прочитав. Буде діло. Але...

— Але? — перепитав я насторожено й трохи зухвало.

— Але скажи мені, як на сповіді: ти Есфокла читав?

— Кого?..

— Есфокла. Ну признавайся: читав?

«Любий же ти наш матросе-кінопартизане! — сказав я собі подумки. — Як же тобі далися взнаки наші невтомні просвітителі! Лекції тобі, мабуть, читають без міри, без ліку, на курси-семінари тягають, забили баки до того, що поєднався для тебе Есхіл і Софокл в одну особу на ім'я Есфокл...»

І від цих здогадів став мені в ту хвилину Павло Федорович таким зворушливо симпатичним, таким по-людському зрозумілим, що серце мое відразу ж розкрилося йому назустріч. І, щоб не розчаровувати його, я миттю прикинувся божим телям і, скрушно зітхнувши, сказав:

— Не читав, Павле Федоровичу. Різних там

Аристофагів читав, а от Есфокла не доводилось.

— Я так і знов, я так і знов! — немовби зрадів Павло Федорович. — Тож і кажу тобі одверто, прямо в вічі: договір підпишемо, сценарій завершуй, але читай — не зволікай Есфокла! То був великий драматург, і в нього, брат, є чого повчитися.

От яким пам'ятним вузликом вперше пов'язала мене доля з кіномистецтвом. Додам, як говориться, в дужках, що був останній рік директорування Павла Федоровича на кіностудії. Його, сказати б, доба на кінониві відходила в минуле, довелося йому міняти професію. Згодом він і освіту здобув і диплом інженера одержав. Але що було перед цим, те було, «Есфокла» я не вигадав, вигадати таку історію взагалі неможливо.

Та повертаюся до урочища Король. Почувши новий клич кіномистецької долі, миттю забув я про всі споглядалальні категорії і відразу ж вдався до найбільш чинних для такого випадку дієслів: змотав (спінінги), жбурнув (вудки на дно човна), відштовхнув (човна від берега), вскочив (у нього ж таки, в човен) і поплив (униз по течії). Тобто спочатку річка сама несла мого човна, я навіть за весла ще не взявся, заходившись на ходу змотувати вудки.

І раптом чую плоскіт. У себе за спиною. Озирнувся і просто знетямывся: на дні човна крутилася-в'юнилася, аж підстрибуvalа, щука. Чимала, кілограмів, певно, з півтора...

Де? Звідки? Як?

Не знаю.

Не знов тоді і по цей день не знаю.

Пам'ятаю тільки, що човна свого прив'язу-

вав я в стані людини, про яку говорять, що вона «мішком з-за рогу прибита».

А тут ще й сусід по причалу, той-таки, що приїжджав вісником на Король, а в той момент уже спокійненько прочищав наждаком свічку з свого моторчика, не проминув нагоди запитати-перепитати.

— О, щучку впіймали? На що?

І тут я, глипнувши поглядом убік, з болісним видихом промимрив:

— На живця...

Одурив. Вигадав. Покривив душою. Порушив принцип. Через якусь придуркувату щуку. Можна сказати — по щучому велінню... Що ж буде далі?

А далі на веранді будинку діда Степана зустріли мене хором окликів директор кіностудії Давид Демидович Копиця, кінорежисер, він же й уславлений актор Віктор Миколайович Добровольський, його напарник по роботі над новим фільмом Ісак Петрович Шмарук і кіноредактор, один з найдосвідченіших кіпозубрів, Григорій Борисович Зельдович. Спочатку вони заходилися пояснювати, що приїхали радитись про деякі епізоди майбутнього кінофільму «Правда» (знімався він за моїм сценарієм, написаним за мотивами відомої п'еси Корнійчука), але, побачивши ту провокаторку-щуку, відразу ж взялися розпитувати:

— Ого! Це ви самі?

— Що «самі»?

— Впіймали.

— Та не купив же.

— А на що саме взяла?

І я знічено пробурмотів знову:

— На живця...

— І що — добре поводила?

Ускоч в отаку хадепу... Змущений я був експромтом вигадувати нові й нові подробиці, нахненно нанизуючи одну неправду на другу. Вперше і востаннє в житті. Присягаюся Дпі-пром і Прип'яттю і тією ненормальною щукою, якій збрела в її приплюснуту голову фантазія добровільно стрибнути в мою скромну плоскодонку.

Збрехав, щоб не набути репутації брехуна. Бо, мовляв, де ж це видано, де ж це чувано, щоб щука з власної ініціативи стрибнула в човен до рибалки.

А згодом-незабаром з'ясувалося, що викручувався я зовсім даремно: випадок з тією щукою, виявляється, був зовсім не унікальним і навіть, сказати б, не випадковим.

Вже наступного ранку, коли, рятуючись від гризотних докорів сумління, признався я тому ж таки сусідові по причалу, що, мовляв, так і так, не на живця приманив я ту щуку, сама вона, хай їй грець, мовби з неба впала в мій човен, у відповідь почув:

— І дуже просто. У мене самого позаторік було на озері Конча-Заспа. Стрибнула в човен, як торпеда. Може, по інерції, за верховодом розігнавшись, а може, дрімала під лататтям, доки не впала на неї тінь від човна. З переляку їй дала свічку. Бувас...

Чусте: бувас!

Через роки й роки (і, між іншим, саме тоді, коли почав я писати цю книжку) дійшла до моїх вух ще одна така самісінька історія. І знову ж на човнярському причалі, але вже на Прип'яті, в славному Чорнобилі. Новий мій сусід по тамтешньому причалу Микола Григо-

рович Філон, згадуючи, як здорово ловилася раніше риба в Чорнобилі, сказав:

— Повірите, одна щучина якось сама стрибнула з розгону до мене в човен. З жінкою я був, жінка навіть скрикнула з переляку.

От вам і ще один свідок: Микола Григорович Філон. Він служить у Чорнобилі па прибережній водно-рятувальній станції, начальником якої вже багато років є по-військовому підтягнутий і ретельний колишній лейтенант Іван Карпович Коршак.

Це я для того всі орієнтири наводжу, щоб, якщо в когось виникне бажання, можна було перевірити. Будь ласка і скільки завгодно.

А найкраще — повірте відразу ж: буває!

«ЕНЕЙ» БУВ ПАРУБОК МОТОРНИЙ

абуть, ви вже догадалися, що цей конкретний «Еней» (в лапках) — це мій (а точніше — наш, гуртовий, родинний) човен.

Як і його літературний прародитель, він має достатні підстави для титулу «моторний», бо ж оснащений стаціонарним двигуном-мотором на повноцінних 12 кінських сил, який, між іншим, має зашифровану назву Л-12.

Основна риса характеру цього трудяги-мото-ра — випяткова терплячість, з якою він ось уже довгі-довгі роки слухняно підпорядковується навіть такому недолугому мехашікові, як автор цих рядків, і, незважаючи на всі технічні ляпсуси

вищезгаданого механіка, продовжує працювати сумлінно, з високим, сказати б, почуттям відповідальності за доручену йому важливу справу.

Щоправда, на цій стадії опису відмінних якостей чотирициліндрового Л-12 слід одверто визнати деяку невідповідність його, прямо скажемо, велими обмеженої могутності (лише 12 кінських сил) по відношенню до габаритів самого «Енея» (вісім з половиною метрів завдовжки, металевий, дно з нержавіючої сталі, дюралюмінієва кабіна на двоє спальних місць тощо, тощо).

З цієї причини «Еней» міг би самокритично сказати, що не такий він уже й моторний, бо рухатися може зі швидкістю не більше 15 кілометрів на годину (та й то коли за течією), а в наш ракетний вік така швидкість — ніяка не швидкість, а скоріше антишвидкість і дискредитація технічного прогресу.

Але для наших артільних риболовецьких мандрівок по Дніпру і Прип'яті більша швидкість, власне, не була й потрібна, а інколи, тобто коли мандрувати по мальовничих звиристих протоках, навіть небажана: нашвидку-руч не намилуєшся з тих проток, не навтішаєшся, ба навіть не запам'ятаєш до ладу. До того ж виняткова комфорtabельність «Енея» (кабіпа, тент над відкритою носовою частиною корпуса, стіл — він же й бакелітовий ящик над мотором, місткість — хоч і на вісім пасажирів) цілком компенсувала втрати на модерній швидкості.

Тож з цієї точки зору «Еней» не тільки не має підстав для самокритики, а й взагалі може дивитися на світ гордо, не опускаючи сором'яз-

ливо своїх очей (тобто, пробачте, сигнальних фар) донизу.

Певна незручність виникла тільки в одному: як його величати, нашого «Енея»: човен чи катер? За ознаками суто формальними — човен (адже двигун у нього менше як на двадцять сил). А за габаритами, за місткістю і зовнішнім виглядом — катер, та ще й високої категорії. Щоб ненавмисне не образити його, будемо вдаватися до обох найменувань: інколи човен, інколи катер. На яку назву озветься, та й буде на той момент правильною.

Тут я ловлю себе на тому, що, всупереч своєму матеріалістичному світорозумінню, я його, нашого дорогого «Енея», до деякої міри одухотворюю, розповідаючи про нього як живий про живого. Та, власне, так воно й повинно було статися: за двадцять років пайактивнішого спілкування він, «Еней», немовби став членом нашої родини і, думається-вижася мени, чесно заробив собі право носити своє ім'я без усяких там лапок: Еней, та й годі. Я всебічно вивчив його характер, його поведінку, його звички й примхи і мушу визнати, що ми з ним просто зріднилися на основі цілковитого взаєморозуміння і, насмілююся сказати, взаємної поваги.

А коли зважити на те, з якими цікавими людьми він, наш неповторний «Еней», водив і водить знайомства (про декого з них я спробую розповісти в цій книжці), то його претензії на рівноправні стосунки з нами (а передусім зі мною) стануть ще більш незаперечними.

Але чому охрестили його саме «Енеєм»? З якої причини і на яких підставах?

Ну, першопричиною того, що він взагалі одержав власне ім'я, стала всесильна мода, яку свого часу зумовив буйний і несподіваний човнярський бум, що випик був у Києві (та, здається, й по всій Україні) в другій половині п'ятдесятих років двадцятого століття нашої ери.

Соціологи, здається, ще не дослідили, що саме стало тоді першоосновою для виникнення цього безоглядного і, можна сказати, повального захоплення човнами й аматорським рибальством. На мою не надміру компетентну думку, таких стимулів-поштовхів-імпульсів було щонайменше два.

По-перше, вивітрили люди нарешті зі своїх душ емоції часів війни, позбулися фронтового, сuto військового світосприймання і остаточно зріднилися з думкою, що це ж мир навколо, мирні земля, і вода, і небо, мирні дні й ночі. Для колишніх фронтовиків річки перестали нарешті сприйматись як водні рубежі, а човни — як підручні засоби для висадки десанту на противенний берег. Мир, братці, утверджився, мир, навіть післявоєнна розруха одійшла в минуле, і миролюбна рибальська вудка засвідчувала це якпайяскравіше. Миролюбна вудка і веселе полум'я рибальського вогнища на крутому бережку, в часи смаглявого надвечір'я.

А по-друге, повінню прорвалася поступово накопичена реакція на бурхливу урбанізацію, на всездростаючий сuto міський уклад життя, відгороджений від живого дихання поля, лісу, саду, від чистого подиху вітру, від переливчаших барв річкового лона, від шелесту зелено-кучерних крон прибережних верб і дубів. На природу потягло людей, на щедру й гостин-

ну природу, і тяжіння це виявилося нездоланим.

Добре пам'ятаю, що в 1950 році (я тоді щойно переїхав до Києва) моторні човни наявіть у самому Києві були явищем поодиноким, можна сказати — рідкісним. А вже за якихось п'ять-шість літ у тому ж таки Києві нараховувалося понад двадцять тисяч. І серед них не було навіть двох абсолютно тодіжних. Державні заводи чи майстерні вважали тоді нижчим за свою гідність випускати таку дріб'язкову продукцію, та ще й для приватних потреб. Тож ніяких нинішніх серійних «Амурів» чи там «Прогресів» не існувало, і кожний ентузіаст-річковик всілякими правдами, а найчастіше — неправдами здобував собі залізні листи чи там дошки та бакелітову фанеру і будував (якщо вмів) або замовляв майстрям човен на власний, індивідуальний (можливо, й неповторний) смак. А збудувавши чи придбавши за готовку, обов'язково «хрестив» його, виводячи олійною фарбою на бортах і на кормі соковиту й промовисту назву.

Був, наприклад, на київських причалах човен, який мав виразну назву «Морока». А поблизу від нього швартувався катер, що возвів цю назву у найвищий ступінь і найменувався «Велика морока». Були човни з назвами «Загадка», або «Задача», або «Стріла» (таких було багато), або «Мрія», або навіть «Догнати й перегнати». А для одного парусника назвою стало іноземне слово, ще й накреслене латинськими літерами: *«Mustang»*.

Серед діячів літератури першим придбав собі моторного човна, здається, Олександр Корнійчук. Це було справжнє торжество, гідно

відзначене на дачі Корнійчука і Ванди Василевської в с. Плютах під Києвом, куди прибула з такої нагоди вся наша риболовецька ватага.

Попередній власник того човна, певно, на знак особливої поваги до Корнійчука як до уславленого письменника, взяв з нього ціну вдвічі більшу, аніж належало (в цьому ми пересвідчилися, коли стали більш обізнаними в таких справах). «Дорогий ти мій!» — говорив інколи Корнійчук, любовно поглядаючи на своє омріяне надбання.

Щоб завести стаціонарного двигунчика на цьому «дорогому», потрібно було намотати на шків апробованого мотузка і смикати за нього з усієї сили. Можна було смикати хоч раз, хоч десять разів — мотор все одно, як правило, не заводився. А заводився лише як виняток, та й то найчастіше вже на причалі, коли ми гуртом доволочимо його додому бурлацьким способом, дружно взявшись за прив'язану до човна довгу шворку і крокуючи вздовж берега по кісточки або й по коліна у воді.

Пригоди з цим оригінальним судном ефектно змалювала Ванда Василевська у своїй веселій і повчальній оповіді під заголовком «Купуйте старого човна». Там, між іншим, розповідається, як рибалили за допомогою того човна три Олександри, яких сама ж Ванда прозвала тоді трьома мушкетерами. Розшифрую їхні інкогніто: Олександр Корнійчук, московський літератор Олександр Мар'ямов (він гостював того літа в Плютах) і майбутній власник «Енея», тобто ваш найпокірніший слуга.

Риболовецька книжка Василевської «Красен Дніпро за всякої погоди», до якої входить і оповідь «Купуйте старого човна», була для нас

радісною несподіванкою, бо не виявляла Ванда жодним натяком свого наміру писати її.

Пригадую, якось бурлачили ми того Корнійчукового човна, в котрий уже раз бурлачили, повертаючись з рибалки на Дніпрі додому, в Плюти, тобто на протоку Козинку. Було нас тоді аж п'ятеро: Корнійчук, і Ванда, і Мар'ямов, і я, і наш спільнний друг, пречудовий художник-анімаліст Валентин Литвиненко. Бичували ми вже кілометрів зо три, та ще й проти течії, та ще й стемніло вже, обриси берега немовби змінилися, і кожний з нас уже не раз і не два шубовснув у воду коли по коліна, коли по пояс чи й по груди.

Зрештою вибилися з сил і, нє змовляючись, зупинилися під обривом перепочити. Глянув я на своїх компаньйонів — стоять мовчки, племчима обрив підпирають, курят (Ванда за згубною звичкою своєю припалює одну сигарету від другої, без передиху). Сердті стоять, мокрі, заляпані грязюкою, у Ванди зачіска розпатлана, аж на лоба спадає...

І подумалося мені тоді: який же магніт криється у риболовлі, якщо такі люди, як названа компанія літературно-мистецьких інтелектуалів, добровільно і з найбільшою охотою піддають себе таким виснажливим випробуванням! Спробував би хтось запрягти нас у те бурлацьке бичування адміністративними заходами, весела сценка вийшла б!..

...Минув час, і в Корнійчука та Василевської з'явився справжній могутній катер заводського виготовлення, з'явилася на додачу ще й весельна шлюпка, і разом зі старим човном це вже була, можна сказати, ціла флотилія. І постало тоді питання про називу кожного судна.

— А що тут думати? — жартівливо запропонував я Корнійчукові: — Назви один човен «Платон Кречет», другий — «Макар Діброва», а третій...

— А всі разом — «Загибель ескадри», — віджахтувався Корнійчук.

Посміялися, та на тому й окошилося: човни залишилися без назв.

Ну а коли згодом з'явився в мене мій неповторний, з листового заліза склепаний човен-катер, не охрестити його було просто неможливо: адже на той час на київських причалах було вже, кажу-повторюю, понад двадцять тисяч подібних дрібнотоннажних одиниць, і кожна з них, маючи свою гордовиту назву («Стріла», або «Шквал», або «Догнати й перегнати»), могла б нещадно висміяти моого безіменного, поставившись до нього як до якого-небудь парвеню або — ще гірше — як до білої ворони-задаваки.

Тож і з'явився на світ «Еней», котрий, як зазначено вже, теж був «парубок моторний» і теж «шмигляв по морю, як циганус» (звичайно, по рукотворному Київському морю, не по Середземному), вже самою назвою своєю засвідчуючи свою спонтанну зацікавленість українською літературою, а, можливо, й натякаючи на деяку свою, умовно кажучи, причетність до її життя-буття.

У всякому разі, своє ім'я він, Еней (тобто «Еней») завжди носив з гордістю і, як виявилося, ставився до нього ревниво. Коли, наприклад, через деякий час у газеті «Літературна Україна» вичитали ми нотатку про те, що в Києві в Будинку літератора відкрито кафе під назвою «Еней», в нашому родинному рукопис-

ному журналі «Поплавок» з'явилося таке повідомлення:

«Київський Будинок літераторів назвав свій новий ресторан «Еней». Але за півроку до цього так само названо моторний човен-катер... приписаний до порту «Чорнобиль». Є чутка, що катер «Еней» порушив судову справу проти ресторану «Еней» за plagiat. Тіні Верглія і Котляревського викликаються як експерти».

Цей номер «Поплавка» (перший і останній) зберігається в моєму архіві й понині як документальне свідчення певних особливостей характеру нашого дорогого «Енея».

Що ж до, сказати б, дотичності його, «Енея», до живого літературного процесу, то дозволю собі послатися для ілюстрації хоча б на добре відомий мені приклад із виникненням п'еси «Здрастуй, Прип'ять!». (Посилаюся на цю п'есу не тому, що вважаю її чимось особливо приметною чи найкращою з моїх літературних здобутків, а тому, що вона і за назвою, і за місцем дії, і за проблематикою немовби випливла з річки, тож і найбільшою мірою пов'язана з темою «ріки невпинна течія», яка й стала немовби сюжетним стрижнем і, сказати б, проблемною серцевиною цієї книги. Принаймні — за уявленням автора).

Коли одного літа за чорнобильським лісом-перелісом, на правому березі Прип'яті, поверх дерев виткнули свої металево-журавлині ший будівельні крани, а незабаром почали там окреслюватися стіни якихось загадкових будов, ми з «Енеєм» не втерпіли і подалися вгору по

Прип'яті, кілометрів за двадцять від своєї літньої бази в стародавньому Чорнобилі, та й розташувалися там на гарному місці, трохи вище зализвничного мосту, немовби для рибальства.

Вдосвіта й підвечір я справді рибалив, а вдень бродив по тій новобудові, неофіційно знайомився з її трудівниками. З деякими з них інколи знову зустрічався в їхній вихідний вже на березі, на рибалці, і не раз у славну пору надвечір'я варив разом з ними юшку (а певну, сказати б, приправу до юшки, бажану й популярну, «Еней» возив у своїй кабіні завжди). Отож варив юшку, розмовляв, розпитував, вислуховував сповіді душ їхніх, збагачуючи в такий спосіб свою власну душу, як бджола збагачує щільник краплинами пектару з численних квітів. (До речі, старовинний вулик-дуплянку на розложистих вітах високого дерева, про який мовиться на самому початку п'еси «Здрастуй, Прип'ять!», саме там я й побачив).

І, тільки обізнавшись у такий спосіб з тією дивовижною будовою, з'явився я там уже цілком офіційно, представився начальникові будівництва Василеві Трохимовичу Кизимі як літератор і одержав від нього, головного звершника тієї будівельної заворушки, пайдокладніші відомості про розпочате будівництво нині відомої у всій країні могутньої Чорнобильської атомної електростанції.

Все це разом узяте й дало мені можливість, виславши наперед як розвідника надрукований у газеті «Радянська Україна» нарис «На Чорнобильській атомній», спорудити згодом і всю драматичну конструкцію під титулом «Здрастуй, Прип'ять!», за яку я й понині вдячний своїй не надто ласкавій літературній долі.

Між іншим, мое початкове «іп'огніто» на крутому березі поблизу будови трансформувалося в п'есі в аналогічну появу в тих краях такого персонажа, як академік Мазуренко. Там зазначено, що отaborився академік у палатці, і дивного в цьому немає нічого: зустрічав я в прибережних палатах на Дніпрі й на Прип'яті і академіків, і художників, і артистів, і генералів, от хіба що тільки балерин не зустрічав та ще служителів релігійних культів.

Те перебування поблизу будови оснастило майбутній твір багатьма живими фактами. Навіть епізод з бобром не висмоктаний з пальця: на застреленого бобра наткнулися там моя сестра і моя дружина, які не раз мандрували в тих краях разом зі мною й «Енеєм».

А розповіді Василя Трохимовича Кізими, крім найкомпетентнішої інформації про будівництво АЕС, збагатили мене ще й, сказати б, будівельним матеріалом для створення в п'есі образу начальника аналогічного будівництва, нареченого Василем Івановичем Новашем.

Між іншим, уже по перших зустрічах виявилося, що товариш Кізима мій земляк.

Якось сидів я, примостившись в кутку, щоб не заважати, на вранішній оперативній «літучці» у нього, начальника будівництва, зайвий раз пересвідчувався, яку всебічну інженерно-будівельну ерудицію і який незламний вольовий натиск виявляє Василь Трохимович, і думав, що, певно, він інженер з діда-прадіда і сконденсував у своїй свідомості досвід і інженерну культуру кількох поколінь.

З цими роздумами й звернувся я до нього після «літучки», розпочавши здалеку:

— Василю Трохимовичу, судячи з вашої

вимови, ви не тутешній. Котрі корінні чорнобиляни, вони, знаєте, не вимовляють «и». Вони кажуть «ріба» замість «риба», «грібі» замість «гриби» і навіть «нада віпіть» замість... самі знаєте, замість чого. А у вас вимова, я сказав би, схожа на мою.

— Я справді не тутешній,— стверджував Василь Трохимович.— Теж з Київської області, але з іншого району, з південного.

— З якого ж саме?

— З Таращанського.

— О! А з якого села?

— З Чапаєвки. Раніше воно звалося Затонське, а ще раніше...

— Знаю. І хочу запитати вас.

— Прошу.

— У 1926 році секретарем комсомольського осередку в вашому селі був Коля Черепанов. Примітний такий, вогненно-рудий, веснянкуватий, дуже жвавий, енергійний і веселий. Ви не чули про нього? Живий він?

— Миколай Миколайович? Та це ж мій учитель. Він директором школи був у нас. Тепер уже на пенсії.

...Колись (для молодого покоління — в сиву давнину, а для мене — позавчора) бував я в тому селі, нині Чапаєвка, не раз, не два. Працював тоді в Ківшоватському (нині Таращанському) райкомі комсомолу і часто-густо спрямовував свій райкомівський маршрут і на береги річки Гнилий Тікіч, до Колі Черепанова, для спільног здійснення бойових агітпропівських звершень: ліквідація неписьменності (скоро — лікнеп), передплати на газети «Радянське село» і «Комсомолець України», антирелігійні доповіді, революційні свята, створення

першого піонерського загону — всього не перелічиш.

І ось тепер, через кілька десятиріч, передо мною повноважний представник тієї ж Чапаєвки, і репрезентує він її в такій іпостасі, яка і в снах тоді не ввижалася нам. Типовий, можна сказати, капітан індустріального будівництва, один з піонерів атомної енергетики на Україні, комуніст, висококваліфікований фахівець. І зовсім не з діда-прадіда, та до того ж і не з якого-небудь високоіндустріального Харкова чи Дніпропетровська, а з сільського Таращанського району, з пам'ятної для мене Чапаєвки, для якої ще недавно найважливішою проблемою був лікнеп. Учень Колі Черепанова, сільський комсомолець вже пізнішої формациї. Один з тих сотень тисяч і мільйонів, які в означеній революцією атмосфері нашого суспільного буття зуміли, можна сказати, одним могутнім, майже фантастичним стрибком тільки за одне покоління опинитися на командних вершинах сучасної цивілізації, дивуючи світ знаннями, умінням, талантом. Не поодинокі, як Ломоносов або Кибальчич, а сотні тисяч, мільйони. За мірилами нашого часу — прості люди, їх і геніями ніхто не називає: звичайні собі Корольови, Гагаріни, Ремесли, Мальцеви, Сухомлинські, Амбарцумяні, Александрови (маю на увазі президента Академії наук СРСР, який, між іншим, теж родом з Таращанського району).

Ось така плетениця думок виринула в моїй свідомості після короткої згадки Василя Трохимовича про свій сільський корінь.

А на другий день я ще виразіше подумав про це, слухаючи на мітингу виступ міністра

енергетики і електрифікації СРСР товариша Непорожнього. Міting той відбувся в котловані майбутньої Чорнобильської АЕС з нагоди символічної закладки першого каменя в будову головного корпусу АЕС, і міністр розпочав свій виступ з того, що передав будівельникам «високовольтний привіт» від червонозоряної Москви. Цю його фразу я згодом вклав у своїй п'есі в уста того ж таки академіка Мазуренка, а слухаючи товариша Непорожнього, згадав, що він теж, здається, інтелігент у першому поколінні і походить з села — з Яготинського району Київської області.

З такими роздумами й повернувся я тоді на берег Прип'яті, до свого «Енея», який відразу ж охоче надав у мое розпорядження свій столик (він же ящик над мотором), розташований під носовим тентом, щоб я міг наспідкуруч занотувати в блокнот деякі свої враження від перебування на будівництві поліського атомного гіганта.

З приемністю виконавши цю роботу, я на завершення чимно подякував «Енеєві», що він благополучно доставив меєне сюди і став, так би мовити, співучасником моїх тутешніх літературних помислів і переживань. «Еней», здається мені, сприйняв це як належне, принаймні ніякої негативної реакції не виявляв і, можливо, навіть подумав, що в даному випадку він, власне, й не співучасник, а — бери вище! — повноцінний співавтор.

Ось як воно бувало у нас з «Енеєм». Не раз бувало й не два.

ЖІНКИ НА РИБАЛЦІ

важалося з давніх-давен, певно, й споконвіку: риболовля — справа суто чоловіча. Бо ѿ справді: що є чоловік? Мужність, витримка, кмітливість, загартованість, зосередженість, спостережливість, сила, спортивна запеклість — все те, без чого справжнє рибальство неможливе. А що є жінка? Ніжність, ласкавість, кволість, балакучість, вразливість, неурівноваженість, примхливість — все те, що риболовлі абсолютно протипоказане.

Приайні саме так думали-вважали і само-впевнено стверджували чоловіки протягом довгих тисячоліть, либонь, ще з часів патріархату.

Тож і розподіл обов'язків у рибальській справі визначився, певно, з давніх-давен, а може, й споконвіку.

Справа чоловіча — рихтувати риболовецьке спорядження, йти або їхати до заповітного містця край берега, у затишку, до в'яжуться човпи, ловити вдень, вночі, ловити в бурю, коли не ловиться, ловити в ясну погоду, коли в основному теж, можна сказати, не ловиться, але буває-трапляється, що до деякої міри майже-майже ловиться, проявляти витримку, загартованість і кмітливість, мокнути під дощем, смажитися на сонці, ризикувати, стомлюватись, а повернувшись додому, пити сирівець на похмілля і велиcodушно дозволяти жінкам чистити, потрошити й смажити впійману рибу.

А справа жіноча — споряджати його, мужнього мужа, на рибальські подвиги («господи, невже забула солоні огірочки покласти?.. Це ж найперша закуска...»), ждати, виглядати,

тревожитись, вибігати на берег, якщо він, берег тобто, поблизу, захоплено вихваляти впійманіх ляща-сомика-щуку і терпляче чистити тричі осоружних окунців та йоршів, ласково усміхаючись при цьому або й весело наспівуючи: «Наші хлопці-риболовці рибу ловили, трай-ра-ра-ра, рибу ловили».

Так воно повелося в побуті, так і в казках та піснях відбилося. Пригадуєте, в російській пісні:

А жена рыбака — она плачет и ждет,
И мерещится ей, будто кто-то поет:
«Прощай ты, родная, на лов я уезжаю...»

Тож-то й воно: моя справа — від'їжджати на лов, а твоя — чекати, тривожитись, плакати...

Так було.

У рибальстві промисловому, можливо, так воно й залишилося — не був, не знаю, не буду й говорити. А от у рибалці спортивній, тій, котра передусім для душі, канула ця, прямо скажемо, нерівноправність жіноча в безвісті. За статистикою, може, й не зовсім канула (чоловіча стать кількісно переважає в цій справі ще й тепер), але в принципі розбилася на скалки і зникла, як торішній сніг.

Явище, що не кажіть, знаменне, повчальне, для художників — справжня знахідка, а для соціологів, можливо, навіть тема для кандидатської дисертації або й для грунтовної наукової монографії.

Сталося це не якось-десть-колись, а за останніх тридцять років, сказати б — за цілком певних конкретно-історичних обставин, на очах у всього нашого гуманістичного суспільства, і

розвідатиму я про цей процес як живий свідок, один з тисяч або й мільйонів.

І передусім хочу відразу ж заявити і навіть продекларувати на весь голос, що жінки, які ступили на благородну тропу рибальства, вкладають у цю справу вдвічі більше душі, енергії й самовідданості, аніж чоловіки.

Найперший приклад — всесвітньовідома письменниця Ванда Василевська.

Згадував я вже про неї в цих записах, кілька разів згадував, і от надійшов час для оповіді грунтовнішої і докладнішої.

Невпинна течія бурхливого життя Ванди Львівни Василевської принесла її від берегів рідної Вісли до берегів Дніпра, який став для неї не менш рідним і красним («Красен Дніпро за всякої погоди» — пізвала вона свою згадану вище книжку про рибальство).

Як ставилася Ванда в перші роки власного придніпровського буття до рибальських захоплень свого мужа Олександра Корнійчука і всіх нас, всієї літературно-риболовецької колонії, що на початку п'ятдесятих років щоліта гніздилася на дачах у сільці Плюти під Києвом? Скажу прямо: терпіла, але обурювалася невпинно, не вбачала в цих наших пориваннях будь-якого натяку на здоровий глузд. Відому примовку «на однім кінці черв'як, а на другім...» (самі знаєте хто) застосовувала вона і до Корнійчука, і до кожного з нас без усяких церемоній і значно частіше, аніж нам того хотілось би.

Щоправда, на річку з нами ходила, з човном морочилася нарівні з' усіма, але до вудки чи спінінга навіть не доторкалася.

До пори, до часу, до певної, сказати б,

фатальної години-хвилини, яка потрясла її душу і з антирибалльського Савла зробила риболовецьким фанатиком Павлом — всерйоз, надовго, безкомпромісно.

Я знаю про цей епізод з трьох джерел: з книжки Ванди Львівни, з її власної усної розповіді і з розповіді дружини Кіри, яка була на тій риболовлі разом з Вандою на правах її куми і сподвижниці по річкових мандрівках.

Сама Ванда розповідала про ту подію приблизно так:

— Сиджу край берега біля палатки, позіхаю, курю, нудьгую. Кіра на віддалі розмахує вудкою — здобуває окунців, Саша побрів кудись ловити на блешню, я залишилась сама, робити абсолютно нічого. Знічев'я взяла вудку, лініво розмотала, сяк-так начепила черв'яка, закинула. Поплавок непорушний на воді, я непорушна на березі, сиджу, подумки над собою підсміююсь: теж мені розвага — дивитися, як над водою стовбичить поплавок... А він, проклятий, раптом узяв та й ворухнувся, та й ліг боком на поверхню води, та й подався вбік, та й пірнув сторч головою. Смикнула вудлище — щось є! Підвела до берега — ляць! Здоровенний! Золотавий! Круглобокий! Глянув на мене, посміхнувся, гачка виплюнув і зник під водою... Начіпляю нового черв'яка, поспіхом закидаю вудку знову — та ж сама фантастика, розумієте? Клюнуло, до берега підвела, на мить побачила й попрощалася: рвонувся і пірнув у глибочінь. Ляць... Ну, а коли вела на гачку третього — тремтіли вже й руки, тремтіла я вся, дух перехопило. А він (знову ж таки ляць!) тільки хвостом майнув на прощання і зник, як марево, як вchorашній сон... Хотіла крикнути

Кірі, щоб прийшла на допомогу, але скортіло самій упоратися, самій, щоб потім похизуватися перед усіма. Та дідька лисого! Гачок на вудці, розумієте, маленький, на нього, мабуть, тільки верховодів ловити, а тут ляці... Коли повторилася ця історія ще двічі, я, щоб не заплакати, жбурнула вудку на землю і побрела до палатки, як сновида, як хвора.

Скажете — перебільшує? В устах кого іншого, хоча б і в моїх чи ваших, ті слова, безперечно, звучали б як гіпербола. Тільки не у Ванди! Ця дивовижна жінка справді не вміла, не могла вкладати, за її висловом, «півсерця» чи «чверть серця» в будь-яку справу, що полонила її свідомість і її уяву. Тільки все серде, всю свою пристрасть, всю свою невинну пульсуючу енергію. Від найбільших справ — таких, як участь у боротьбі за мир або створення першої дивізії Війська Польського на території СРСР у роки війни, до вирощування квітів на плютівському піску чи до невичерпних кулінарних фантазій на своїй кухні, а тим паче — до такої привабливої штуки, як рибальство.

З того дня Ванду на річці немовби хтось підмінив. Ще не встигав наш човен ткнутися носом у берег і пришвартуватися, як вона вже стояла в його носовій частині з вудкою напоготові і нетерпляче вигукувала: «Ловити! Ловити! Ловити! Та не копайтесь ж ви, незграби, так довго! Час не јде!»

І, певно, щоб не залишалося в нашему рибальському гурті жодного натяку на нерівноправність чи, крий боже, на дискримінацію жінок, категорично заявляла:

— Юшку або капшу будемо варити колективно, а миски-тарілки кожний міє собі сам!

І ми справді чаклювали біля вогнища гуртом, а по завершенні річкової трапези кожний старанно занурював свою миску у воду і з гордовитою свідомістю виконаного обов'язку ставив її, чисту-пречисту, в портативну посудну скриньку. (Щоправда, після того я не раз бачив, як Кіра потайки від нас перемивала ті миски-тарілки знову і ретельно витирала посудним рушничком).

Півсвіту об'їздила Ванда Львівна Василевська: Європа, Азія, Америка... Об'їздила як письменниця, як журналістка, як діяльний член Всесвітньої Ради Миру. І водночас — як рибалка. Де завгодно і коли завгодно. Хоча б і на заокеанських меридіанах, на чужоземних водах, в коротких антрактах між симпозіумами, нарадами, конференціями.

Приклади? Будь ласка. Свої дуже цікаві нотатки про поїздку в Румунію вона розпочинає з докладної, оснащеної безліччю, сказати б, професійних подробиць розповіді про те, як їй рибалилося на румунській землі, на тихому Дунаї. Збіг обставин? Випадковий епізод? Що ж, погортаемо іншу публікацію Василевської — «Десять днів на Кубі». Розповідаючи про свої найперші враження від Куби і, зокрема, про свою першу зустріч з Фіделем Кастро, вона передусім пише про... рибалку. Виявляється, саме там, на риболовлі, відбулося її перше знайомство і перша розмова з уславленим кубинським лідером. Ось її власне свідчення, слово в слово:

«Кастро сміється. У нього зараз обличчя хлопця, котрий вихопився з шкільної лави на вакації.

— Викликаю на змагання! — каже він, за-

кидаючи далеко від човна свою дерев'яну рибку.

Спінінг має іншу котушку, аніж та, до якої я звикла. Інша наживка, інша вода, інша риба. Як воно буде? Вмираю від страху, що скомпрометую себе, але приймаю виклик. Закидаю спінінг. Пливемо.

— Єсть! — каже Фідель, і я бачу, що за кілька десятків метрів від нас з'явилося у воді щось живе — воно б'ється, пручаеться, і навколо розходяться маленькі хвилі, наче повторюючи в мініатюрі трикутник хвиль, утворюваних нашим катером. Фідель хутко тягне волосінь, кидає її кругами на дно човна. Здобич наближається, зростає. Є! На дно катера падає велика, може, трикілограмова риба. Фідель переможно поглядає на мене. Але в цю хвилину і я відчуваю, що спінінг шарпнуло зовсім інакше, ніж досі. Він вигинається дугою. *Яке щастя: риба!* Гарячково кручу котушку, рибина опирається, поволі наближається до човна. *Серце в мене калатається від страху: ось-ось, зараз зірветься!* Ні, є. Я спіймала рибину не на Дніпрі, не на Дунаї, а на Кубі, в змаганні з Фіделем Кастро»*.

Не змінив я в цій цитаті жодного слова, дозволив собі тільки підкреслити деякі фрази. Ви звернули увагу на цей бурхливий сплеск емоцій: «*Яке щастя: риба!*» Ось як вона вивершилася, та давня пригода з лящами на Дніпрі, з якої розпочалася рибалська сторінка в біографії і в творчості Ванди Василевської.

В посмертному виданні книги, в якій вміщено і нарис «Десять днів на Кубі», розповідь про

* Цитата в перекладі з польською Марії Пригари.

цей красномовний риболовецький епізод вивершується фотознімком: «В. Василевська і Фідель Кастро. Куба, 1961 р.».

Саме на тому катері їх і сфотографували.

А в подарунок своїй хрещениці — моїй і Кіриній дочці Лесі, якій минуло тоді сім років, привезла Ванда з Куби засушеної морського конника на сувенірній дерев'яній підставці. Стоїть той сувенір на моєму книжковому стенді і по сей день.

Мабуть, Ванда Василевська — найкрасномовніший приклад жіночого захоплення риболовлею. Але, може, це — винятковий виняток? Може, один приклад — це ще не приклад? Що ж, рушимо далі, продовжимо своє, можна сказати, соціально-психологічне дослідження в інших параметрах, мобілізуємо інші факти й спостереження.

Хто то бреде через великий острів, бреде від прип'ятської стариці з її затоками-протоками й озерами до порома через основне річище Прип'яті у славному місті Чорнобилі? Бреде з двома вудками на плечі, з господарчою сумкою в руці, бреде в липневу спеку, ледве ноги волочить, сумкою від комарів, немов від собак, відбивається?

Ще здалеку видно — жінка. А якщо зблизька глянете на неї (і на мене, особливо в профіль...), відразу ж скажете: моя сестра. Так і є. Рідна сестра Ліза, Лизавета (а в моїй попередній книжці «Повість про ранній ранок» — малолітня Лізка, яку мені доводилося рятувати від сердитих лютобрехів — собак).

Тепер їй, поважній пенсіонерці, вже за шістдесят. Буває-трапляється, що їй недуга інаколи обсідає її з усіх боків (як говорила колись на-

ша прабаба Ганна, «крижі болять, поперек ломить і під ложечкою смокче»), і не так-то легко ходити їй, наприклад, за два довжелезних кілометри на чорнобильський базар або її просто в місто — на гору, по крутому схилу.

Інша річ — на риболовлю. Не те що якихось там два куцохвостих кілометри, а її усі п'ять, а то її десять обмірює вона своїми натрудженими ногами вздовж і впоперек. Хоча б і в спеку, хоча б і в дощ, рано-вранці, пізно ввечері чи її серед білого дня, опівдні, коли риби взагалі не личить кловати.

Нешодавно вона, Лизавета Степанівна, за столом на дачній веранді сидячи, задумливо проголосила ось такий міні-монолог:

— Що ж воно за чудодійство з тією рибалкою?.. Учора вранці прокинулася, повірте, ну зовсім же хворою. Всі кістки боліли, голова розвалювалася, думала — не підведуся. А почула, що на човен лаштуються, — немов рукою все зняло. Забігала, як мотоциклетка. Не рибальство, а нещастя мое... Чи, може, щастя?..

На риболовецьких виїздах з ночівлею на березі в палатці вона, на випадок потреби, старанно виконує обов'язки боцмана й корабельного кока, допомагаючи мені пришвартувати «Енея», розставляючи її складаючи нарівні з чоловічим складом нашої бригади палатки та оперативно готовуючи на вогнищі юшку подвійну або куліш береговий.

І все це — якнайшвидше, можна сказати — бігцем, щоб не відривати жодної зайвої хвилини від основного, тобто від чаклування з вудкою.

— То, може, я вже побіжу на протоку, га? — жалібно запитує вона, як тільки наші найперші

зусилля по влаштуванню свого тимчасового табору над Прип'яттю наближаються до завершення.— Ви вже тут без мене, а я недалеко, он за ту скотарську ферму. Якщо буде потрібно, гукніть, я прибіжу...

Спробуй заперечити, коли людина просто згорає від нетерплячки, а своє прохання супроводжує таким провинно-благальним поглядом спідлоба, що навіть камінне серце ворухнулось би...

Сприйняти всерйоз її пропозицію — на випадок чого «гукнути» її — було б з нашого боку нечуваною жорстокістю, справжнім варварством. Вона ж бо не просто ловить рибу, вона, можна сказати, таємничий обряд творить, і перебивати це священнодійство могли б хіба що які-небудь нелюди-анциболоти.

На правах старшого в сім'ї, а також в інтересах об'єктивності не промовчу і про один не надміру симпатичний зигзаг її риболовецької вдачі: не любить вона, коли в когось ловиться риба краще, аніж у неї. Нервувє. Хмуриться. І ще завзятіше сновигає по березі своєю наелектризованою ходою, невтомно вишукуючи найпридатніше місце для рибальських звитяг.

У давніші роки чорнобильські рибалки чоловічого роду зустрічали її весняну появу на берегах Прип'яті іронічними репліками: «Пропала риба, тітка з вудкою прийшла». Або — «Ви, тъотю, зонтика б узяли, припікає...» Та з часом усі місцеві вудкарі змушені були визнати її де-юре і де-факто, виповнилось обґрунтованою повагою, навіть за порадою інколи почали звертатися: «Де це ви, Степанівно, таких підляпників настъобали? На тій протоці? А яку наживку чіпляли?»

Будемо вбачати в цьому факті ще один вияв торжества жіночої емансидації на одній з най-привабливіших ділянок весняно-літнього побуту...

Так чи так, а не сидиться нашій Лизаветі в її Москві, і, як тільки з'ясовується, що вже весна, уже красна і з стріх капле (тобто не з стріх, а з карнизів московських висотних будинків), опиняється вона на знайомих берегах Прип'яті і отaborюється тут на всю весну і на все літо, аж до глибокої осені: рибалський магнетизм нездоланий, і опирається його притягальній силі вона просто не спроможна.

Щоправда, цю традицію, цю, можна сказати, щовесняну метаморфозу частково можна, ма-бути, пояснити тим, що корінь у нашої столичної Лізи все ж сільський, а також тим, що брат її з його «Епеєм» і жмутом вудок та набором спінінгів, і вся його сім'я, і всі їхні найближчі друзі-приятелі — всі вони давно вже звихнулися на рибалських справах, і не піддатися їхнім пагубним впливам важко.

Але як тоді пояснити несподіваний вибух рибалського ентузіазму в іншої добре знайомій нам москвички, можна сказати — найтипівішої столичної дами, естетної інтелектуалки, коло інтересів якої завжди було заповнене справами кіномистецькими, літературно-мистецькими, фестивальними... В її досить розгалуженій родині жодна душа не мала і не має навіть найменшого уявлення про рибалку, а найближчі друзі й знайомі не раз заявляли (чув я це на власні вуха), що навіть уявити не можуть, як вона здатна жити хоча б два-три дні на березі, антикомфортабельно і, як їм здається, антисанітарно, жити в палатці,

куди забиратися треба, одверто кажучи, на чотирьох...

Особливо ж якщо зважити на те, що новоявлена рибалська ентузіастка, між нами кажучи, вже давненько переступила через пенсійний поріг.

Не маю я від неї повноважень розповідати про її рибалські пригоди, та, можливо, й не все, про що тут маю сказати, ірипаде їй до смаку, тож і не буду посплатися на її реальні біографічні координати, а назву її, наприклад, Валентина Володимирівна, та на тому й квит. Додам лише, що вона довгі роки була найближчою приятелькою моєї дружини.

Свої перші рибалські кроки робила вона без будь-яких практичних розрахунків, просто за компанію: Кіра закидала вудку в лоно ріки — і вона, в гості до нас прибувші, теж спробувала. І немовби й не сталося тоді ніякого чуда — на зразок Вандиних ляшців. Хіба що якийсь окунчик почепився або йоршик, опинившись на гачку, розчепірив з переляку своє колюче пір'я та вступився своїми фіолетовими очима в новоявленого рибалку в спідниці.

Та виявилося, що чудо все ж сталося. Незриме, непоказне й непомітне. Спочатку його не зауважила й сама Валентина Володимирівна. А коли відчула, осмислила й усвідомила — було вже пізно: рибалська пристрасть прокинулася в ній з необорною силою і полонила її на всі наступні роки.

Ой, як же нелегко було їй, витонченій Валентині Володимирівні, переходити від звичного укладу життя до простого і справді вельми не комфортабельного рибалського побуту! В черші тижні вона, закинувши вудку в річку

чи в озерце, і парасольку від сонця тримала над головою, і півлітрову баночку з водою ставила біля ніг, щоб сполоснути пальці відразу ж після наживлення черв'ячка на гачок, а повернувшись до човна, не забувала обробити своє лице відповідним кремом, щоб не зашерхла шкіра...

Стомлювалася страшенно.

Але віднадити її від риболовлі не могла вже ніяка сила.

Годинами простоює вона з вудкою, не зводячи очей з поплавця-поплавка, може під дощем, смажиться на сонці, обриває поводки на вудці, зачепивши гачком за латаття, терпляче прив'язує їх і закидає свою счасть знову й знову.

Колись їздила вона щоліта на модні курорти й у Будинки творчості — Піцуунда, Репіно, Коктебель, та ось уже довгі роки навіть не згадує про них: Прип'ять, і тільки Прип'ять, і знову й знову Прип'ять. І щоб вудка, і щоб хоча б зрідка кльов, і щоб хоч невеличкі риболовецькі здобутки.

Виїжджаючи на річку, вона, крім риболовецької счасті, завжди привозить з собою доброзичливість, жіночу лагідність, а також дорогоцінне для всіх рибалок чоловічої статі уміння від усього серця захоплюватись нашими уловами, з захватом розглядати їх, сплескувати руками й по кілька разів повторювати: «Оде то ляще! Ну й ну! Що то значить — справжні рибалки!»

Тільки трьома рибальськими якостями так і не опанувала Валентина Володимирівна: не навчилася прив'язувати гачки на поводок, не здолала відрази до опаришів (личинки м'яс-

них мух), на які так здорово ловиться краснопір, а в розповідях про рибальські пригоди не призвичаїлася традиційно гіперболізувати свої улови, тобто перетворювати впійманого піскаря на судака, а плітку — на щуку...

Та будемо вважати, що все це ще попереду і з невпинним плином часу подолає вона й ці невеличкі недосконалості і стане взірцевим рибалкою, ще раз ствердивши цілковиту рибальську рівноправність жіночої статі.

У пам'яті моїй ще цілий букет чорнобривих і яснооких прикладів жіночих трудових звичаях на рибальстві, а в фотоальбомі, який зветься «На Дніпрі й на Прип'яті», — пречудовий набір фотознімків, що ілюструють і підтверджують всі названі й неназвані приклади. Але їх сказаного, мабуть, досить: теорема доведена, рівняння розв'язане, можна на тому й заспокоїтись.

І все ж не можу, не маю морального права обминути ще один спомин про жінку на рибальстві, хоч оповідь свою про неї мушу весті в іншому ключі і в іншій тональності. У спомині цьому — найбільша радість моя і мій найгостріший біль, горе мое найгіркіше і щастя повік незабутне.

Вона ще була жива, Кіра, дружина моя, коли я розпочав писати цю книжку. Навіть початок цього розділу я ще читав їй у лікарні, і ми разом сміялися, пригадуючи пригоди Ванди, Лізи й Валентини...

По війні ми жили спочатку над Россю, в Корсунь-Шевченківському, потім над Дніпром, у Києві (а влітку в Плютах і Ходорові), а згодом щоліта — над Прип'яттю, в Чорнобилі. Цілих двадцять років. І не мислила вже вона

свого життя без річки, без її невпинної течії, і щовесни планувала нові й нові поїздки до Прип'яті, навіть тоді планувала, коли ріка її власного життя вже невблаганно пересихала з кожним тижнем і кожним днем.

На відміну від нас усіх, риболовля для неї — це насамперед хвила життю, пісня сонцю, зорям, прибережним вербам, подихові вітру над лоном ріки. Її любов до риболовлі була безмежною, а рибалська радість — чистою і глибокою, без найменшої домішки спортивної злості. Про її відданість рибалській справі зворушливо розповіла Ванда Василевська у своєму чудовому рибалському нарисі в тій-таки книжці «Красеп Дніпро за всякої погоди». Найбільша прикраса для Кіри була не тоді, коли риба не ловилася в неї, а коли не щастило іншим, особливо мені. Вона навіть почувала себе в таких випадках винною, намагалася поступитися своїм рибодайним місцем на березі, пропонувала свою наჯивку.

А здобутий улов поцінювалася як дорогий скарб, і, звичайно ж, не за його матеріальною вартістю (вам легко догадатися, що купувати рибу за гроші обійшлося б у п'ять-десять-двадцять разів дешевше, аніж ловити самим), а за ті сплески емоцій, за те душевне піднесення, з яким здобували ми свої власноручно впіймані ляшці, плітки та окуні.

Якось з'явився був у мене золотий годинник. Вперше в житті і востаннє. Сама ж Кіра й подарувала його на мій круглодатний ювілей.

І от сталося так, що, захопившись риболовецькими справами на прип'ятських протоках, не додгледів я, що ремінець від годинника ослах (металеві браслети були тоді ще не в

моді) і в якийсь момент зовсім розстебнувся та й зник у річці разом з годинником. Я навіть не помітив, коли саме ця приkrість сталася. Шукав — марно: годинник «як у воду канув» (справдилася метафора: таки ж у воду, в річку, в Прип'ять). І так же було мені ніяково, повернувшись до човна, розповідати Кірі про цю втрату — просто очей не зважувався підвести.

А вона вислухала, злегенька зітхнула і тільки й мовила: «Що ж, дуже шкода. Але що в воду впало — те пропало. Сідаймо снідати та й будемо збиратися додому».

У нашій родині ніколи не було культу речей, і я в душі порадувався, що й цього разу жаль за втратою виявився в Кіри не надмірним.

На другий-таки день рибалили ми знову в тому самісінькому місці. (Ні, не чекайте, що я розповім про впійману щуку, в шлунку якої виявився мій годинник: не було цього, не було!) Кірі щастливо: наловила вона ледве не повний садок добірних краснопірок і окунів. Прив'язав я шпагатиною той садок до корми «Енея», скупалися ми, зібрали снасті та й рушили додому. І, лише виїхавши на середину Прип'яті, згадав я, що, заводячи мотор на «Енеї», забув вийняти з води Кірин садок з рибою. Кинувся на корму, а там теліпається тільки хвостик від мотузка, що ним той садок був прив'язаний. Перерубав його гвинт, і пірнув садок з усім уловом на дно — шукати моого годинника...

Розповідаю досить безпечно Кірі про такий казус — і що б ви думали? Вона заплакала. Гірко, широко й безутішно. Розумів я: не за садком, звичайно, а за власноручно вшійманою ри-

бою. Хоча коштувала та риба разів у сто менше, аніж мій втрачений годинник.

Заплакала... Це було так зворушливо й так по-жіночому, що душа моя не лише не засмутилася, а, навпаки, немовби заспівала. Хоч і пшкода мені було Кіри за гіркоту її переживань, і втішав я її, як дитину.

Немовби з глибини самої Прип'яті виплив зараз у моїй свідомості цей спомин. Здається, навіть вираз її заплаканих очей бачу я, мов у дзеркалі, павіль голос її вчувається мені, пемовби сидить вона десь тут поряд.

А в інших випадках трималася вона па річці з мужністю, якій міг би позаздрити не один річковик-мужчина. Коли лютував у верхів'ях Київського моря штурм, намагаючись перекинути наш вельми чутливий до бортової хвилі «Еней»; і коли раптом на повному ходу рвався давно зужиткований приводний ремінь на маховику мотора або лопався стерновий тросик і човен ставав некерованим, а на п'ого невблаганно насувався по течії караван барж; і коли злива та град обрушувалися на наші палатки серед чорної ночі, а блискавки шматували небо вздовж і впоперек... Не раз, коли не було мене в Чорнобилі, не боялася Кіра, ставши на чолі жіночої риболовецької ватаги, сама спрямовувати «Еней» в рибальський похід (свого часу вона енергійно склала іспити на право водити моторний човен і одержала належне посвідчення, яке її демонструвала з гордістю).

Все це було, пульсувало, вкарбовувалося в пам'ять надовго. Та ще виразніше пам'ятається мені, як лунав над Прип'яттю її задушевний спів, або як весело клопоталася вона біля vogнища, готовчи нам юшку чи — за власним ре-

цептом — куліш береговий, або як зворушливо заплакала вона тоді, несподівано втративши свій натхненно здобутий улов.

І думається мені: добре, що в наш час жінки наші мужньо ствердили і стверджують свою, скажемо так, рівноправність у рибальській справі. А ще краще, що водночас вони так щедро збагатили дугасту веселку рибальського буття повими барвами — барвами ніжності, жіночності, вразливості і душевної чуйності.

ЗУСТРІЧ НА ВОЛЗІ

о Волга справді впадає в Каспійське море, пересвідчився я аж у грозовому 1942 році, десь, певно, в жовтні, коли вогняний вал війни докотився до священих волзьких берегів.

Сталося так, що ми, група військових журналістів — співробітників фронтової газети колишнього Південного фронту «Во славу Родини», несподівано опинилися аж в Астрахані. Прямували ми тоді до Москви на виклик Головного Політичного Управління Червоної Армії, щоб одержати там нові призначення на фронти. І довелося нам з-під чорноморського Туапсе, поблизу якого мав свою останню базу штаб розформованого Південного фронту, добиратися поза Кавказьким хребтом до Баку, а звідти, умовивши капітана «попутного» танкера, пливти на цьому танкері з пальним через Каспій до гирла Волги, тобто в Астрахань. Розрахо-

вували знайти там спосіб піднятися по Волзі вгору, до Сталінграда й Саратова, а там уже залізницею до Москви. Цей зигзагоподібний маршрут був для нас найкоротшим: німці вже штурмували Сталінград і прямішої дороги з Чорноморського узбережжя до Москви не залишалося.

В Астрахані нам пощастило: звідти йшов по Волзі до Сталінграда мінний тральщик, командир якого погодився взяти нас на палубу, на власний наш «риск і страх».

Та мені особисто не пощастило в іншому: звалила з ніг малярія, жорстока, нещадна, з температурою близько 40° і понад 40° і з немилосердним озном. Проймав мене то жар, то холод, марення і ява химерно перепліталися, пропасниця збиткувалася з мене як хотіла.

Де вже там було милуватися красою могутньої матінки-Волги! Я лежав на палубі тральщика на своїй шинельці, під головою речовий мішок, і то впадав у забуття, то прочумувався, оклигував на короткий час, озирався, з вдячністю гладив руку своєму фронтовому побратимові й другові душі своєї Борису Горбатову, який сидів поруч і прикладав мені до чола мокру хустинку.

Не можу й нині згадувати без глибокого хвильовання про найщиріше душевне спілкування і міцну солдатську дружбу з Борисом Леонтійовичем Горбатовим на Південному фронті. Прибув він з Москви, але за походженням був нашим земляком з Донбасу. На початок війни Горбатов уже здобув широку популярність як видатний російський письменник, автор роману «Наш город», повістей «Ячейка» і «Мое покоління», книги оповідань «Звичайна Арктика»,

двох книжок нарисів, написаних для газети «Правда».

У нашій фронтовій газеті «Во славу Родини» він відразу ж став найвидатнішим публіцистом. Його пристрасний цикл «Листи до товариша» був надрукований також у «Правді» і мав великий громадський резонанс.

І яким же чуйним товаришем виявився він у нашому бойовому військово-журналістському колективі! А для мене з найперших тижнів війни став він немовби старшим братом, у якого я вчився майстерності фронтового журналіста, а в нелегкому фронтовому побуті завжди відчував його душевне піклування.

Він неодмінно з'являвся біля мене, коли було мені дуже важко на душі. Ніколи не забуду гірких днів, коли відступали ми з Ворошиловграда... Зупинилася наша редакційна колона за Краснодоном на межі двох областей — Ворошиловградської й Ростовської, і хтось сказав: «От і залишилася вже Україна позаду...» Нестерпно стиснуло щось мое серце, відійшов я тихенько набік, сів за горбком на землю, обхопив голову руками, намагаючись утамувати свій душевний біль... А за хвилину відчув — хтось стоїть біля мене. Відразу ж догадався: він, Борис. Так і було. «Тримайся, Сашко,— проговорив він, доторкнувшись рукою до моого плеча.— Ти ж знаєш, що ми знову повернемося сюди».

Ось і там, на Волзі, знову опинився він поруч зі мною в скрутну хвилину, намагався допомогти як тільки міг.

Інколи над нами з'являвся в небі німецький літак, і тоді стрекотав установлений на палубі тральщика зенітний кулемет. Але літак, вид-

но, не дуже цікавився нами, тільки й того, що, здається, двічі жбурнув у напрямку тральщика чорну глекоподібну бомбу, і мені здавалося, що летить вона не просто на палубу і не просто на мене, а точнісінько на мое перенісся.

Але бомба не зачепила нас, та й міни на річці, за якими полював тральщик, теж обійшлися з нами милосердно.

Одного разу видалося мені, що той літак з чорною свастикою па крилах намагається розбомбити не нас, а якийсь химерний колісний пароплав, що нібто йде в кільватері за тральщиком. А зветься той пароплав нібто «Князь Пожарський», той самий, що ним повертається з заслання Тарас Шевченко і плив у цих місцях, прямуючи з Астрахані до Нижнього Новгорода. І побачив я па його палубі Тараса Григоровича, а поруч з ним Миколу Гавриловича Чернишевського (можливо, в цьому видіві трансформувалися два рядки з моєї поеми «Чернишевський»: «Поєднали титанів однакові муки, і, безсмертні, стоять вони поруч в віках»). І хотілося мені крикнути, що летить бомба, застерегти, але здушило щось мою горлянку, і вириваються звідти тільки окремі безладні слова.

Сон це був чи марення, змішане з явою,— не знаю. Певно, невпинна течія Волги навіяла мені ці образи, течія Волги, та гул війни на волзьких берегах, та підсвідома згадка про мою не так-то й давню передвоєнну поїздку на Волгу, до Саратова, в будинок-музей Чернишевського.

Розплющив очі, побачив знову Бориса Горбатова, що схилився наді мною, сидячи поруч па палубі.

— Заспокойся,— сказав він.— Небо вже чисте, і Волга навкруги чиста. Поглянь, яка вона могутня й красива.

— Я щось кричав?

— Не розібрав. Нібито Чернишевського згадав.

— Він познайомив мене з Волгою.

— Як саме?

— Вперше я був на Волзі в 1939 році. Іздинув у Саратовський музей Чернишевського, закінчував поему про нього. І зустріли мене там онучка й правнучка Чернишевського. Пам'ятатиму їх завжди.

— Розкажи про них. Якщо здолаеш.

— Спробую. Жар, здається, спадає, приступ, мабуть, проходить...

І я почав розповідати те, про що й зараз виразно пам'ятаю і хочу розказати,— про зустріч на Волзі з Ніною Михайлівною Чернишевською і її донькою Вірою (нині давно вже Вірою Самсонівною) Чернишевською.

Свою поему писав я довго, кілька років. (Мабуть, тому й вийшла вона нерівною: то злети, то спади). Обставини моого життя склалися тоді так, що до літературної праці міг я вдаватися тільки зрідка, уривками. Та й задум поеми визрів не відразу. Спочатку це був не так-то й розпросторений окремий вірш «Чернишевський в кабінеті», що склався, пригадую, ще аж у 1933 році, в Харкові. Мене вразила височінь помислів Чернишевського і його моральна чистота, і спробував я сконденсовано відтворити цей стан його душі, спробував уявити собі драматизм його роздумів, коли залишався він наодинці, за своїм робочим столом,

Образи героїв своїх творів формує автор, це відомо. Спирається, звичайно, на певні факти з реального життя, але неминуче трансформує їх через призму своєї власної свідомості і своєї творчої фантазії. Та в даному випадку хочу підкреслити іншу сторону взаємодії між автором і героєм, те, що по-сучасному можна назвати зворотним зв'язком. Маю на увазі вплив героїв твору на автора.

В роки моєї літературної юності винятковий, а в чомусь, може, й визначальний вплив па мене мали два герої основних моїх творів того періоду: видатний революціонер, непохитний ленінець Камо (я написав про нього драматичну поему, з якої виросла згодом п'еса «Камо») і Микола Гавrilович Чернишевський, герой поеми, життя й творчість якого надовго полонили мою уяву. Якщо в часи відомих гірких випробувань, що випали на долю багатьох радянських людей незадовго до початку війни, я не втратив моральної рівноваги, не надломився і не впав, то в цьому, думається мені, визначну роль відіграли і образи цих двох улюблених моїх героїв. Вони — кожний у власному своєму вимірі й неповторному індивідуальному забарвленні — зоріли мені як пломенистий світоч мужності, добра й правди, високої людяності і непохитної вірності своїм ідеалам.

Першу частину поеми «Чернишевський» закінчив я ще в 1935 р., а до другої звернувся аж у 1939-му, багато чого переживши за цей час. Тоді ж і поїхав у Саратовський будинок-музей Чернишевського, на батьківщину славетного російського революціонера, письменника й мислителя, не без труднощів викроївши на

цю поїздку гроші зі своєї вчительської зарплати.

Літо було в зеніті, височінь синього неба над Волгою вражала своєю безмірністю, широчінь мірноплинної Волги захоплювала дух, і думалося, що ріку можна назвати всемогутньою, і не дивно, що на берегах її народжуються гіганти духу, велич яких співмірна з величчю великої російської ріки. (Так воно й було: Чернишевський, Гор'кий і Ленін! Ленін!)

Вельми стриманий у вияві своїх захоплень красою природи, Чернишевський все ж писав про Волгу з ніжністю: «Вікна будинку, в якому жили ми, виходили на Волгу. Все вона та й вона перед очима — і не любуєшся, а полюбиш».

Згадаймо, що прізвище головного героя роману Чернишевського «Пролог» — Волгін, а прототипом його був, як відомо, сам Микола Гавrilович.

Багато що схвилювало мене до глибини душі в тому Домі Чернишевського, а особливо — виняткова привітність директора музею, опуки Миколи Гавrilовича Ніни Михайлівни та її юної доньки Віри, яку нарекли цим ім'ям на честь героїні роману Чернишевського «Що робити?». Їй зайшло в ту пору, здається, на сімнадцятий рік, і назвав я її тоді «фея з лісового дзвіночка». В недавньому листі вона, спасибі їй, згадала про це через довгі-довгі роки...

Видатний дослідник і популяризатор геройчного життя й творчості свого великого діда, Ніна Михайлівна була душою того музею, заснованого ще стараннями батька її Михайла Миколайовича Чернишевського. Про матеріа-

ли з фондів музею вона розповідала так яскраво і, я сказав би, задушевно, як розповідають про пам'ятні сторінки свого власного життя.

Це просто диво, як уміють такі люди одухотворювати музейні речі. Рідко це буває, всього тричі довелось мені зустрічатися з таким явищем, і щоразу враження складалося незабутнє.

Вперше — в Дніпропетровському історико-археологічному музеї, засновник якого академік Дмитро Іванович Яворницький не стільки показував його експонати, скільки розповідав, я сказав би, біографію кожного з них, перетворюючи ці розповіді на цикл захоплюючих новел.

У схожому стилі розмовляла з відвідувачами і директор Чернігівського музею Михайла Коцюбинського — Ірина Михайлівна Коцюбинська, немовби вводячи кожного з них у найзаповітніше, у святая святих творчості її славетного батька.

Повною мірою володіла цим мистецтвом і Ніна Михайлівна Чернишевська. В її розповіді музейні експонати — звичайні домашні речі або пожовклі сторінки літературних документів — немовби оживали, рухалися в часі й просторі, озивалися людськими голосами. Наприклад, вже відому мені на той час історію втрати і відпайдення єдиного примірника рукопису роману Чернишевського «Що робити?», який Некрасов, повертаючись з Петропавловської фортеці від ув'язненого там Миколи Гавrilовича, загубив на вулицях Петербурга, вона розповідала з таким живим відчуттям драматизму тієї ситуації, що вся та подія

прозвучала для мене як відкриття, і слухав я її, мов заворожений.

По широті кажу: просто неоціненою була для мене допомога Ніни Михайлівни в з'ясуванні психологічної підоснови деяких граней титанічної діяльності Чернишевського.

За два-три дні я відчув себе в тій гостинній родині як серед своїх рідних і ще тоді не раз думав, який це дорогоцінний дар — уміння так щиро пройнятися інтересами іншої людини, створити атмосферу найбільшої доброчесності, як це властиво було Ніні Михайлівні.

Ми розмовляли щодня по кілька годин, разом ходили по місту — оглядали пам'ятні місця, пов'язані з життям Чернишевського, а то й просто милувалися саратовськими ландшафтами — Соколовою горою, крутыми берегами і — знову й знову — величною Волгою, надивитися на яку, мабуть, не можна ніколи.

Одного разу поїхали човном на гуртову прогулінку по Волзі, гуляли по мальовничому островочку, навіть імпровізований пікнік влаштували, скромний, але веселий і певимушений. Виявилася в наших запасах пляшка вина, а от склянок ніхто не передбачав. На пропозицію юної Віри пили ми те вино з яєчних шкаралупок, і вдалося нам, що така форма частування ще привабливіша.

Вкарабувалася в пам'ять також одна прогулінка по місту, коли зненацька насунулася грізна гроза, багряні блискавки шматували небо, люті удари грому придавлювали до землі все суще на ній. Ми втрьох сиділи в альтанці у міському саду, Ніна Михайлівна розповідала, як Чернишевський після довгоріч-

ного заслання знову прибув до Саратова і, за спогадами старожилів, зайдов у двір будинку, в якому до заміжжя жила його дружина Ольга Сократівна (може, пригадуєте: він після знайомства з нею вів щоденник, разючий людський документ, який він назвав «Дневник моих отношений с той, которая отныне составляет мое счастье»).

В останні відвідини цього будинку він, постарілий і хворий, зіпершись на палицю, довго-довго сидів на дворовій лавці в глибокому мовчанні. Мешканці будинку чули вже про його приїзд і догадалися, що це він, але ніхто з них не наважився підійти до нього, щоб не перервати плетива його спогадів.

Вражений розповіддю Ніни Михайлівни і під впливом грозового фону, на якому вона прозвучала, я того ж вечора написав (вперше в житті російською мовою) вірш про ту зустріч Чернишевського з його юністю. Чималий вийшов вірш, рядків на 60, і набув він форми внутрішнього монологу Чернишевського. В ньому Чернишевський вітається зі своєю молодістю, звертається подумки до своєї нареченої, а далі — і до своїх великих соратників: Добролюбова, Некрасова й Шевченка. Свої роздуми завершує він словами непохитної віри в наближення очищаючої революційної грози, яка оновить світ:

— Вот она, молния, вновь полыхнула,
Грозным огнем осветила реку.
То Чернышевского слава сверкнула!
Думать об этом не грех старику.
Близится, други, великое время!
Тает кошмаров уродливых тень...
Здравствуй же, здравствуй, грядущего племя,
Здравствуй же, светлый грядущего день!

Так трансформувалися в цих, може, й надто декларативних, але від щирого серця написаних рядках вражаюча розповідь Ніни Михайлівни і гроза-громовиця, що бушувала в ту годину над Саратовом. Пам'ятаю, Ніна Михайлівна і її донька близько прийняли до серця цей, безперечно ж, недосконалій вірш. Відчуваючи ту його недосконалість (а точніше — не співмірність його художнього рівня з величчю теми і образу героя), ніколи не намагався я надрукувати його і зараз дозволив собі процитувати цих кілька рядків з нього лише як пам'ятний для мене штрих цієї зустрічі на Волзі. Щиро довіряючи читачам, сподіваюся, що вони зrozуміють мене.

А та незабутня для мене зустріч продовжилася на всі наступні роки вже в листах, які хоча й не надто часто, але незмінно линуть час від часу з Києва до Саратова і з Саратова до Києва. В останні роки, вже після смерті Ніни Михайлівни, це листування продовжує її дочка Віра Самсонівна, нині поважна хранителька фондів музею, і мене щоразу вражає, який же схожий почерк у неї з матір'ю і який схожий у них стрій думок.

А найбільше зачіпає мов серце те, що через усі епізоди нашої дружби, спочатку наочної, а потім заочної, у Ніни Михайлівни, а тепер і у Віри Самсонівни, невпинно пульсує жвавий інтерес до української літератури, активне прагнення підтримувати живі контакти з її діячами. Імена Павла Тичини, Євгена Шабліовського, Олександра Ільченка, Дмитра Косарика природно й невимушено виникають у їхніх листах, так само, як і запити про нові публікації, що в'являються на Україні,

особливо з питань про Чернишевського і Шевченка.

Особливо зворушливим був для мене лист, що його одержав я на фронті в серпні 1943 р. у відповідь на звісточку, яку надіслав до Саратова вперше за час війни. В листі цьому так багато і схвильовано говориться про найживавішу зацікавленість справами української літератури, що хочеться мені навести цю його частину якнайповніше.

«Дорогой Александр Степанович! Хорошо, что Вы начали свое письмо словами: «Ей-богу, это правда», а то мы с Верочки не верили своим глазам, увидев Ваш конверт...

И как все сошло: в 6 часов вечера — ваше письмо, половина 10-го — радио возвестило о взятии штурмом Харькова, а сегодня утром слышу по радио Ваше имя и вслед за ним строчки: «Расцветают над полями огненные маки»...

А на моем столе лежит присланный Д. М. Косариком номер журнала «Украина» с Вашим очерком «Тут побували німці». Может быть, и здесь, в журнале, мы еще с Вами встретимся: Косарик взял туда мою статью «Чернышевский и Шевченко». Из этой статьи Вы узнаете, как близка и дорога была и мне ваша залитая кровью, но ни на минуту не сдавшаяся врагу наша Советская Украина. В эту статью я вложила все свое сердце, повторила в ней все, что когда-либо было известно мне и передано через Д. М. Косарика П. Г. Тычине еще в юбилейный 1939 год* и что во время войны погибло и стало недоступным.

---

* 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка.—
О. Л.

«Надо все восстановить», — написал Ко-
сарик, и я стала восстанавливать, работая в
дни фашистских налетов на наш город, когда
в продолжении двух недель спать приходилось
по 2—3 часа в ночь, и было такое чувство:
«Может быть, это мое последнее слово, так
надо ничего не забыть».

Связь с украинцами у меня не прекраща-
ется. Они приходили к нам поговорить о сво-
ем киевском домике Т. Г. Шевченко. Приходил
Ильченко беседовать о своей повести «Петер-
бургская осень», был П. Ф. Гонтаренко, по-
стоянно посещает Косарик, имеем связь с ук-
раинским Радиокомитетом. Мою статью недав-
но транслировали на украинском языке.

Простите, что так разговорилась о себе, но
страшно захотелось поделиться с Вами всем
этим,— теперь Вам ясно, что мы старые друзья
и действительно встретились вновь».

У моєму архіві чудом збереглося ще довоєн-
не фото: ми з Ніною Михайлівною в музеї Чер-
нишевського. Того юнака, що зображеній на
фото, я, посивілий, бачу тепер немовби збоку
і можу дозволити собі в певному аспекті го-
ворити про нього в третій особі: моральне пра-
во на це дають мені сорок два роки, що мину-
ли з того часу. Але дивна штука — пам'ять
людська. Те, що було тридцять чи сорок років
тому, інколи пригадується яскравіше й вираз-
ніше, аніж деякі події трирічної чи чотири-
річної давності.

А ось передо мною фотографії пізніших ро-
ків: Ніна Михайлівна надписує свою книгу
відвідувачам музею, а також світлина, на якій
вона зображена разом з Юрієм Гагаріним (обом
їм присвоєно звання «почесні громадяни Са-

ратова»). І ще одна світлинка — Ніна Михайлівна з дочкою. Ці фото надіслала Віра Самсонівна вже після смерті матері.

Вона ж, Віра Самсонівна, колишня фея з синьоцвітного дзвіночка, а згодом достойна спадкоємниця літературно-громадських справ своєї матері, регулярно надсилає пові публікації з рукописної спадщини Ніни Михайлівни і, як і мати її, виявляє в своїх листах найживавішу цікавість до всього, що відбувається в українській літературі.

Зустріч моя з цими славними жінками — краплинка в морі дружби й братерства трудівників російської й української літератури. Але і в малій краплинці, якщо вона чиста й прозора, виблискув сонце.

А для мене особисто ця крапля була цілющою, мов росинка живої води.

КОРНІЙЧУК НА ДНІПРІ

акої бурі на Дніпрі не бачив я більше ніколи. Ні до того, ні після. Ми й не зогляділися, як воно обрушилося на нас: цей несамовитий ураган, що справді додолу верби гнув високі, горами хвилі підіймав, ця немилосердна злива, що могла видатись прогломом до всесвітнього потопу, ці грізні залпи небесної артилерії, що громіли над землею майже одночасно з безперервними спалахами сліпучих блискавок.

Ми й не зогляділися, кажу, думали: так

собі, хмарка насувається з правого берега Дніпра, нічого особливого, обійдеться, хіба що покропить трохи благодаттю травневого дощика. І не тільки ми — навіть птахи, видно, не сподівалися ніякого лиха, птахи, яким належить наперед відчувати кожну зміну примхливої погоди і свою поведінкою застерігати людей.

Принаймні велика зграя лелек (рідкісно велика — птахів, може, з тридцять чи й усі сорок), що спокійно походжала по ніжно-зеленому лузі, милуючи наш зір, не виявила заччасно ніякої тривоги і знялася в повітря, аж коли ураган уже гамселив отої луг.

Намагалися лелеки летіти назустріч вітру, на правий берег прямували, махали крилами з усієї сили, а переміщалися в повітрі в протилежному напрямку: вітер відносив та й відносив їх назад, аж доки вся зграя не зникла вдалини.

Картина ця з лелеками-чорногузами сповнена була такого драматизму, що ми на хвилину навіть про вітер і зливу забули, заворожено спостерігаючи судомні намагання мужніх птахів летіти проти вітру.

Крім нас двох, не було тоді на тому дніпровському березі нікого. А опинилися ми аж там (звалася у нас та місцина «червоні камені»: лівобережні обриви на ній справді були кольору вохри) тому, що він, тобто Олександр Євдокимович Корнійчук, вирішив цією мандрівкою відзначити переддень свого першого ювілею, свого полуторя віку.

— Але ж завтра в тебе ювілейний вечір у Києві,— нагадав я, коли він запропонував поїхати човном по Дніпру, подивитися на мотутню весняну повінь,

— Так, так, завтра вечір, і промови, і дорогі гости — все, як водиться, — відповів Корнійчук. — Мабуть, хвилюватимусь, мабуть, збуджений буду, в чомусь, може, й не зовсім натуральним — теж, як водиться. А сьогодні хочу побути з Дніпром. І не треба більше ніяких пояснень, зрозумій мене з одного цього слова: Дніпро!

І ми поїхали. Тим-таки старим човпом, що про нього так сердечно написала Ванда Василевська. Сама Ванда не поїхала з пами, поринула в господарські перед'ювілейні клопоти, моя Кіра теж залишилася з нею, і ми подалися тільки вдвох.

Зливу (вопа, між іншим, виявилася коротко-часною) пересиділи в глибокій западині на березі, хovalися там від того ненормального вітру, а коли повернулися до човна, то тільки руками сплеснули: прив'язаний міцною шворкою до прибережної верби, він передньою, носовою, частиною таки стирчав над водою, а друга його половина опустилася па дно разом з усіма припасами нашими, а головне — разом з мотором. Накрили його хвилі, тому й мусив рятуватися від того стихійного лиха, пірнувши у воду.

Що завести мотора не пощастило, нам стало ясно-зрозуміло з першого погляду. Як сказано вже раніше, він, той загадковий двигунчик, і в нормальному стані заводився на п'яте через десяте, а, скупавшись у Дніпрі, взагалі не побажав з нами розмовляти. Так воно й вийшло. Зусиллями ледве не героїчними човна ми з-під води визволили, воду з нього вичерпали, а порозумітися з мотором не здолали.

Вихід був один: просуватися вздовж берега

бурлацьким способом. Тобто, запрягшися в шворку, тьюпти по березі край води, волокти човна і при бажанні заохочувати себе речитативними вигуками на тему «эй, ухнем!»

Не така вже й трудомістка була б та робота, адже рухалися ми за течією, та біда виявилася в тому, що повінь на Дніпрі була дуже високою, вода тільки-но почала спадати і не лише заповнювала ще головне річище по вінця, а й через кожних трисяч-чотириста метрів проривалася стрімкими протоками на низини берега; і в цьому своєму молодечому пориві підхоплювала й нашого човна, намагаючись волокти його із собою хтозна й куди. І доводилося нам не тільки долати новостворені броди по коліна чи й по пояс у воді, а й напружувати всі сили, щоб утримати човен у належній покорі.

Корнійчук, промоклий і заляпаний болотом так само, як і я, на коротких зупинках-перепочинках роздумував уголос:

— А що, коли нам сісти в човен? У нас же весло.

— Одне-єдине. А човен важкий...

— Але ж — по течії!

— А оці новоявлени протоки, що прориваються на луг? Як підхоплять, як закрутять...

— А я веслом, веслом...

— Не вийде. Не справишся.

— Просив би вас, товаришу, не ображати. Не забувай, що я ювіляр!

— Гарний буде ювілей, коли ми пірнемо тут на дно. Моя прабаба Ганна в критичних ситуаціях завжди застерігала: бережіться, хлопці, щоб не дала вам жаба цицьки.

Підбадьорюючи себе такими нехитрими жар-

тами (Корнійчук застосував з цієї нагоди і дещо солоніші слівця, і виходило це в нього вельми невимушене), просувалися ми вздовж берега кілометрів за два, аж доки не добрали до будки бакенників.

На тому інцидент і вичерпався. Знайомі бакенники перш за все піднесли нам по склянці того, умовно кажучи, лікувального напою, котрий рятує від простуди (знали, звичайно, що за нами не пропаде...), потім хутенько запрягли свого службового човна, взяли нас на буксир і акуратно доставили в Плюти, до самої дачі Корнійчука й Василевської.

На другий вечір, у розпалі ювілейного чествування іменинника, нахилився я до нього і лукаво запитав:

— За Дніпром ще не скучив?

Він по-змовницькому підморгнув лівим оком і відповів:

— Завтра приїжджих гостей виряджатиму, а після завтра майнемо знову. На той-таки берег, до тих само «червоних каменів», га?

Не розкаявся, значить. Не розчарувався. І гайдабурити на Дніпрі, видно по всьому, не перестане.

Та інакше й не могло бути.

Любив Олександр Євдокимович Дніпро безмежно, завжди був його вірним сином, оспівував і славив його в своїх п'есах. Образом могутньої весняної повені на Дніпрі розпочинається в нього монолог Богдана Хмельницького в п'есі і фільмі, шкіпер Дніпровської флотилії Іларіон Гроза — найяскравіший герой його п'еси «Сторінка щоденника», вся дія якої відбувається на дніпровському березі, де живуть-рибалять персонажі твору, а іншу ' свою

п'есу про сучасність він так і назвав: «Над Дніпром».

Але стіймо, пливти далі за тим маршрутом не буду: в роздумах цих і спостереженнях на першому плані не літературознавча площина, а, скажемо так, людинознавча. Або й простіше: людська, побутова.

Мені не раз здавалося, що Корнійчук, повертаючись до Дніпра після бурхливого плавання на міжнародних громадсько-політичних широтах або після літературних баталій у Києві чи в Москві, пірнає в дніпровські хвилі і в дніпровський береговий побут як у цілющий басейн живої води, в якому й молодість не в'яне, і рани зарубцьовуються.

По натурі був він, можна сказати, епікуреїцем, відданим шанувальником культу радості й краси, отже, й життелюбом та оптимістом по самій сутності своїй. Це своєрідне епікуреїство було в нього, звичайно, не філософією, не світоглядом, а скоріше світовідчувањям, піснею буття, мовою душі.

Рибалство й береговий побут були для нього теж немовби одним із аспектів світовідчування, цілком співзвучним з його натурою. Рибалив він залюбки, з захопленням, але з органічним для нього почуттям гумору, яке, мабуть, і рятувало його від надмірного риболовецького фанатизму.

Якось поїхали ми втрьох, тобто ще й з Вандою Василевською, вниз по Дніпру до Щучинки, до мальовничих урочищ на обох берегах біля цього села, слава про які дзвеніла над Дніпром і по течії і проти течії. Правий берег там — високі пагорби, крутобокі, густим лісом-перелісом вкриті, а на лівому, низинному,

росли такі верби, такі могутні й розложисті, столітньо-кучеряви, просто неймовірні верби, що я згодом не раз просив кінооператорів зафільмувати їх хоча б для кінолітопису. Не зафільмували, так і зникли вони без сліду, поступившись місцем широчіні рукотворного Канівського моря...

Примандрували ми туди тим-таки старим човном Корнійчука (на свій човен і навіть на свою палатку я тоді ще не розжився) і розташувалися під пайкучерявишою вербою в передчутті тривалого й приємного рибальського чаکлування. Та вже насунувся вечір, накрив своїми чорними крилами і Дніпро, і верби, і пагорби, довелося відразу ж лаштуватися на ніч. Корнійчук і Ванда Львівна розташувалися в палатці, а я уgnіздився в човні, благо, там був здоровенний брезент, у який можна було закутатись, як лялечка в кокон.

А з корми човна Олександр Євдокимович заскинув аж три спінінги з дзвіночками і з начивкою на сомиків.

— Ти ж дивись,—вдруге-втретє нагадував він, прямуючи до палатки,— якщо вночі за дзвонить — буди! Сом — це сон, і сниться він не щоразу!..

Умовитися легко, а як здійснити цю умову, коли на небо поволі наповзла непроглядно чорна хмаря, найгустіша темрява поглинула і човен, і палатку, а на завершення почав сікти дрібний, нудний і безпросвітний дощ.

А воно таки взяло та й задзвонило. Нічого, думаю, випадковість, перестане. Не перестало. Будити чи не будити? Може, самому витягти? А умова ж як? Та ще й темно ж — долоні своєї не побачиш. Обов'язково ж

переплутаю счасть на спінінгах, тільки шарварку нароблю, а сомило ж не чекатиме: зірветься — та й бувай здоров! Ні, таки розбуджу. Виповз із свого брезенту, підійшов до палатки, кличу: так, мовляв, і так.

— Дзвонить? — перепитав Корнійчук.

— Прислухайся: аж сюди чути.

— Справді... Ну, а дощ?

— Січе.

— А темрява?

— Хоч в око стрель...

— То знаєш що, друже. Я так думаю — якщо воно добре взялося па гачок, то почекав й до ранку. А якщо погано, то все одно не витягнем: зірветься.

Зрадівши в душі з тієї філософської формули, яка засвідчила, що не знайшов ґрунту в його свідомості риболовецький фанатизм (випадок не частий і не ординарний), я весело перепитав:

— Виходить, на добранич?

— На добранич.

— Спасибі. Біжу сушитись.

Хутенько добрався до човна, пірнув у сувої свого брезенту і під лагідний шелест літнього дощiku заспокоєно заснув, гордий свідомістю чесно виконаного товариського обов'язку.

Вранці прокинувся — небо чисте, сонце вже бризнуло з-за обрію першим жмутом промінців, спінінг на кормі все ще час від часу киває кінчиком, дзвонить, закликає.

Змотали ми його, а там соменятко грамів на триста, не більше.

— Чого ж ти нам голову морочило? — докірливо звернувся до нього Корнійчук. — І хто

тебе пускає самого гуляти серед ночі? Де твої тато й мама чи хоча б дядько й тітка? Іди, дурнику, поклич сюди старших!

І пустив у воду. Соменя якусь мить ошелешено стовбичило на місці, а потім майнуло хвостом і пірнуло в глибочінь, не подякувавши.

Рибалство було єдиним спортом, у який Олександр Євдокимович, можна сказати, пірнав з головою, з наловленої риби щиро радів, а якщо його рибина виявлялася найбільшою — був гордий, як чемпіон на олімпійському п'єдесталі. І все ж риболовецькі рекорди не були для нього самоціллю, а сам процес риболовлі не мислив він поза спілкуванням з людьми. Не знаю, чи їздив він коли-небудь на рибалку сам-один, але переконаний, що такий спосіб рибної ловлі був для нього не лише не властивим, а й, так би мовити, протипоказаним. Рибальський побут для Корнійчука — це неодмінно компанія, люди, розмови біля вогнища, пісні, жарти.

Прибувши на заплановане для чергової рибалки місце і закріпивши човна край берега, він передусім прямував до гуртика рибалок, що вже розташувалися в тій місцевості поблизу (такі гуртики-турточки неодмінно знаходилися скрізь і всюди), негайно заводив знайомство, розпитував, балагурив і повертається до свого човна вельми задоволеним, умовившись з новими знайомими разом зібратися увечері біля вогнища.

— Знаєш, — пояснював він мені цю свою схильність до прибережних контактів, — часом слово якесь почуєш у цих людей — золото, а не слово. Або й ціле прислів'я. А різні історії

розвідають — у жодній книжці такої не вичитаєш.

Так воно й було, правду говорив, але широке спілкування з людьми виникало в нього не для спеціальних лінгвістичних чи фабульних пошуків, а само по собі, за покликом своєї, понинішньому кажучи, комунікабельної, вельми та й вельми комунікабельної натури. А решта — і пам'ятні слова, й незабутні історії виникали вже як природний вислів, як незапланована нагорода за власну душевну щедрість.

Пригадалося: в документальному телефільмі про Галину Сергіївну Уланову уславлена балерина, роздумуючи про красу природи, кілька разів говорить про пластику. Ось її дослівні звороти: «пластика природи», «на озері Селігер красиво, пластично». Для Уланової, що сама стала найдосконалішим виразом пластичності, таке сприймання природи органічне.

А для видатного драматурга Олександра Євдокимовича Корнійчука сприймання краси Дніпра і принадність рибальського побуту не мислилися без жвавого діалогу, без розкриття людських характерів, без активної дії на дніпровських берегах у неповторні дні й ночі рибальського чаклування. Саме на цьому й побудована від початку й до кінця, наприклад, його п'еса «Сторінка щоденника».

Я знаю цілком конкретні випадки, коли «різні історії», що їх розповіли Корнійчукові на березі Дніпра, трансформованим відлунням озивалися згодом у його новій п'есі. Хоча б, скажімо, розповідь (ми разом її слухали) про одну дуже стару вчительку, яка звала своїх молодших (понад сімдесятилітніх) сестер «дів-

чатками» й дуже непокоїлася, що без її догляду вони нароблять дурниць. Пригадуєте напрочуд яскравий і симпатичний образ учительки Горицтвіт з п'еси «Крила»? Ото в тому образі й вивершується одна з людських історій, яку почули ми під час рибальської поїздки по Дніпру. У Воронезькій області була така вчителька, і я міг би назвати того, хто про неї розповів.

Звичайно, кожний такий живий факт, переломившись крізь призму творчої уяви драматурга, набував у його п'есах інших вимірів, іншої глибини, іншого забарвлення. Така вже природа художньої творчості. Навіть власні свої рибальські пригоди Олександр Євдокимович підносив слухачам у неодмінному літературному обрамленні, суті справи ніби й не міняючи, але оздоблюючи кожний безсумнівний факт такими візерунками, що впізнати його було вже вельми не просто.

Впіймав він одного разу величезну щуку, найбільшу за всю пашу рибальську практику. Рибалили ми тоді на Дніпрі вище Плютів (приблизно там, де колись обрушилася на нас та пам'ятна буря). Кіра з Вандою і з шофером Корнійчука та Ванди Гришею переправилися човном на протилежний берег пошукати рибальського щастя біля густих заростей прибережної осоки, я побрів до недалекого озеречка полювати з спінінгом на підводних хижаків, а Олександр Євдокимович залишився на березі біля двох своїх могутніх вудок, наживлених живцем-щипавкою, що в'юнилася на кованих гачках-двійниках. Вудки ті були міцно й ретельно застромлені в землю, навіть не з берега, а вже в воді по коліна, щоб можна

було закинути снасть з живцями аж у глибоку яму, яка позначалася поблизу.

Повернувшись години за півтори з невеликою, кілограмів на півтора, щукою, я побачив, що мій шановний напарник мирно спить у затінку під обривом, підстеливши тілогрійку і примостили під голову рюкзачок.

Довелося розбудити: не для зустрічі ж із сном-дрімотою забралися ми на ті благословені береги.

Щучку мою Корнійчук оглянув досить інди-ферентно (мовляв, нічого особливого), а свою дрімотність пояснив дуже просто:

— Скучно стало самому, от і вирішив задушити комара... Що будемо робити далі?

— А чи не перевірити б твоїх живців?

— Давай.

Забрели в воду, я витягаю одну його вудку, а він узявся за другу. І раптом — крик:

— Допоможи! Допоможи!

Глянув — скрикнув: вудка в нього ходором ходить, дугою гнеться... Кинувся на берег за підсакою («тримай! тримай!»), забіг аж по груди в річку і за мить побачив біля поверхні води справжнє чудо-юдо: звір, а не щука.

Спасибі великоважний підсаці, спасибі міцній імпортній жилці 0,10, спасибі могутності й пружності бамбука на вудлицах — виволокли ми ту величезну рекордну щучину на берег.

Не приховаю, що в той момент всесвітньовідомий письменник і громадський діяч, академік і лауреат численних премій Корнійчук Олександр Євдокимович на радощах виконав на прибережному піску такий неймовірний канкан з викрутасами й вихилясами, що дру-

жини наші примчали на наш берег пересвідчитись, чи ми часом не той...

Щука виявилася ледве не від плеча та й до самої землі, крокодил, а не щука, тріумф був повний.

А коли повернулися ми на свою базу в Плюти і став Корнійчук демонструвати свою чудо-щуку добрим друзям нашим — Литвиненкам, і Смоличам, і Наташі Рибаку та його дружині, сестрі Корнійчука, Жені, і Андрієві Малишку — і розповідати, як воно було, я сам зачудовано слухав його сказання, немовби вперше довідуючись про всю ту історію.

З розповіді Олександра Євдокимовича виходило, ніби щука потягла його з собою в глибочінь, ледве не захлинувся віп, та спасибі мені, мужньому й відважному,— я своєчасно підтримав його і, можна сказати, врятував... «А Ванда,— закінчив він свою розповідь,— побачивши щуку вже на березі, підбігла до мене, обняла, поцілуvalа й заплакала».

На цих словах здивовано розширила очі Ванда Львівна, посміхнулася, але промовчала; здивовано розширила очі Кіра, теж посміхнулася і теж промовчала; а я делікатно одвів погляд убік і так само... промовчав. Хоча так і не зміг пригадати, коли ж саме Ванда кинулася йому на шию й заплакала і коли це щука затягла оповідача в глибочінь, а я хоробро рятував його...

Корнійчук на річці — це завжди означало веселий настрій, сплески гумору, невимушенність у спілкуванні, людська простота в побуті. Мабуть, ці його якості розкривалися там найповніше, хоч, звичайно, закладені були вже в самій його натурі.

Іх, ці пречудові риси характеру Олександра Євдокимовича, виявляється, відчували й цінили не тільки ми, а й люди досить далекі від нашого укладу життя.

Пам'ятаю, на урочистих зборах з нагоди вручення йому міжнародної Ленінської премії миру виступав гість з Лондона лівий лей-борист Зіліакус. Так от він теж з захопленням відзначав поряд з іншими громадськими й особистими якостями нового лауреата його незмінний оптимізм і його невичерпний гумор, який, за словами Зіліакуса, не раз вносив благотворну розрядку в настрої діячів Всесвітньої Ради Миру в напруженіх ситуаціях, що інколи виникали в такій складній і відповідальній справі, як боротьба за мир.

У моєму фотоальбомі «На Дніпрі й на Прип'яті» збереглися три групові фотографії — ілюстрація до однієї нашої пам'ятної поїздки по Дніпру, знову до того ж таки названого-згаданого мальовничого села Щучинки, що розташувалося між Ржищевом і Каневом. На найбільш залюдненій з тих фотосвітлин красується величенька група людей у пляжному одязі (якщо можна вважати одягом елементарні труси та жіночі купальники...). Всі ті люди, як можна судити з виразу облич, у пречудовому настрої. В групі тій Корнійчук і Ванда, професор Коломійченко з дочкою, професор Казанський з дружиною і сином, Борис Гмиря з дружиною і я в однині, Кіра мусила залишитися вдома: нашій Лесі на той час виповнилося повпоцінних три місяці від народження.

Вже сама багатолюдність і строкатість цієї бригади дніпровських ентузіастів ще раз за свідчувала органічне для Корнійчука тяжіння

до різноголосої компанії, до прибережного спілкування з людьми.

Борис Романович Гмиря, народний артист СРСР і, зокрема, неперевершений Кривоніс в опері «Богдан Хмельницький», приєднався до нас несподівано, вже на щучинському узбережжі, і сталося це за таких обставин. Як тільки ми причалили своїми двома човнами до берега, озвався до нас катер, що вже стояв там на якорі метрів за триста вниз по течії. Озвався таким гучносольним співом, таким розложистим «Ой не шуми, луже», що ми аж завмерли: невже Гмиря? Та ні, пе може бути...

Це «не може бути» подумалося нам тому, що знали ми, як бережуть оперні солісти свій голос, як турбуються, щоб не застудити, крий боже, горлянку. Бувало, здібасшся десь на київській вулиці з тим-таки Борисом Гмирею, привітаєшся, спитаєш, як воно живеться, і неподмінно почуєш: «Спасибі, зараз розкажу, але зайдімо, будь ласка, за ріг цього будинку: тут такий противний вітерець, протяг, здається...» Тож повноголосий спів на Дніпрі, на вітрі, на вологості, і видається пам неймовірним.

Під'їхали ми втрьох Корнійчуковим човном до того катера — справді Гмиря. Сидить на кормі, нанизує наживкою кормак-переметик, пускаючи його метр за метром по течії, і виспівує на всю горлянку — Дніпрові на славу, собі на втіху, співучим птахам у прибережних заростях на заздрість і зачудування.

От воно які метаморфози відбуваються на річці з людьми, в тому числі й з видатними оперними співаками...

Одно з тих трьох фото, що про них тіль-тіль згадано, і зафіксувало нас на тому катері

Бориса Романовича: Ванда й Саша у не дуже презентабельних, зате широко розповсюджених ватяних тілогрійках, Гмиря в темному пальтічку, зуби у всіх білі, усмішка в кожного — від широго серця. У документальному кінофільмі «Слово про Ванду Василевську» відтворено це фото виразним стопкадром.

Ну а прибули ми в Щучинку двома однотипними човнами з двигунами Л-6, які і в тій подорожі не пропустили нагоди продемонструвати свій норов і свою дивовижну властивість глухнути в найбільш непідходящий момент. Чомусь у тій мандрівці за маршрутом Плюти — Щучинка нам особливо щастило з ходу наскачувати на мілині, і то саме в ті хвилини, коли поблизу проходив двопалубний пароплав, самохідна баржа або енергійний буксир, що здіймали велими агресивну хвилю, безжалісно обрушуючи її на наші малогабаритні суденця.

Так і зафіковано було в нашому римованому дорожньому щоденнику:

Ішли пароплави крутибокі,
Гули сирени вдалини,
І хвилі били нас жорстокі,
І знов-таки на мілині...

Кортіло мені процитувати з того щоденника ще кілька строф з лапідарними характеристиками кожного участника мандрівки, але, розважливо поміркувавши, утримався: не завжди були ті характеристики достатньо «учтивими» (це — за словником дядька Терешка з п'єси Тобілевича «Суета»), хоч і сприймали ми їх превесело, як і всі пригоди, що сталися з нами в дорозі. З легкої руки Корнійчука ми щоразу трактували ті пригоди в комедійному ключі.

Тож і прибули надвечір переможцями в гостинні щучинські краї, де нам найпривітніше

Зелені верби закивали,
Гукнули пугачі вгорі,
І на добранич нам співали
Сто міліонів комарів.

Що правда, то правда: не любив Корнійчук на Дніпрі, на рибалці, на відпочинку сумувати, вносити в розмови страдницькі нотки і взагалі по можливості уникав болючих і дразливих тем. Між іншими, я не знав нікого, хто вмів би так, як він, легко й невимушено переключати в розмовах увагу з тем, не бажаних в ту мить для нього, на інші, легкі й не обтяжливі.

Проте це аж ніяк не озапачало, що він взагалі був безжурним, безтурботним і легкодумним. Все його життя і вся творчість засвідчили, що був він завжди в самому центрі суспільних бур, па які так багата наша доба.

Але, вважав він, всякому слову свій час і своя форма. Якщо ти в цю мить дипломат, будь справжнім дипломатом (до речі, ця якість була йому дуже й дуже властивою), а якщо опинився в ролі рибалки, то не вдавай із себе страстотерпця-пророка і не перетворюй свій човен на кафедру чи на трибуну.

Ну а коли вже складалося так, що ухилятися від не дуже бажаної в ту мить складної й бойової теми не випадає, він не тільки піднимав кинуту йому рукавичку, а й переходив у атаку.

А якщо в атаку, то за яким же ідейним азимутом?

Пошлися у відповідь хоча б на свідчення

відомого критика й літературознавця Юрія Свиридовича Кобиляцького в його нарисі про Юрія Смолича «Капітан монітора» (з книги «Фрески»). Говорячи про зустрічі в Плютах, Юрій Свиридович пише: «Пригадую тодішню фразу Корнійчука про М. Хвильового: «Це був наш злий геній, його політичні концепції обійшлися українській літературі надто дорого. Чому ви, Юрію Корнійовичу, про це не пишете?» Як відомо, — зауважує Ю. Кобиляцький, — ці суперечки вплинули на автора «Розповіді про неспокій». Він багато чого з тих своїх поглядів переопінив».

Мені залишається лише підтвердити, що така позиція була для Корнійчука, можна сказати, ключовою, і якщо в прибережніх Плютах інколи доходило до товариських дебатів з тими, хто не у всьому погоджувався з ним, він обстоював свої погляди активно й аргументовано.

Подібні летючі дискусії вряди-годи виникали в нашому плютівському середовищі і з інших питань літературно-мистецького життя. Спираючись на свої багаторічні спостереження, можу запевнити, що ці полемічні спалахи носили дружній характер і аж ніяк не позначалися на сердечних, щиріх, товариських стосунках Корнійчука і з Смоличем, і з Бажаном, і з Малишком, і з іншими друзями-товаришами по роботі в Києві й по відпочинку на привітному, гостинному дніпровому лоні.

ПАМ'ЯТНЕ ЛІТО

ічка, озеро, рибалка... Живуть-оживають вони в нашій літературі віддавна, живуть-дихають не тільки як принадні теми, а інколи й як прикметна частка побуту багатьох письменників, як істотна грань їхнього світовідчування.

Засвідчують це і сторінки «Дитячих років Багрова-онука» Сергія Аксакова та його ж таки «Записки про вудіння риби», і сповнені невимовної краси рибальських ранків та вечорів оповідання Константина Паустовського, і присвячені Паустовському рибальські сонети Максима Рильського, в яких і «серця чути дзвін», і «поплавець, як блискавка, зника», і, «немов струна, співає волосінь»...

А лірично-пейзажні мініатюри, справжні вірші в прозі Михайла Припвіна, в яких він трепетно слухає «пісню води» і всією душою відчуває, як назустріч йому виринає «світосяйна тиша води, широкої, барвистої, великої»...

А рибальські усмішки Остапа Вишні, від яких тепліше стає на душі, а річка чи озеро, виблискуючи на сонці, теж немовби усміхаються...

Що означало для них, названих і не названих тут подвижників літератури, те перебування на благословенному лоні природи, на тихих водах і ясних зорях? Що означало воно, зокрема, і для згаданих у цій оповіді літературно-мистецьких волонтерів рибальства, з якими так часто довелося зустрічатися на берегах Дніпра й Прип'яті? Відпочинок? Відпустку? Втечу від повсякденної сути суєт?

Але що таке відпустка-відпочинок для письменника? Чи сумісні ці поняття з самою, скажати б, природою літературної творчості?

Відпустка — це, можна сказати, коли людина на певний час відключається від своєї основної повсякденної роботи. Але в письменника так не буває. Не може він виключитись зі своєї роботи ніколи, навіть якщо й хотів би цього. Ні взимку не може, ні влітку, ні за робочим столом, ні на прогулянках, ні вранці, ані ввечері. Мабуть, можна сказати, що творчі спалахи виникають у нього навіть уві сні: які хвилюючі поетичні рядки, які чудові фабульні вузли виринають інколи у сновиддях — дух захоплює! А прокинешся — і вони відразу ж тануть без сліду, і тільки дуже зрідка щастить схопити яке-небудь зникаюче слівце за полу і затримати в пам'яті.

Щось схоже можна сказати й про письменницький відпочинок. Тут найперше питання: від чого відпочинок? Від своїх думок і переживань, тобто від власної душі? Марно й силкуватися: нічого не вийде.

Не вийде, бо одна з найприкметніших ознак літературного покликання в тому, що воно заповнює людину владно й немилосердно, прагнучи полонити її всю, до останку, всі її помисли й душевні порухи. А чарівливі дочки Зевса й Мнемозіни, тобто парнаські натхненниці-музи, виявляється, не тільки уважні й ласкаві до своїх обранців, а й безмежно ревниві: скоряйся, мовляв, тільки їм, зазирай тільки в їхні таємничі очі.

Можна заперечити: адже сказано ж, що, «пока не требует поэта к священной жертве Аполлон, в заботах светного света он малодушно

погружен». Ну, що ж, либоń, це правда; буває трапляється, що й «погружен». Але скільки ж тих «пока не требует» випадає на його, поетову, долю? Скільки, наприклад, випало їх на долю автора тих рядків — великого Пушкіна? Чи багато б можна нарахувати днів, коли душа його була поза сферою літературної творчості?..

Про айсберг згадаймо: як відомо, в океані можна побачити лише його верхівку, не більше як п'яту частину всієї маси. Не хотілося б порівнювати літературну творчість з айсбергом — бездушний-бо він, і холодний, і понурний. Та безперечне одне: об'єктом зовнішніх спостережень творення книги теж може бути лише «надводна» частина цього процесу, тобто лише той час, коли письменник сидить за робочим столом і пише.

А книга ж зароджується й поступово формується (то раптовими поштовхами, то повільною кристалізацією) задовго до того, інколи за кілька років або й за півжиття.

Признаюся щиро: навіть сам собі ніколи не міг я вичерпно відповісти, скільки часу довелося витратити на кожний свій літературний твір.

Для ілюстрації дозволю собі розповісти невеличку історію виникнення одного дуже й дуже пам'ятного для мене твору, тим більше, що завершувалася та історія на березі Дніпра, отже, й безпосередньо стосується теми про письменницький відпочинок під час риболовлі.

Розпочинати доводиться здалеку. Перелистую свій давній робочий зошит (чудом зберігся він у вогняній круговерті в роки війни), знаходжу в ньому короткий чернетковий запис

початку віршованого драматичного етюда, що має назву «Фауст і Смерть». Лише дві сторінки тексту і помітка: «незакінчено». Датовано запис 1938 роком.

А віршовану трагедію на 3 дії, 9 картин «Фауст і Смерть» завершив я в 1960 році. Виходить, та перша іскра майбутнього твору жевріла в свідомості автора довгих двадцять два роки!

Жевріла, не згасаючи, але, пригадую, розгоралася дуже повільно.

Могутнім імпульсом, справжнім каталізатором ідейно-естетичного визрівання того замислу стала звістка про запуск першого нашого штучного супутника Землі. З того часу, тобто з 1957 року, думав я про майбутню п'есу вже справді невідступно, день і ніч. Цілих три роки!

А запис тексту розпочав у перші тижні 1960 року і завершив 25 липня того ж таки 1960-го...

Яке ж відношення має до всього цього «ріки невпинна течія» — в прямому чи й переносному розумінні? Вельми, я сказав би, багатогранне. А для початку ще раз нагадую, що основну частину трагедії «Фауст і Смерть» написав я в час свого весняно-літнього, рибальського, сказати б, «неробства» на мальовничих берегах Дніпра-Славути, в стародавньому селі Ходорів, що розташоване було нижче Ржищева і вище Переяслава-Хмельницького.

Ну а якщо до цього додати, що в ті ж таки місяці своєї, так би мовити, відпустки і свого, з вашого дозволу, відпочинку писав я разом з незабутнім Андрієм Малишком ще й драматичну поему «Арсенал», на основі якої композитор Георгій Майборода створював оперу з

цією ж назвою, то неважко уявити, яким наелектризованим виявилося для мене те пам'ятне літо на лоні природи, на фоні немовби безтурботних риболовецьких виїздів на найближчі дніпровські острівці.

Прибув я тоді до Ходорова тим-таки катером «Еней» (якраз тієї весни він і з'явився в мене вперше), найняв підходящу хату на високому прибережному пагорбі, розташувався в ній і почав освоюватись на новому місці. Вийшов на саму вершину крутобокого пагорба, глянув навколо — душа заспівала. Внизу синіє Дніпро широкий та дужий, на протилежному лівому березі темніє могутній дубовий ліс, внизу по течії Дніпра височать мальовничі узвишшя (там розпочинається пам'ятний з часів війни Букринський плацдарм), сади в Ходорові цвітуть, хати біліють — благодать, мир і спокій...

Але спокою мені не було.

Душа моя вже третій рік була настроєна на ту саму хвилю, що й радіопередавачі космічних супутників, а мрії кружляли навколо Землі на найвищих орбітах уявних ракетопланів.

Зоряними наддніпровськими ночами бачив я не раз, не два, як прокреслювали небо ті новоявлени рукотворні зірки, збуджуючи уяву і настроюючи думки на високий лад. Супутники посилали з неба свої звукові сигнали, а мені вчувалися в тому їхньому тріумфальному «біп-біп-біп» голоси людей — майбутніх першовідкривачів космосу. І вже ройлися уривчасті фрази діалогів, окреслювалися перші ознаки характерів людей — героїв ще не написаного твору, перші іскрометні сутички протиборствуєчих ідей.

А паралельно з лихоманковим поспіхом

студіювалися книги з астрофізики, кібернетики, електроніки, ядерної фізики, теорій відносності, квантової механіки — найрізноманітніших галузей науки, які, думалося, могли б бути причетними до завоювання космосу людиною.

Надходила космічна ера, і розпочиналася вона не тільки пломенистими знаками оклику, а й багатьма знаками запитання.

Правду кажучи, красне письменство, та й усе мистецтво в ту пору, ще не дуже обтяжувало себе супільними й людинознавчими проблемами освоєння космосу. Відлуння їх до певної міри відчувалося лише в творах науково-фантастичних. Ці твори відзначалися захоплюючими фабульними ситуаціями, але люди, герой космічних мандрівок, як правило, були в них немовби на один копил. Тобто надто вже неземними. Створювалося враження, що, скажімо, міфічний Мефістофель чи навіть створений у колбі Гомункулюс із «Фауста» Гете виявилися реальнішими, аніж персонажі міжзоряніх мандрівок у деяких науково-фантастичних романах нашої доби.

Час владно вимагав іншого підходу до художнього відтворення складних проблем початкового етапу космічної ери. Чи не найпершим сказав про це глибокодумний і чутливий до запитів епохи Олександр Довженко.

Його виступ на Третьому всесоюзному з'їзді письменників у 1959 році обґрутував найбільшу актуальність космічної теми для літератури і був сповнений саме людинознавчих роздумів, пов'язаних з майбутніми польотами в космос.

Як відомо, головуючий на тому засіданні

з'їзду чудовий наш поет, підкresливши специальною реплікою свою повагу до О. П. Довженка, водночас відзначив з гумором, що в нас, мовляв, вистачає кlopotу й на грішній землі, тож навряд чи варто приділяти стільки уваги вельми віддаленим, отже, й нереальним проблемам, пов'язаним з космічною темою. В зали дехто засміявся і навіть трохи поаплодував на ту репліку. Але загалом виступ Довженка був зустрінутий тепло, і оплески йому були рясні.

Дозволю собі сказати, що сам я сприйняв той знаменний виступ Олександра Петровича всією душою. На той час космічна тема вже пустила в моїй душі глибокі паростки, і, пам'ятаю, навіть їduчи до Москви на з'їзд, я взяв з собою книжку патріарха космонавтики Костянтина Ціолковського «Поза Землею», щоб у вільні години продовжити студіювання її. А вже в Москві, в книжковому кіоску з'їзду, надибав на книжку одного з основоположників кібернетики, американського вченого Нормана Вінера «Кібернетика й суспільство» і одразу ж виявся досліджувати її в паралель з твором Ціолковського.

І відразу ж виявив, що не тільки в паралель, але й за принципом контрасту. Ціолковський — весь у пориві до кращого майбутнього, в незгасній вірі в кінцеве торжество людського розуму. У Вінера ж — тотальний пессимізм, гірка впевненість у приреченості людини, людства, планети і навіть всесвіту. Він пише: «Ми в найпрямішому сенсі є пасажирами, що знають корабельної аварії на приречений планеті». Або: «Краще, на що можемо сподіватися, говорячи про роль прогресу у всесвіті,

який в цілому йде до своєї загибелі, то це те, що видовище наших прагнень до прогресу перед лицем гнітуючої нас необхідності може мати сенс очищаючого душу жаху грецької трагедії».

Відгомін подібних уявлень вклав я незабаром в уста героя своєї п'єси інженера-кібернетика Вадима, талановитого вченого, але похмурого відлюдька, в душі якого поєдналися присмаковані претензії надлюдини і чорна зневіра та органічна відраза до людей. Підстав для створення подібного характеру в п'єсі було досить: адже саме на такому філософсько-му ґрунті зростає крайній індивідуалізм і вояновничий егоцентризм, який і зумовлює зрештою злочинні дії проти людей і людства.

Правду кажучи, мене мало цікавила суто технічна сторона майбутніх космічних польотів: не письменницька то сфера, вчені обійдуться там і без нас. А от пов'язані з проникненням у космос категорії соціальні, філософські, етичні й естетичні — від самої думки про них дух захоплювало. І на першому плані проблема проблем: хто саме, з якими ідеями, з якою філософією, з якою мораллю має право полетіти від імені людства в космічні далі.

Наприкінці 1959 року п'єса «прояснилася» для мене остаточно, вибудувалася в уяві епізод за епізодом від початку до кінця. З'явився навіть запис кількох рядків фінального монологу одного з персонажів. Фінального! Це означало, що герої твору вже почали активно «просити слова» в автора, виходить, час уже сідати, мовляв, за робочий стіл і надавати їм це слово сцена за сценою.

Та сталося трохи не так, як гадалося.

В ті дні з'ясувалося, що приблизно через рік має відбутися декада української літератури й мистецтва в Москві.

За традицією, відкривати її належало новою оперою. А опера не було. І от найавторитетніші організатори декади запросили на розмову композитора Георгія Майбороду і письменників Андрія Малишка та автора цих рядків. Побідкалися, що от немає нової опери, і звернулися з проханням подумати, чи не могли б ми взятися за її створення. Наприклад, на історико-революційну тему, пов'язану з боротьбою за Радянську владу на Україні.

Георгій Іларіонович Майборода погодився без вагання. За умови, звичайно, що буде повноцінне лібретто. Малишко сказав, що його стихія — ліричні сцени, дуети, арії, пісні для хору. А сюжет, фабулу, дійових осіб і драматургічну композицію твору нехай придумує драматург.

Я вагався: у мене ж п'еса стукає в сердце, віршована трагедія! «Встигніте ѿ п'есу! — переконували мене ініціатори створення опери, а з ними вже Й. Майборода та Малишко. — Ви ж уже вивчали матеріали з історії революції на Україні для сценарію фільму «Правда». Вам же цікаво було, правда ж?»

— Правда. Але...

— Не вагайся, Степановичу. Потягнемо! — запевнив Малишко.

Виходило, всі «за», один я немовби «проти». Незручно. Та й задум справді цікавий...

Погодився. А коли поринув з головою в додаткове дослідження матеріалів про героїчне повстання в січні 1918 року на київському заводі «Арсенал», захопився так, що тема ця

стала для мене не замовленням зі сторони, а покликом власного серця.

З Андрієм Малишком зналися ми давно. Сталося так, що в 1936 році обох нас в один день приймали до Спілки письменників. Не раз зустрічалися й по тому. Працюючи згодом у системі кіно, я інколи залучав його до участі у створенні фільмів, але в побуті близьких стосунків у нас не було.

Бувало, тільки в Плютах, на березі Козиники, наші побутові інтереси не раз поєднувалися на ґрунті однакового захоплення риболовлею. Моторного човна Андрій собі не заводив, користувався «душогубками» місцевих рибалок або й просто виходив на берег поблизу села, сідав на обриві і терпляче стъобав рибу, не цураючись навіть верховодів та йоржів.

Палкий та безпосередній, він, на відміну від Корнійчука, навіть коло річки говорив передусім про літературу, про її назрілі проблеми, охоче читав свої вірші і дуже любив співати.

Між іншим, до знайомства з ним я самовпевнено вважав, що з-поміж літераторів знаю чи не найбільше українських народних пісень. Та згодом мусив визнати, що пальму першості треба тут віддати йому, Андрієві Самійловичу. Пригадую, до слова, що і в нього, і в мене одною з найбільш улюблених пісень була «Ой з-за гори сніжок летить, а в долині козак лежить». Я знов її в двох варіантах, а він аж у трьох.

Не надто часто ми зустрічалися, але, здається, жодна зустріч не обходилася без післі чи без розмови про пісню. На цьому ґрунті нам пайлегше було порозумітися.

І от склалося так, що належало нам разом,

на співавторських началах, писати драматичну поему «Арсенал», яка має стати літературно-драматургічною основою майбутньої опери Георгія Майбороди.

Співавторство — штука не проста, мав я вже на той час вельми не підбадьорюючий досвід у цій справі. Тим паче, що характер у Малишко був гострий, не дуже поступливий, а вдача буйна й пломениста. Себе я вважав більш урівноваженим, але чув не раз від добрих людей, що в питаннях принципових теж був не надміру лагідним і поступливим. Як же воно буде? Що воно вийде з того нашого творчого спілкування?

Все обійшлося навдивовижу добре. Можна сказати, майже безконфліктно. Разом зустрічалися ми з старими арсенальцями — учасниками Січневого повстання, слухали їхні розповіді, разом студіювали відповідні архівні матеріали, без особливих дискусій визначили своє бачення, свою концепцію тих історичних подій. Без принципових незгод і заперечень сприйняв Малишко мою сюжетну схему майбутнього твору, де в чому удосконалив її, домовились ми, хто з нас писатиме ту чи ту картину нашої віршованої п'єси — аж до окремих сцен. Разом читали написане і допомагали один одному взаємно зблизити, наскільки це було можливо, стиль кожного з нас, щоб уникнути в творі нестерпної стилістичної строкатості.

Запис тексту розпочали ще до початку весни, але для мене було ясно, що значна частина роботи перейде ще й на весну, на той час, який сторонні спостерігачі визначають як період безтурботних рибалських утіх в письменника...

Цейтнот у мене визначився неймовірний, а тут ще й задумана раніше трагедія «Фауст і Смерть» владно стукала в серце і використовувала кожну паузу в роботі над «Арсеналом», щоб пробиватися на сторінки робочого зошита.

І ось безжалійний для літератора і, можна сказати, парадоксальний висновок. Виявилося: чим більше письменник перевантажений творчими задумами, чим більше він наелектризований, тим бурхливіше, активніше, інтенсивніше йде його робота. Млявість думки зникає без сліду, а на пасивно-споглядальне ставлення до навколошнього світу просто не залишається часу. Пригадую, одну картину (цілу картину!) драматичної поеми «Арсенал» я в чернетці написав на пароплаві, що віз мене з Ходорова до Кисва на чергову зустріч з Малишком. Швидкісних річкових «ракет» тоді ще не було, а пароплав долав цей напрочуд мальовничий маршрут по Дніпру за 12 годин.

Сцену за сценою віддавали ми написаний і взаємно узгоджений текст Георгію Майбороді, і музику він творив майже паралельно.

Траплялося навіть, що випереджав нас. Якось приїхав я до Малишка в Ірпінь,— в тому місяці він перебував там у Будинку творчості,— і там одержали ми від Майбороди телеграму з Будинку творчості композиторів десь у Підмосков'ї, куди Георгій Іларіонович узяв на той час путівку. Телеграма була коротка й категорична: «Срочно висылайте хор петлюровцев тчк Майборода».

Уявляєте собі, який переполох викликав цей текст на пошті в Ірпені? Спактована дівчина-листоноша, вручаючи нам телеграму,

розгублено повторювала: «Непорозуміння... Начальник пошти каже: непорозуміння якесь... Що за петлюрівці?.. Де вони тут узялися?»

З глибоким хвилюванням згадую урочистий фінал зведених воєдино творчих зусиль видатного нашого композитора Георгія Майбороди, режисера-постановника опери Володимира Скляренка, цілої плеяди високоталановитих співаків-солістів, музикантів, усього колективу Київського академічного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка і, звичайно, й нас, двох авторів літературно-драматичної основи твору.

Декада в Москві розпочалася, як і передбачалося, у Великому театрі показом опери «Арсенал», що її привезли з Києва українські митці. По закінченні вистави ми з Малишком, взявшись за руки, вийшли разом з усіма учасниками вистави на сцену на виклики глядачів, глянули в зал... У перших рядах разом з керівниками нашої партії й уряду сиділи Хо Ші Мін, Гес Холл, Пальміро Тольятті, Моріс Торез, Долорес Ібаррурі, Вальтер Ульбріхт, Тодор Живков, керівники понад вісімдесяти комуністичних і робітничих партій світу, що зібралися в ті дні в Москві на свою міжнародну нараду. Всі ми були схвильовані й зворушені до глибини душі. Про такий вихід твору колективу митців Радянської України на міжнародну арену можна було тільки мріяти.

А на другий день на сцені уславленого МХАТу виставою «Фауст і Смерть» розпочав свої декадні гастролі в Москві Львівський драматичний театр ім. Марії Заньковецької.

Згадував я вже, що основна частина роботи по завершенні цієї п'єси припала в мене теж

на весняно-літній відпочинок на Дніпрі, в мальовничому Ходорові.

Чому ж, наприклад, не зумів я колись закінчити згаданий уже давній свій драматичний етюд «Фауст і Смерть» відразу ж після того, як виник той задум? Відповісти на це зміг я тільки з часом, після нелегких пошуків і роздумів.

В основі задуманого тоді драматичного начерку був діалог між гетевським Фаустом і Смертю про правомірність чи неправомірність Faustового крилатого вислову: «Спинися, мить! Ти прекрасна!» Але той діалог навіть в замислі звучав надто абстрактно. Його не зумовлювала ніяка вагома й напружена життєва подія, яка обґрунтувала б потребу подібного філософського диспути. Та й сама проблема була ніби вилущена з ряду інших, споріднених з нею проблем.

Згодом, уже в трагедії, стала вона органічною складовою частиною цілого комплексу взаємопов'язаних з нею пекучих питань сучасності і мислима була лише в діалектичному зв'язку з ними.

В напружених ідейно-мистецьких пошуках на шляху створення трагедії переконався я, що без глибокого усвідомлення діалектики на зрілих найважливіших світоглядних і психологоческих проблем сучасності вивершення такого твору неможливе. (Прямим діалектичним запереченням слів Фауста: «Спинися, мить! Ти прекрасна!» — стали в п'єсі слова її героя Ярослава: «Фаусте, Фаусте, ти помилився! Втомі твоїй спокій приснився!» Вони проголошені вzenіті його дійових звершень, у хвилину, коли він піднявся в космос, і тільки за таких обста-

вин проголошення їх могло бути виправданим. Але найістотніше заперечення фаустівського постулату було не в цих словах, а в усьому контексті твору, в усіх найважливіших діях центрального позитивного героя та його однодумців).

Ще один приклад.

Створення в п'єсі образу мислячого (але, звичайно, бездушного) робота, якого я назвав Механтропом (механічний антропос), дало можливість вивести зі сфер абстракції і конкретизувати думку про те, що невичерпна можливість сучасної науки зобов'язує суспільство довіряти проникнення до її глибинних таємниць лише тим учепим, у яких не тільки у вчинках, а навіть в думках, ба навіть у підсвідомості, нема й не може виникнути ніяких лиховісних антилюдяних порухів душі.

Загалом думка ця для нас, радянських людей, ясна, а кожне нове наукове відкриття вині, в епоху НТР, все виразніше підкреслює пекучу актуальність цієї проблеми. У створенні п'єси трудність була в тому, щоб знайти образний вияв цього постулату. Не зводити його до декларації або надто прямолінійних художніх ілюстрацій. Полегшенні вирішення напрошувалися одно за одним, і відкидати їх було нелегко.

Найважливішим у розв'язанні цього завдання став дійовий (а не декларативний) вияв двоєдиної сутності Механтропа і того, хто його створив, тобто озлобленого індивідуаліста, інженера-кібернетика Вадима.

Інколи мені говорили: Механтроп — це ж не реально, це, так би мовити, типова фантастика. Можу зауважити, що в ті роки павіть

застосована в п'єсі телевізійна передача з космічного апарату на Землю була чистою фантастикою: адже цей твір написаний і поставлений в театрі до першого польоту людини в космос.

Нині навряд чи є потреба доводити, що в принципі механтропи (з малої літери) можливі: на шляху до їх створення зроблено вже не один крок. До того ж мене, правду кажучи, менше цікавила тоді науково-технічна сутність подібного винаходу. На першому плані була його філософська сутність, його місце в образній системі п'єси.

Ось такі — й інші, споріднені з ними,— ідейно-мистецькі тривоги ройлися тоді в моїй свідомості в дні перебування в тому мальовничому селі над славним Дніпром.

А час летів, дні й ночі мінялися вахтою в якомусь немовби особливо прискореному ритмі, і на душі було неспокійно.

З Москви раз по раз надходили телеграми від головного режисера прославленого театру ім. Маяковського М. П. Охлопкова з нагадуванням про прискорення роботи і з неодмінним запитанням, коли саме буде завершена п'єса. Про задум свій я розповів йому за кілька місяців перед тим, і з того часу він не випускав цієї справи з своего поля зору.

А з давніми театральними друзями — з Львівським театром ім. Заньковецької — ситуація склалася тоді в мене майже драматична. Надіслав я їм — сцена за сценою — дві дії п'єси (всього їх мало бути три), і заньківчани відразу ж розпочали репетиції: наближалася декада української літератури й мистецтва в Москві, час не чекав, потрібно було діяти. Глибоко зворушила мене ця звістка з театру

і окрилила й запалила. Але й тягар відповідальності поклала на плечі подвійний і потрійний: адже з того дня строки завершення роботи над п'есою перестали бути моєю особистою справою.

Тож і виходить, що хоча нібіто й не було тоді поряд зі мною на берегах Дніпра ні Миколи Павловича Охлопкова, ні патріарха заньківчан, мого незмінного театрального наставника Бориса Васильовича Романицького, ні головного режисера театру ім. Заньковецької Бориса Хомича Тягна, а зустрічався там я з ними щодня. Даруйте, але не можу обійтися без риторичного вигуку: яке це щастя для драматурга — відчувати, що є в нього творчі однодумці в театрах, які вірять йому і в нього і чекають на його новий твір з найбільшою зацікавленістю!

Остання дія п'еси завжди пишеться найшвидше: вже все ясно — до дрібниць, продумано всі деталі, знайдено всі інтонації. Так було в мене завжди. А тут, як на зло, як на біду, сталося щось зовсім протилежне і просто неймовірне. Взявся писати текст третьої, останньої, дії і відразу ж відчув: нічого не виходить. Все продумано, все зрозуміло, а слів, справжніх живих слів нема! Замість іскристого поетичного діалогу — газетні фрази, загальники, неодухотворена схема.

Бився ніч, і день, і знову ніч, і ще один день — і ані з місця. Скільки напишу, стільки й порву та викину. Немов закляття хтось наклав, немов якийсь параліч скував душу і висушив у ній всі джерела мови, образності, фантазій...

Мусив нарешті признатися найближчому

другові — дружині своїй. Мовляв, крапка. Все. Завершити твір не зможу. Видихався. Пишу заньківчанам, щоб терміново шукали іншу п'есу: у них же залишаються лічені тижні...

У відповідь почув: не поспішай. Почекай. Хоч тиждень поочекай, хоч днів з десять.

Послухався, листа до Львова відклав, пішов до Дніпра, до свого «Енея» і... поїхав ловити рибу.

Ловив днів з п'ять. Один раз навіть з ночівлею на дивовижно мальовничому Трахтемирівському острові.

Про що думалося в ті дні на дніпровських берегах? Про рибалку, звичайно: що, де і на яку наживку клює. Ну й про човен: воду вичерпував після дощу, возився з мотором, заливав бензин, мастило, опускав і піднімав тент над носовою частиною... А п'еса? Думати про пеї, тобто спеціально настроюватися на таке думання, не було потреби: вона сама не-впинно «думалася» в глибині свідомості, незалежно від моєї волі.

Збоку це, мабуть, здавалося картиною майже ідилічною: звичайна собі безтурботна рибалка в чоловіка, блаженний спокій, вельми обмежене коло інтересів — радіусом щонайбільше на сто метрів, тобто на довжину жилки, намотаної на спинінгову котушку.

Повернувся з рибалки пізнім вечором, міцно поспав, а рано-вранці знову засів за роботу.

І — немовби якась загата прорвалася. Немов справжній гейзер живої води пробився в душі. Вся третя дія (сьома, восьма й дев'ята картини п'еси), десь біля тридцяти сторінок віршованого тексту, ожили на папері за кілька днів.

....А наприкінці літа, 25 серпня 1960 р., «омріяне збулось і нездійснене сталося». День прем'єри вистави «Фауст і Смерть» у Львівському театрі ім. Марії Заньковецької, зустріч з Б. В. Романицьким (у виставі він грав роль Ченця), з усіма друзями-заньківчанами. Роль головного героя твору Ярослава майстерно виконав Володимир Данченко, а наймолодший з тодішніх заньківчан Богдан Ступка (нині один з провідних акторів театру ім. Франка) відтворив у виставі образ Механтропа, і це був найкращий Механтроп з усіх, кого мені доводилося згодом бачити в інших театрах.

Коли перед останньою дією в залі погасло світло, режисер-постановник вистави Борис Тягно, що сидів поряд зі мною, обняв мене за плечі й проговорив на вухо: «А що, брате, чи не здається тобі, що трагедійні вистави на теми сучасності мають всі права на існування?» Я мовчки потиснув йому руку, подумки зауваживши, що до того вечора Борис Хомич ніколи не звертався до мене на «ти». І ще подумав: яка це велика рушійна сила — творче побратимство в мистецтві!

Ну, а про цю ж таки виставу заньківчан у Москві в дні декади української літератури й мистецтва вже згадувалося. Для автора п'єси то був зеніт найвищих душевних переживаль, безмірна радість спілкування з глядачами великої столиці, неzmірно щедрі відгуки преси, а на завершення найвища урядова нагорода — все, про що на ходорівському березі Дніпра я навіть мріяти не дерзнув би.

Та ніцо не стоїть на місці, і кожне явище може обернутися зовсім іншим боком. На осияйному тлі незабутніх вражень і переживань у

такі хвилюючі для мене дні тієї знаменної декади ще драматичнішим був крутий поворот у долі п'еси, який почав був визначатися менше аніж за півроку після того.

На початку квітня пам'ятного 1961 року одержав я листа з Москви від режисера театру ім. Маяковського В. Дудіна. Він писав, що репетиції моєї п'еси йдуть прискореними темпами і що, між іншим, актори не раз говорили між собою, як прозвучить ця вистава, коли ще до прем'єри відбудеться реальний перший політ людини в космос.

У своєму листі-відповіді я висловив упевність, що реальний космічний політ лише підтверджує вагомість і актуальність майбутньої вистави. Просив також мати на увазі, що в п'есі мовиться про розвідувальний політ у досить віддалені від Землі глибини космосу, а реальний перший політ, за моїм переконанням, являтиме собою обліт земної кулі на височині не більше двохсот кілометрів і тривалістю не більше двох годин. Дозволю собі поссатися на ті рядки листа, зважаючи на те, що їх уже цитували театрознавці, яких згодом ознайомили з листом у театрі ім. Маяковського.

Там одержали мою відповідь 10 квітня, а через два дні, 12 квітня, сталася всесвітньо-історична подія: перший політ людини в космос, славетний політ Юрія Гагаріна.

Певно, не було тоді в нашій країні жодної людини, серце якої не виповнила б радість і гордість за це історичне звершення. Для мене ця радість була подвійною: як для громадянина і як для автора п'еси про космічний політ.

З театру ім. Маяковського відразу ж подзвонили мені в Київ, привітали з космічним свя-

том і просили щиро сердно повідати, звідки я дізнався, що політ відбудеться саме за тими параметрами, про які писалося в моєму листі. Здається, так і не зміг я переконати їх, що ніяких таємниць я не знав (та й не міг знати), а висновки свої зробив, уважно досліджуючи описи польотів штучних супутників Землі, особливо ж космічних апаратів з сибірськими лайками на борту.

Минуло днів з десять — і рантом викликав мене на розмову один високовідповідальний товариш, що працював у Києві на ідеологічній ділянці і мав можливості справляти вирішальний вплив на формування репертуару театрів.

Викликав і сказав: ну от, мовляв, маємо тепер ще одну ілюстрацію того, що мистецтво наше навіть у своїх, здавалось би, досить переконливих виявах все ж відстає від бурхливого поступу реального життя в нашій країні. Чи пам'ятаю я, як ще недавно моя п'еса «Фауст і Смерть» скрізь і всюди знаходила всебічну підтримку? Але після того стався перший реальний політ людини в космос. І завершився він тріумфально: космонавт переможно повернувся на землю. А в вищезгаданій п'есі учений-космонавт Ярослав загинув у космосі і тільки його молодший брат вивершив його задум уже в другому польоті. «Ясно, що п'есу вашу, шановний товариш драматург,— тільки ви не хвилюйтесь, в житті трапляється всіляке,— п'есу вашу показувати на сцені, на жаль, більше не можна».

В додаток було сказано, що Київському театрів ім. Франка дана вказівка припинити репетиції цієї вистави, а інші театри республіки

не вкліючатимуть п'есу до своїх репертуарних планів.

Грім серед ясного неба... Слово «стрес» у ті роки ще не було таким розповсюдженім, як нині, тож я й не вдаватимусь до цього терміна для визначення свого тодішнього стану. Тримався я, здається, урівноважено. У всякому разі, чітко сказав, що вихідну концепцію свого співрозмовника вважаю хибною. Мистецтво — не ілюстрація до певних подій, а образний вияв їхньої найважливішої сутності. Свою п'есу віdstоюю, бо переконаний, що в ній утверджуються високі ідейні й моральні принципи радянських людей і викриваються чужі для нас нашарування в свідомості й психіці окремих індивідуумів. Що ж до можливих трагічних випадків під час польотів у космос, то вони, на гіркий жаль наш, не виключені. Адже навіть сідаючи на звичайний літак, не можемо ми давати стопроцентну гарантію на те, що... Та про що й говорити: зрозуміло й так. А то ж космос! Космос!

Далі я сказав, що в зв'язку з першим польотом людини в космос я за цих кілька днів уже вніс окремі уточнення в текст п'еси: мої герої згадують тепер про Юрія Гагаріна як першого космонавта, з'явився в п'есі самий термін «космонавт» (раніше його взагалі не було), зроблено ще деякі невеликі поправки. Загалом же переконаний, що п'еса не вимагає істотних переробок, намір вилучити її з репертуару вважаю необґрунтованим і буду апелювати до найавторитетніших директивних органів.

— Це ваше право,— сказано було мені на прощання.

Того ж дня написав я і відправив листа до керівних партійних інстанцій, а ввечері сів на поїзд і вирушив до Москви.

По приїзді відразу ж подзвонив М. П. Охлопкову, поінформував про все, що сталося. Він сказав, що не збирається переглядати своє погляду на п'есу і репетиції нє припинить.

За кілька годин я вже був у редакції газети «Правда» і якнайдокладніше розповів про розмову в Києві, намагаючись не пропустити жодного слова. Вислухали мене мовчки, без коментарів, а на завершення запитали:

— У вас є з собою рукопис п'еси в перекладі на російську мову?

— Є. Переклав для Охлопкова Дмитрій Седих.

— Залиште нам, якщо можна.

Звичайно, залишив. Та з тим і повернувся до Києва.

А за тиждень було свято 1 Травня, зранку пішов я на святкову демонстрацію на Хрестастику, а повернувшись додому, відкрив поштову скриньку в під'їзді і витяг звідти свіжі газети. Розгорнув святковий номер «Правди» і ледве не скрикнув від несподіванки... Теж «стрес», але який же радісний: в газеті майже на цілу сторінку був надрукований фрагмент з п'еси «Фауст і Смерть»...

Так відповіли партійні органи, так відповіла найавторитетніша в країні газета «Правда» на моє звертання до них.

На тому конфлікт і вичерпався.

А я ще раз пересвідчився, що в складних ситуаціях єдино правильною позицією є позиція принципова. Якщо, звичайно, ти глибоко

переконаний в обґрунтованості твоїх принципів і озброєний достатньою аргументацією.

...Коли через кілька років сталися під час польотів у космос два трагічних випадки з нашими космонавтами, радіо обидва рази передавало в той вечір радіозапис п'еси «Фауст і Смерть». Важко було мені слухати ті радіопередачі: пишучи п'есу, плекав я надію, що в реальних польотах, може, й обійтеться без катастрофи, може, й пощастиТЬ космонавтам завжди тріумфально переборювати можливі ускладнення й уникати смертельних поворотів своєї долі. Не обійшлося...

Та все ж — немає меж небокраю пізнання і ніщо не спинить ріки високих людських прағнень і поривань!

...Ну, а щодо невинної течії ріки мистецької творчості, то навряд чи буває вона незмінно лагідною і простолінійною, як рукотворний зрошувальний канал із забетонованими відкосами.

Навіть у окремого художника, не кажучи вже про всю літературу чи мистецтво, інколи таїть вона в собі немало внутрішніх суперечностей-водоворотів, натикається іншого разу й на зовнішні перепони-пороги, буває то ласкавою, то бурхливою, але й володіє властивістю самоочищуватись.

Та найважливіше, що її витоки, її живодайні джерела завжди були в найбільших глибинах народного життя,

СТОРІНКИ З БІОГРАФІЙ РІЧОК

кожної річки свої витоки, свій характер, своя біографія, своя доля. Тож і своя неповторна слава, свій образ у народній уяві. Це однаково стосується і річок-велетнів, могутніх та повноводних, і їхніх менших співбратів, назви яких (хочеться сказати — імена яких) інколи нерозривно впліталися в найважливіші події життя народу і на довгі століття входили в історію.

Є в Середній Азії не така вже й велика річка Зеравшан. Розпочинається вона бурхливими потоками в гірських льодовиках Таджикистану, а потім весело й спокійно плине рівниною Узбекистану — через уславлені міста Самарканда та Бухару.

Кажуть, форсував її колись ще Александр Македонський. Ale слава Зеравшану не в цьому: войовничий цар прийшов та й пішов, не залишивши на його берегах ніякого сліду, крім переказів та ще, може, руїн від пожеж.

Запитував я своїх друзів-узбеків, що ж означає ця назва — Зеравшан. Сказали — золотоносна річка. Як сумнозвісний Клондайк на Алясці? Ні, зовсім ні. Золотоносного піску ніколи не було в ній і немає.

Прикметна особливість Зеравшану в тому, що він нікуди не впадає. Ні в старшу річку, ні в озеро, ні в море. Більше того: бурхливий і могутній поблизу своїх льодовикових витоків, він з кожним кілометром стає все вужчим і мілкішим, а течія його все більш повільною й спокійною. А наблизившись за Бухарою до могутньої Амудар'ї на відстань лише в 30

кілометрів, він остаточно зникає без сліду, до краплинни віддавши всю свою воду зрошувальним арикам.

Можна сказати, Зеравшан впадав і впадає лише в серця працелюбних дехкан, які благословляють його за щедрість і доброту, за тисячі тонн бавовни й рису, вирощених з крапель його животворної води. В цьому його слава і його призначення. Ось чому він золотоносний.

Стоячи на його березі в сонячному Самаркані, я думав про те, що він, скромний Зеравшан, став не тільки живодайною річкою, а й чудовим образом, в якому глибокий зміст і високий взірець. До краплі, до останньої краплі віддати себе, свою енергію для щастя і добробуту людей — хіба ж не в цьому найвища честь і найбільша слава! Благословен будь, Зеравшан, що прикладом своїм невтомно нагадуєш про це, отже, і допомагаєш людським душам піднестися над сухими барханами дріб'язковості і себелюбства, над виснажливими солончаками байдужості до всіх і до всього.

Дзвенить у пам'яті своєю безсмертною славою й ще одна невелика річка, стрімкий Міус, що розтинає крутобокі пагорби центрального Донбасу. Був я на його берегах ще задовго до війни, працюючи в антрацитовому місті Красний Луч в райкомі комсомолу. Пригадую, проводили ми якось над Міусом одноденний комсомольський воєнізований похід, разом з райвійськкоматом проводили, розігруючи тему «Оборона Штерівської електростанції від ворожого десанту» (якраз на березі Міусу, в селищі Штерівка, ця ДРЕС і розташована).

Весело нам було на тому бойовому зборі,

розгромили ми той «десант» одним ударом, дівчата вправно забинтували «поранених», а на завершення всі ми — разом з «десантниками» — запустили з найвищого пагорба невеликий пла-нер і стрункою коленою рушили назад до Красного Луча, співаючи «в ногу» бойові марші.

Міус, Міус... В роки війни він став грізним Міус-фронтом, назва якого надовго запам'яталася не тільки в нашій країні, а й у Німеччині й не один місяць звучала по всьому світу в щоденних фронтових оперативних зведеннях.

Грудьми своїми зупинили там наші воїни гітлерівську орду в перший рік війни і більше як півроку на смерть стояли на крутоспадному березі Міусу. В центральній частині фронту, що стабілізувався тоді по Міусу, тримали оборону шахтарські полки донбасівців, у тому числі й біля Штерівки, де ми колись так бадьоро розігрували «оборону» Штерівської ДРЕС. Я не раз бував у тих полках, впізнавав пам'ятні балки й високі пагорби, нашвидку мережив сторінки свого фронтового блокнота розповідями мужніх захисників Донбасу.

А в наступному році на Міусі затрималися вже гітлерівці, зачепилися за його правий берег після розгрому їхніх полчищ під Сталінградом і хвалилися, що проломити той їхній зabetонований Міус-фронт нє здолає ніяка сила.

Здолали. Проломили. Залізною мітлою змели лютого ворога з лиця донбаської землі. Але скільки ж кривавих ручай влилося тоді в Міус, скільки разів червоною ставала його жвава течія, скільки матерів, жінок і дітей болісними скриками й надривними риданнями зустрі-

чали суворі й скорботні похоронки, що надходили до них з берегів Міусу.

Кілька років тому випало мені знову побувати в тих краях. Який величний і скорботний меморіал споруджено там — над Міусом, на колишній позиції шахтарської дивізії! В тому ж таки пам'ятному Краснолуцькому районі.

Внизу, серед посадженого шахтарями меморіального яблуневого саду, побудовано Музей воїнської слави захисників Донбасу, а від нього до самої вершини кам'янистого, дуже високого пагорба споруджено широкі сходи, що ведуть до Вічного вогню, до пам'ятника, якому надано сувору форму захисних дотів, що їх так мужньо захищали воїни-шахтарі. І коли крок за кроком піднімаєшся вгору по сходах, з незримих радіорупорів, немов на бойовій перекличці, невпинно звучать імена тих, хто загинув тут у жорстоких боях, і чути материнський плач і приглушені викрики «синочку ж мій», «донечко ж моя», і лунають рядки схильзованих віршів про безсмертну славу геройів-воїнів, а музичні акорди вивершуються мелодіями незабутніх фронтових пісень.

Високою, дуже високою вистається та гора над Міусом з пам'ятником на самій вершині, і доки крокуєш тими сходами вгору та вгору, в пам'яті оживає стільки, що, здається, не вміститься воно в трепетному серці твоєму. І хочеться, ступивши на ту вершину, випростатись на весь згіст, щоб на повний голос знову й знову нагадувати світові про все те вікопомне, незабутнє, всім серцем співати-розвідати про нього, добираючи слова найяскравіші, а пісні найдушевніші, щоб западали

воні в людську пам'ять, як западає добре
верно в родючу землю.

Доземний уклін тобі, Міусе, річко слави і
скорботи, пам'ятний передній край високої ге-
роїки радянських воїнів!

І ще одна річка-невеличка завжди живе в
моїй пам'яті. Я вже згадував про неї, але
вона варта того, щоб повернутися до її ма-
льовничих берегів знов і знов.

Вже сама пазва її звучить, як музичний
акорд: Рось.

Звідки воно, те коротке й милозвучне слово?
Чи не споріднений найглибший корінь його зі
словом і поняттям «роса»? Та найважливіше,
що стало воно кореневою основою величного
слова Росія.

У давнину по рубежу, позначеному річкою
Рось, жили численні роди могутнього східно-
слов'янського племені полян, і саме їм доводи-
лося першими відстоювати той благодатний
край від наскоків кочових тюркських степови-
ків, першими приймати на себе їхні підступні
й жорсткі удари, і, мабуть, вимагало це від
них особливо чіткої організації свого суспіль-
ного буття, високої бойової виучки, створення
низки укріплених городищ і постійних, добре
озброєних військових дружин, завжди готових
до відсічі напасникам. Саме такими мусили
вони бути, ті, що жили на берегах річки Рось,
і на відзнаку від інших родів іменувати їх ро-
сичі, або інакше — русичі, або роси.

Горде це було найменування, богатирське,
і його охоче переймали на себе й інші полян-
ські роди, особливо воїни їхні, що теж ста-
вали в ряди росичів, щоб разом відбиватися
від лютих напасників. І поволі стало воно

другою назвою всього полянського племені, передусім його об'єднаної військової дружини, а згодом перейшло й на інші слов'янські племена, що об'єдналися навколо полянського Києва. Росичі, русичі, русини, роси, Русь, Росія.

В цьому найвища слава, що з давньої давнини, з часів затуманеної передісторії нашої, витає над річкою Рось і над її живодайними притоками — Роською, Росавою, Роставицею (всі з однаковим коренем «рос»).

Та на цьому не заспокоїлася Рось і свою прадавню славу збагачувала знову й знову, не раз і не два.

«Ой ти, Росе-пораднице, втіхо Росаво!» Це з старовинної козацької думи. По всій Україні співали її кобзарі-бандуристи, і відлуння того співу знову й знову озивається в наших сердцах. А для мене воно особливо рідне й дороге: на Росі я жив, на Росаві вчився і вчителював у далекі роки своєї юності, і стали мені ці славні річки рідними сестрами, і говорити про них я хочу ніжно й ласково.

Яка вона шумлива, Рось, шумлива, і грайлива, й весела, особливо біля мальовничого Корсунь-Шевченківського і його ровесника Богуслава та розташованого між ними обома скромного Стеблева! Між гранітними скелями пробираючись, вона удає з себе розгнівану, неприборкну і вельми небезпечну. Особливо весною, коли всі три рукави її в славному Корсуні переповнені талою водою, а навколо острова, де нині музей Корсунь-Шевченківської битви, ошаліло мчать кострубаті крижини, мчать, і кружляють, і грюкають у навислі над водою скелі.

Але, вирвавшись із кам'яних тіснин на волю,

річка відразу ж стає лагідною, привітною і ласкавою. Химерна вона, красуня Рось, химерна й мінлива, і не відразу вгадаєш, яка вона справжня. То глибока й ковбаниста, то ледве по пояс — бреди не озираючись. В одному містці широка й простора, в іншому — як голуба стрічечка між зеленими берегами. Шумить водоспадами на кам'яних брилах і мирно дрімає на широких плесах, порослих осокою.

Від того й риба в ній — на всі запити і вподобання. Від торпедоподібних марен до ледачих линків, від самовпевнених окунів, яких можна печерувати між камінням руками, до потужних сазанів, які, буває, й вудку можуть потягти з човна в воду, якщо зазиваєшся й прогавиш кльов.

Біля Корсуня-Шевченківського на крутих пагорбах височать козацькі могили, стережуть славу запорозьких лицарів вольності, які тут, на берегах Росі, вцент розметали каральну армію кварцяного королівського війська коронного гетьмана Потоцького, що нахвалявся канчуками розігнати повсталих козаків і посполитих, а керівника їхнього Богдана Хмельницького на аркані привести до Варшави. Яка ж героїчна битва клекотіла тут, над Россю, які чудеса відваги, хоробрості й військової винахідливості творили в тій битві козаки, яким високим торжеством народної правди і свободи вивершилася вона, та праведна битва!

Це тут, на одному з цих суворих пагорбів, Богдан Хмельницький звернувся до полоненого гетьмана Потоцького з словами, що випромінювали всенародну гордість великої перемоги й найглибше презирство до бундючного ворога:

Гей, пане Потоцький!
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти еси в Кам'япці-Подільськім пробувати
Печеноого поросити, куриці з перцем і шапраном
уживати,
А тепер нє зуміеш з нами, козаками, воювати.
Хіба велю тебе до рук кримському хану дати,
Щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини
жувати.

Так повідала козацька дума, а в думах тих
душа народна і немеркнуча народна правда.

Корсунська перемога народного війська Богдана Хмельницького виводила український народ на магістралі його державного утвердження і прокладала історичний тракт до возз'єднання з братнім російським народом, з Москвою, з Руссю-Росією.

Далеко, дуже далеко видно з тих високих могильних курганів на берегах Росі, в минулі видно, і в сучасне, і в прийдешнє.

А нову славстну сторінку в біографії річки Рось, сторінку з незабутніми подіями на її усталеніх берегах у тому ж Корсуні-Шевченківському, навіть незвично ще відносити до історії, так недавно було це і так гучно озвивається в живій пам'яті моого покоління.

Корсунь-Шевченківська битва. Тотальний розгром гітлерівських полчищ у нижній течії річки Рось. Другий Сталінград для німецько-фашистських загарбників. Тут їм, як-то говорять на Русі, небо в овчинку видалося, тут вони вовками завили від страху й люті. Саме так, не тільки від страху перед загибеллю своєю, а й від невичерпної звірячої люті.

Вона виповнювала їхні серця до останнього конання. В селі Шендерівці Корсунь-Шевченківського району, в тій самій Шендерівці, де

остаточно добивали й забирали в полон решт-
ки оточених і розгромлених гітлерівських ді-
візій, бачив я відразу ж після війни обгорілі
руїни церкви, в якій фашисти в ніч перед сво-
їм остаточним гітлеркапутством, в останню ніч
свого перебування на тій землі, живцем спали-
ли кількасот загнаних у церкву радянських
людей.

В пам'ятних місцях Корсунь-Шевченківсь-
кого району споруджено стели на відзнаку ге-
роїчних звитяг радянських воїнів, а на пра-
порі міста красується бойовий орден Вітчиз-
няної війни. А між двома протоками Росі,
на малювничому острові, що нагадує закуток
Швейцарії, в колишньому палаці графині Ло-
пухіної-Демидової створено музей Корсунь-
Шевченківської битви.

Шумить навколо цього кам'янистого острів-
ця-музею невгамовна Рось, невпинно риє вспе-
ред і вперед, несучи на своїх хвилях незгасну
славу переможців тієї битви.

Корсунь-Шевченківської. Корсунської — це
від староденного Корсуня, що в сиву давнину
польським форпостом утверджив своє городи-
ще на скелястому березі річки Рось, а Шев-
ченківської — від оновленого, квітучого Шев-
ченкового краю, що став красою і гордістю па-
шої Радянської України.

Між іншим, штаб командуючого Другим Ук-
раїнським фронтом маршала Конєва в дні Кор-
сунь-Шевченківської операції розташований
був у рідному селі Тараса Шевченка, в Кири-
лівці, що нині зветься Шевченкове.

...Зеравшан, Міус, Рось. Невеликі вони, а
глибин їхніх не виміряти. Три річки, три пісні,
три долі.

Вклоняюся їм ще раз і прощаюся з ними, щоб знову привітатися на цих сторінках з четвертою рікою, з моєю найріднішою Прип'яттю.

Але про неї осібна пісня, окремішня розмова.

ПАРОПЛАВОМ ПО ДНІПРУ

талося так, що того разу їхав я по Дніпру туристом — пасивним спостерігачем прибережних краєвидів, подорож якого не має ніякої практичної мети, а вся діяльність зводиться до неквапливих походеньок по палубі та одноманітних посиденьок у кают-компанії.

Як по правді, то не по моїй натурі такий спосіб життя, хоч і названо його привабливим словом «подорож». Люблю сприймати річку активно, щоб не мене «плівли» по ній, а сам я, власними зусиллями своїми плыв по її хвилях на човні чи на катері, зупинявся де захочу і спілкувався з нею якнайінтенсивніше, в дійових рибальських чи човнярських зусиллях.

І все ж одного разу спокусився на мандрівку туристську. Кірі, дружині, дуже забажалося хоч раз побачити Дніпро не тільки біля Києва, а на довгій відстані, аж до його гирла, тобто до Херсона. Ну а для мене це була нагода ще раз глянути на пам'ятні з часу війни переправи на Дніпрі, незабутні переправи, про які так вичерпно сказав Олександр Твардовський:

Переправа, переправа,
Берег левый, берег правый,
Снег шершавый, кромка льда...
Кому память, кому слава,
Кому темная вода,—
Ни приметы, ни следа.

Пароплав наш був не пишний, однопалубний, з числа ветеранів річкового флоту, кають і — відповідно — пасажирів було на ньому не-багато.

Ось вони з'юрмилися перед від'їздом на палубі, сумлінно виконують традиційний обряд прощання з берегом і з тими, що прибули виряджати їх у цей, умовно кажучи, похід, ретельними помахами рук, і капелюхів, і хустинок засвідчують їм, проводжаючим, свої найкращі почуття. Можна сказати, типові пасажири в типових обставинах.

Думав я — все незнайомі мені, але — що це? Невже він?.. Струнка постать, сріблясто-сива шевелюра (яка, між іншим, не старила, а ще виразніше відтіняла благородство його обличчя), вродливий, чеканий профіль... Справді він, Олександр Петрович Довженко.

Стойть на кормі, капелюхом махає, прощається з кимось на березі. А там на самому краю причалу стойть сестра Довженка — Поліна Петрівна, а також режисер київської музкомедії Земгано з дружиною і Юрій Тимошенко, він же Тарапунька, один з близьких приятелів Довженка і його незмінний шанувальник. З усього видно, виряджають Олександра Петровича в дорогу, прощаються, значить, справді помандрує він цим пароплавом по Дніпру.

Ну, подумав я, бачу, що незвичне ѹ непри-

вабливе для мене амплуа туриста цього разу може обернутися дуже цікавим боком. З Довженком інколи півгодини поговориш, а пам'ятаєш довгі роки.. А тут почереду день чи й два спільної мандрівки на пароплаві... Набридати йому я, звичайно, не буду, знайомство наше не настільки близьке, але порозмовляти-послухати раз-другий, в сусідніх каютах їduчи, це вже, як мовиться, сам бог велів.

Жив тоді Довженко в Москві, до Києва тільки наїжджав, тож і бачити його доводилося звідка. Але знов я його давно, ще з 1936 року, коли вперше опинився на Київській кіностудії і затримався в Києві на кілька тижнів, вивершуючи роботу над своїм першим сценарієм.

Пригадую, відбувалася тоді чергова республіканська нарада кінопідприємств. Була чиясь доповідь про щось (не пам'ятаю і не певний, що варта вона була довгої пам'яті), були звичайні для тих нарад виступи-промови, відбувся в тому ряду й мій перший у житті виступ на кіномистецькому форумі, виступ, з якого не запам'яталося мені жодного слова. З якої причини не запам'яталося? Та, мабуть, не було в тому виступі пічого, здатного претендувати на окрему клітинку в пам'яті людини. Зате добре пам'яталося, що настрій у мене був бойовий, як і належить запальному промовцеві, за плечима якого було аж 26 років життя і майже три тижні безперервного стажу роботи на кіностудії.

Ні, я не вважав, що свою промовою відкрию нові обрії в найважливішому з мистецтв, до такого ступеня самовпевненість молодого кіноволонтера не доходила, але він, тобто я,

все ж був певний, що зачепив найнайважливіші і найнайпекучіші проблеми розвитку радянського кіно і що наступні промовці дружно підтримають його, тобто мене, і віддадуть належне моїй темпераментній аргументації.

Закінчив виступ, одійшов набік, зупинився під стіною, жду, яка ж буде реакція учасників наради. Тут якраз оголосили перерву, і я побачив, що до мене прямує Довженко. Підійшов, злегенька усміхнувся, запитує:

— Ви, товаришу, з якої місцевості?

— На Київщині виріс, у Таращанському районі. А що?

— Вимова у вас дуже виразна. Милозвучна, знаєте, ніби аж співуча.

Ще раз стримано усміхнувся, видобув цигарку і пішов далі реалізовувати перекур.

Вимова? До чого тут вимова? А як же зміст, зміст? Найважливіші проблеми, які я порушив у своїй, так би мовити, промові? Невже він не звернув на них жодної...

Не встиг я додумати цього до кінця, як уздрів російського письменника Юрія Олешу, який теж наблизався до мене. (Тоді на нашій студії знімали фільм «Строгий юноша» за його сценарієм, і Олеша гостював у Києві).

— А знаєте, юноша,— заговорив він, зупинившись за крок від мене,— очень своеобразное у вас произношение. В особенности это ваше мягкое «л».

Кивнув головою і теж пішов собі далі.

І він про вимову! А проблеми? А пекучі питання, які я, мовляв, так відважно порушив з трибуни? Ну, гаразд, цехай уже Олеша, він більше в літературі, аніж в кіно. Але ж Довженко! Довженко! Невже й він помітив у

моєму виступі лише якісь фонетичні особливості?..

...Тільки через роки й роки зрозумів я, що Олександр Петрович виявив тоді справжню делікатність, зробивши вигляд, що не помітив тих енергійно викладених трюїзмів, які я, мабуть, виголошував на тій нараді, і не лише не покартав мене, а навіть знайшов спосіб похвалити, заговоривши про мою вимову.

В ті роки я ще порівняно недалеко одійшов від своєї ранньої юності й дитинства в сільських районах Київщини, в басейні річки Рось, і, мабуть, на той час не встиг ще втратити чи знівелювати ту співучість у вимові, якою так відзначаються в нашій місцевості всі люди, особливо жінки, а серед них і моя мати. Я ще й тепер, приїжджаючи у свій Таращанський район, вслухаюся в звучання слів, у переливи звуків у розмовах жінок, як у мелодії душевного концерту.

Тож, виходить, та похвала Довженка була навіть дуже високою, за неї треба було широко подякувати, а я замість того взяв та й обрашився.

Виразно запам'яталися також зустрічі з Олександром Петровичем на Південному фронті, в першій половині 1942 року. Особливо — в пам'ятний вечір, коли в прифронтовому Ворошиловграді (він залипався тоді єдиним обласним центром України, що його не загарбали ще гітлерівці) урочисто відзначали ми Шевченківське свято — 128-му річницю від дня народження великого Кобзаря.

Обласний театр був переповнений, ми розташувалися на сцені — велика група українських і російських письменників-фронтовиків,

всі у військовій формі, всі схвильовані, збуджені, по-справжньому настроєні на героїчний лад. Єднало нас тоді глибоке відчуття особливої згуртованості, патріотичного пориву, душевного піднесення. Ми читали вірші, зверталися до залу з найщирішими, по-фронтовому полум'яними словами, і зал відповідав нам ряснimi оплесками, схвильованими вигуками, а інколи й жіночими слізами.

Серед усіх нас сивоголовий Довженко виділявся найбільше. Військова форма ще виразніше окреслювала його струнку статуру і дуже личила йому, хоч на військовій службі він до війни не був. Болем, гнівом і пафосом боротьби сповнені були його слова, проголошені з тієї сцени, і звучали вони в тому стильовому ключі, який згодом з такою силою виявився в дикторському тексті Олександра Петровича до його славетного документального фільму «Битва за нашу Радянську Україну». Пізніше, вже побачивши той фільм, я подумав, що деякі фрази з ворошиловградського виступу Довженка на Шевченківському вечорі стали немовби першими начерками до дикторського тексту майбутнього кінотвору.

Кожне зведення Радянського Інформбюро про становище на фронтах було тоді нерадісним, і перед тим вечором Довженко у всі дні свого перебування в Ворошиловграді був похмурий і зосереджений. А на Шевченковому святі в душі його немовби ворухнулося щось особливе, ходив він по сцені просвітлений, в антракті підходив до нас, вітав із святом і хвалив за виступ, кілька разів повторив:

— Який же вечір! Який же незвичайний вечір! Правда ж?

Я сказав:

— Здається, ніби сам Тарас Григорович сьогодні тут, серед нас.

— Так воно є,— відповів Довженко.

З того часу одплывло в минуле чимало років, а ще більше подій, і ось Олександр Петрович на мирному пароплаві, під мирним небом мандрує по своїй визволеній від людожера-фашиста Україні.

Виявилося, що іде він у Каховку, де розгорнулося тоді будівництво нової гідроелектростанції на Дніпрі. Іде, щоб придивитися до того, що там діється, познайомитися з будівельниками, знайти спосіб відтворити на екрані образ тієї будови і колективний портрет тих, що її здійснюють. Йшов 1951 рік, це була перша поїздка на Каховку творця майбутньої кіноепопеї «Поеми про море». Супроводив його в цій подорожі відомий український поет Микола Львович Нагнибіда, нещодавно він ґрунтовно розповів про це в своїх спогадах «З Довженком у дорозі».

Від Трипілля починаючи, Дніпро став особливо величним і прекрасним, а береги його неповторно мальовничими. На правому березі — через Стайки, Ржищів, Щучинку, Ходорів, Трахтемирів, Бучак і до самого Канева — тягнуться ті високі, в багатьох місцях кучерявим лісом вкриті пагорби, що їх Шевченко схвильовано називав святыми горами над Дніпром, а лівий берег, той, що зник нині під водяними просторами новоствореного Канівського моря, тоді ще красувався зеленими луками, крислатими вербами і дубовими лісами, що так і манили здаля в свій мудрий затишок.

Вже спускалося на землю смагляве надве-

чір'я, а Довженко все ще не йшов у каюту, дивився, як заворожений, на невпинну течію Дніпра, на манливі задніпровські далі.

Я сказав:

— Дніпро дишє. Він завжди видається мені одухотвореним.

— Прекрасний він,— відповів Довженко.— Прекрасний у своєму минулому, в сучасному і в майбутньому. Зараз я думаю про нього як про одну з головних магістралей епохи комунізму.

— Не вважайте пласким компліментом,— продовжив я свою думку,— але найкращий образ Дніпра в кіномистецтві створений у вашому фільмі «Іван». Особливо ті кадри, де тануть крижини на течії величної ріки і перетворюються в білі хмаринки, що, пливучи по небу, віддзеркалюються в дніпрових водах. В тих кадрах особливо відчувається, що Дніпро дишє...

— Найкраще сказав про Дніпро Гоголь,— мовив Довженко.— «Без міри в ширину і без кінця в довжину...» Як ви сприймаєте його слова про те, що рідко який птах долетить до середини Дніпра?

— Звичайно ж, не як міру широчини Дніпра, а як вимір захвату Гоголя величчю Славутича.

— Він хотів цей свій захват передати читачам, і він умів домогтися цього,— підкреслив Довженко.— Про Дніпро можна писати тільки на повну силу високого натхнення. Між іншим, кіно ще далеко не сплатило свого боргу перед Гоголем.

На той час я вже міцно вріс у кіномистецькі справи, знов, що діється на кіностудіях,

і нагадав Довженкові, що експедиція Мосфільму знімає на Київській кіностудії новий фільм за Гоголем (здається, «Ніч під різдво», точно не пригадую). У відповідь Довженко мовив слова, які хочеться не просто згадувати, а нагадувати про них та й ще раз нагадувати. Ось ця його відповідь, майже слово в слово, а вже за основний зміст ручуся абсолютно:

— Гоголя не можна знімати в кіно трафаретним способом. Його проза — це висока поезія. Ви ж знаєте: навіть цілком реалістичний в основі своїй, найбільший свій прозовий твір «Мертві душі» він назавав не романом, не повістю, а поемою! Перевести це на мову кіно, знайти кіномистецький еквівалент гоголівської поетики вельми пе просто. Розповсюдженій у деяких кінострічках натуралізм Гоголю противоказаний. Мені взагалі здається, що час вимагає від нас створення екранних поем. Кінопоем! А знімати в кіно Гоголя — це, як би вам сказати... Це, наприклад, щоб у фільмі хатки були по пояс людям, а люди здіймалися над ними, як Гуллівери. Або, може, навпаки, щоб люди були як е, а соняшники й напороть щоб височіли над ними, як дубовий ліс...

(Довженко не тільки в промовах і лекціях, а й у приватних розмовах, якщо виникала важлива тема, охоче вдавався до розширеного монологу, не шкодуючи слів для обґрунтування своїй думки).

Запам'ятав я той монолог Довженка на дніпровському пароплаві, надовго запам'ятав і пригадував не раз. Особливо в двох випадках.

Передовсім — коли з'явився фільм Довженка «Поема про море». Виходить, Олександр

Петрович ще в зародку замислу свого бачив цей твір саме як поему, як величний кіноепос історичних перетворень на Дніпрі.

А вдруге пригадалися мені ті роздуми Довженка про Гоголя, з новою силою пригадалися, коли вже, працюючи в Держкіно республіки, брав я участь у робочих переглядах фільму Юрія Ільєнка «Вечір проти Івана Купала». У цьому вельми своєрідному екрannому відтворенні гоголівської оповіді хатки в деяких епізодах справді крихітні, людям по пояс, і звичні виміри, звичні пропорції засобами операторського мистецтва подекуди взагалі порушені. Сказав я тоді Ільєнкові, як міркував про це Довженко, і, здалося мені, дуже порадував молодого режисера: йому не доводилося чути раніше про ті роздуми великого майстра кіномистецького корабля, і сприйняв він їх як дійову підтримку свого творчого експерименту.

Червневі ночі короткі, сонце будить землю рано-поранену, саме в цей час наш пароплав і проходив повз Канів, повз Шевченків Канів. Я вийшов з каюти, щоб здаля вклонитися пам'ятників великому Кобзареві. І почув протяжний, урочистий гудок нашого пароплава, який салютував священній Тарасовій горі. Довженко стояв на капітанському місткові поруч з капітаном, стояв, знявши капелюха, не зводив очей з відомого на весь світ пам'ятника, що здіймається над зеленими кронами густого гаю, який так щедро розрісся на схилах гори. І подумалося мені тоді, що в цю мить обличчя в Довженка таке ж просвітлене, як у той Шевченківський вечір у прифронтовому Ворошиловграді.

За кілька годин, коли зустрілися ми на

палубі, розмова відразу ж зайдла про цей пам'ятник, про те, яке важливе місце посідають пам'ятники в суспільній свідомості. Довженко говорив, що надійшов час, коли пам'ятників маємо споруджувати значно більше: народ наш заслужив на це. Наприклад, наші радянські жінки, подвиги їхні на фронті, в партизанах, у підпіллі, а також і на заводах та ланах, мужність їхня, самовідданість, духовна краса... Як високо треба підносити це над світом у творах письменників і митців, тож і скульпторів та архітекторів наших...

Записні книжки Довженка свідчать, що з часом ці питання все більше привертали його увагу. Опубліковані сторінки його записів про повторні поїздки на Каховку рясніють роздумами про спорудження пам'ятників на берегах новостворюваного моря — від Запоріжжя до Каховки.

Перечитуючи ті його нотатки, як не згадати, що в його власних творах пам'ятники стали не лише величними символами, а й активними учасниками подій, можна сказати — дійовими особами в фільмах. Пригадаймо, ще раз пригадаймо скорботний діалог жінки з її мужем у «Повісті полум'яних літ» Довженка, жінки, що повернулася з гітлерівської неволі, змученої, зганьбленої, надломленої стражданням, діалог, що починається рядками:

— Павле, Павле! Як мені жити?

— Втішся, жінко,— відповідає їй Павло.— Доки є молодість, виконуй свій закон.

Трагедійна велич цієї сцени в тому, що жінка-страдниця розмовляє з пам'ятником, з вилитим з бронзи пам'ятником її чоловікові, що геройчно загинув у бою з фашистами...

А хіба не став дійовим чинником у «Поемі про море» могутня за драматизмом своїм сцена з розмовою про пам'ятник радянському воїнові-переможцеві, воїнові-визволителю, споруджений у Берліні, пам'ятник, в якому збожеволіла з горя мати вбачає свого сина Івана, що не повернувся з поля бою...

Протягом дня Довженко жваво спілкувався на пароплаві з пасажирами (серед них виявилися ті, що їхали працювати на будівництво в Каховку), подвигу розмовляв з ними, розпитував, і я намагався триматися остронь, щоб не заважати йому.

А надвечір прибули ми до славетної греблі Дніпрогесу. Пароплав наш розпочав шлюзування, і сталося так, що вийшло воно по-особливому святковим, навіть урочистим. Греблюй береги позолотили навскісні промені сонця, Дніпрогес вирізьблювався немовби на контр-ажурі, численні групи людей стояли па мосту над шлюзовою камерою, привітно махали нам руками й капелюхами, а коли пароплав проходив браму шлюзової камери, з радіорупорів, розташованих над греблею, зазвучала музика, прекрасна музика у виконанні чудово злагодженого оркестру. Четверта симфонія Петра Ілліча Чайковського...

Довженко зняв капелюха і стояв мовчки, непорушно й урочисто, як це буває на відкритті великого громадянського свята.

У славетній книжці Леоніда Ілліча Брежнєва «Відродження» наведено запис молодої дівчини-студентки про Дніпрогес. Вона писала: «Дніпрогес на нашій землі — це як Пушкін у літературі, як Чайковський у музиці». Пригадуючи Довженка в ту мить, коли над

Дніпрогесом хвилями ринула музика, хочеться сказати, що були тоді разом з нами, незримо стояли серед нас і Пушкін, і Шевченко, і Чайковський. А в слова їхні і в музику вслухався і в обличчя їхні вдивлявся живий Довженко.

І ще хочеться сказати, що вдивлявся він в ту мить також і в обличчя тих, хто героїчно захищав, а потім героїчно визволяв Дніпрогес від гітлерівського поневолення, як герой «Поеми про море» Довженка генерал Федорченко; і в обличчя тих, хто в епоху легендарної першої п'ятирічки будував Дніпрогес-Дніпрельстан, як герой фільму Довженка «Іван»; а сягаючи думкою далеко вперед, як це властиво було Довженкові, мабуть, жив він і передчуттям тих образів будівників нового Дніпрогесу на Каховці, що за кілька років з'явилися такою яскравою галереєю в «Поемі про море».

Мовчки стояли ми на палубі пароплава, і не наважився я необережною фразою порушити урочистість тих хвилин переходу через шлюзовий поріг Дніпрогесу, хоч і хотілося розповісти Довженкові і як плакав я тут потай, прощаючись з Дніпрогесом в годину трагічного відступу нашого фронту з Запоріжжя в криваво-чорному 1941 році, і яким святом було для мене завдання нашої фронтової газети в звитяжному 1943 році мчати в Запоріжжя, щоб якнайшвидше відгукнутися на визволення міста й Дніпрогесу армією уславленого генерала Лелюшенка. (Там почув я тоді переінакшенну строфу старої козацької пісні:

Попереду Лелюшенко!
Попереду Лелюшенко!
Веде своє військо
В бій за Запоріжжя
Хорошенько!

Ось уже залишилися позаду відбудовані, оновлені шлюзи Дніпрогесу, пароплав причалює до річкового порту в Запоріжжі. Прощаємося. Довженко й Нагнибіда сходять на берег, щоб з Запоріжжя їхати до Каховки вже машиною.

А ми з Кірою продовжуємо свою подорож далі, до моїх незабутніх драматичних південнофронтівських переправ через Дніпро біля тієї ж Каховки і далі, біля Козачого, що позначене на карті поблизу Херсона, а в серці мосьму — поблизу найгіркіших днів 1941 року.

ХУДОЖНИК І ЙОГО НАТУРНИКИ

Ередо мною авторський відбиток гравюри на мисливську тему. На зачіщеній галевині сидить на пеньку мисливець (рушниця через плече), відпочиває, набирається сил для дальших звіробійних подвигів. В руці традиційна «стопка» з не дуже загадковою рідиною, а поряд, на іншому пеньку, лежить нехитра закуска: окрасець хліба і кільце ковбаси.

І сидить поряд з мисливцем його вірний друг собака, очей не зводить з тієї ковбаси, і такий у нього красномовний вираз обличчя (не скажеш же «вираз морди»), стільки в ньому жадання, голодної надії і терплячого чекання сподівання, що не відчути цього просто неможливо.

Два зайчики, що з цікавістю дивляться здаля на цю сценку, — це вже для гумористичного

підтексту гравюри. А головна сутність її — в отій гаммі почуттів, що так виразно читаються на собачому писку, і в тій святобливій зосередженості, з якою мисливець наливає собі стопку.

А от акварель того ж таки автора, значно більша за розміром і складніша за композицією. Між собою ми звали її «п'яні горобці». На ній в центрі великий фужер з вином, а на його вінцях і навколо нього розташувалося з півтора десятка добре підпилих горобців, що продовжують бенкет. Деякі з них «з'ясовують стосунки» між собою, дехто співає, дехто філософствує, дехто сидить закам'яніло, тупо дивиться перед собою.

Скільки горобців, стільки й характерів.

І в кожного знову ж свій неповторний «вираз обличчя». Для нашого дружного риболовецького гурту спортивною втіхою було «впізнавати» серед тих горобців декого із своїх добрих знайомих...

Картина ця прикрашала вітальню на дачі Олександра Корнійчука і Ванди Василевської в Плютах, і написав її для них наш спільнний друг художник Валентин Гавrilович Литвиненко.

Не був він тоді ще ні народним художником України, ні загальновизнаним авторитетом у своєму мистецькому жанрі, зате був для нас не тільки яскраво талановитим художником-природолюбом, а й найбільшим авторитетом у справах рибальських, найбільшим знавцем дніпровських проток і заток в Плютах, пезмінним перекладачем з мови птахів і звірів на мову людську і, звичайно ж, душевним товаришем, без якого бригада наша була б в чомусь неповноцінною.

Скромний і трохи аж сором'язливий у шумній компанії, наприклад, на святкових застольних зустрічах, Литвиненко розкривався до дна на природі, в спілкуванні з птахами й звірами, з вербами і яворами. На річці був він, можна сказати, «як риба в воді», і я не знаю такої породи риб, з якою він не водив би найкоротшого знайомства, як свій з своїми.

Інколи думалося, що, мабуть, саме від таких людей, як наш Валя Литвиненко (а всі-всі, хто тільки зновав його, завжди називали Валя), мабуть, кажу, саме від таких, як він, у прадавні часи й виникло одухотворення природи.

В його гравюрах і картинах це стосується не тільки живих істот — птахів і звірів, а й дерев, квітів. Є в нього ліногравюра «Казка», зображена на ній нижня частина товстелезногого стовбура гіантського дуба, що вкоренився край берега, спустивши деякі підмиті водою корені прямо в річку чи озеро. І такі вони фантастично покручені, ті корені й нижні гілки та сучки, і так страхопудно вирізьблюються в старезних складках кори того стовбура немовби й очі та брови, немовби й ніс (хоч дещо й деформований) і навіть вухо, що зачудується мимоволі. І хоча вочевидь було, що є в тій роботі виразні мотиви народних казок або таких творів, як «Вечір під Івана Купала» Гоголя, деякі критики намагалися віднести цю гравюру до категорій... містики.

— Як вони не розуміють? — бідкався Валентин Гавrilович. — Природа — вона ж... вона жива. Хто не відчуває в ній душі, той не художник.

До цієї думки повертається він не раз,

ілюструючи її новими й новими своїми роботами:

— Ось намалював я знайомі всім нам верби на лузі в Плютах. В той день, коли я писав цей етюд, вони означали — спокій. Так я їх відчув. А що таке, наприклад, задумливість? Це коли за вікном тихо опускаються на землю лапаті сніжинки. Зовсім повільно, злегенька коливаючись, немовби роздумуючи: продовжувати політ чи ні... Тільки написати це важко, особливо для гравюри.

Здібалися ми якось з двома дебелими бичками, що стояли край берега протоки Козинка і з філософським спокоєм споглядали навколоїшній світ. Валя відразу ж розпочав з ними діалог.

— Здоров, бицю! — звернувся він до одного з них. — Як поживаєш?

— Ф-фу-у! — чміхнув ніздрями бичок.

— Тьфу? — здивувався Валя. — А де ж чому? Може, ти їсти хочеш? Признавайся: скибку хліба з'їси?

— М-му-у! — відповів бичок.

— Кажеш: візь-му-у? Правильно! — заохочив його Валя. І відразу ж роздобув зі своєї риболовецької сумки бутербродну скибку хліба. — На, бери, тільки не тъфукай.

— М-м-м-м! — задоволено промимрив бик і охоче взяв своїми товстом'ясими губами простягнуту скибку.

— Зверни увагу, — пояснював мені Литвиненко. — Цей бичок компанійський, доброзичливий, у нього очі веселі. А той другий — відлюдькуватий, похмурий, видно — крайній індивідуаліст, з ним не поговориш... Як буде час, я намалую їх.

Завжди милуюся однією з найкращих колядкових гравюр Литвиненка «Весняна тиша», що він подарував мені на мій полуночний ювілей: темно-синє небо, срібний, зовсім-зовсім ніжний серпик місяця, на передньому плані густе плетиво чорних, непорушних гілок, а на них принишклі чорні птахи, завмерли в цілковитій непорушності.

Я запитав:

— Чому вони в тебе всі в однакових позах і всі до одного дивляться в один бік? Немов хто посадив їх так навмисно.

— Природа посадила,— спокійно пояснив Валентин.— Птахи сідають на ніч тільки на-впроти вітру. Щоб пір'я не кошлатилося.

Про захмелілих горобців уже говорилося, а ось ще одна акварель в гумористичному ключі: дві ворони, дві товстодзьобі ворони незграбно й завзято танцюють на зеленому лужку, а сорока, сидячи на гілці, стрекоче їм танцювальну мелодію «Бариня» (картина так і звється «Бариня, бариня, судариня-бариня»).

Широко відома її значно ущипливіша гравюра Литвиненка, яку він назвав «Жюрі»: чотири нахарапуджені ворони слухають спів зяблика, глибокодумно оцінюють його майстерність.

Стихією Литвиненка-графіка були лірика й гумор, а одна з найбільш улюблених тем — рибальство. Рибалка по пояс у воді намагається врятувати вудку, що зачепилася, певно, за копрягу під водою; дженджуристий рибалка в смугастій піжамі і з товстим пучком рибальської снасті в руках купує рибу в старого діда-рибалки, що примостиився на утлому човнику; рибалки-дачники, знову ж у смугастих піжамах,

зосереджено копають черв'яків; рибалки безуспішно намагаються завести мотор на човні, а поблизу грізні блискавиці вже шматують грозове небо... Свого часу масовим тиражем була видана серія його гравюр «Рибальське щастя», кожна з яких випромінює хоча й доброзичливий, але й досить ущипливий гумор. Вислів Демокріта про те, що привілеiem богів і людей є сміх, був для Литвиненка улюбленим.

З-поміж нас він, повторюю, був найдосвідченішим рибалкою, і до того ж фортунило йому на заздрість.

Одного разу в Ходорові, в дніпровській протоці за відомим усім острівцем, саме він, а не хто інший з нас, надибав поблизу корчів зграю кілограмових окунів (траплялися серед них екземпляри й крупніші) і наловив їх на блешню довгу шворку, ледве не від плеча до землі. На другий день повів туди й мене, і впіймав я тільки двох, а сам він чотирьох. Виявилось, виловив він їх напередодні майже всіх.

У нього в першого з'явилася в Плютах спінінгова закидачка з гачком на окремому поводку і з саморобним грузилом. Коли за рік-два подібні закидачки (але вже вдосконалені, з давіночками на кінчику спінінга, та ще й з двома-трьома поводками, та ще й з стандартними свинцевими грузилами) з'явилися майже у всіх київських рибалок, запитав я Литвиненка, чи це не він часом є першовідкривачем цього знаряддя. Валентин поморгав очима (постійна його звичка) і невпевнено проговорив:

— Хто його знає, може, й я. Бо ні в кого не запозичував, їй-богу... Але, може, таких першовідкривачів з'явилося тоді ще десятків зо два...

Ловив рибу Литвиненко всіма відомими способами (крім сітки, звичайно) і, здається, знав усі різновиди наживки: на черв'яків — лугових, дощових, виповзків, гнійових, на коників, на ошитків (ручайників), на хліб, на горох, на тісто, на кукурудзу... Єдиний з-поміж нас умів він рибалити також на черепашки, за що й одержав від нас почесне прізвисько «кум Черепашка».

Про всі ці рибальські турботи і про всі риболовецькі (часом і прикрі, й дошкульні) несподіванки розповідати легко, а переживати їх інколи було вельми та й вельми клопітно. Яких тільки перепон не доводилося всім нам (тож і Литвиненкові) долати, щоб утамувати нездоланну жагу риболовецьких пригод! І по-году-негоду або й справжні бурі-грози, і тричі несподівані вибрики-примхи човнярських моторів, і втрати снасті, і конфлікти з браконьєрами... Та обминув нас, тобто всю нашу дзвінку й динамічну бригаду (в тому числі знову ж і Валю Литвиненка), обминув нас чи не найбільш неприємний і апробовано-традиційний конфлікт: між рибалкою-мужем, що рветься на річку, і його благовірною дружиною, яка в ім'я сімейної благополучності намагається не пустити його з дому.

Не виникав він, цей конфлікт, з тієї причини, що у всіх нас дружини сягнули такого високого рівня жіночо-рибальської емансипації, що ми інколи тільки руками розводили та плечима знижували. Не нас, безвідповідальних чоловіків, а їх, чуйних жінок, доводилося інколи ледве не силоміць відривати від спінінгів та вудок і навертати на стежку додому.

Не була винятком і Любов Трохимівна Лит-

виненко. Невтомний рибалка, плавець і досвідчений юшковар, вона, можна сказати, надихала свого Валентина Гавrilовича на риболовецькі подвиги (про мистецькі звитяги й говорити нічого: то все — само собою) і дуже близько брала до серця його чемпіонські успіхи на рибалці. А коли одного разу (одного-єдиного разу) і я, і наш друг Микола Петрович Мазуренко наловили спінінгами озерних щук більше, аніж Валентин, Люба картала його так дошкально, що він ще помітніше кліпав очима і провинно розводив руками.

Рибалив Валентин діловито і весело, і я любив спостерігати за ним у такі хвилини. Особливо цікаво було, коли рибалили вони вдвох з названим щойно вірним товаришем нашим, лікарем і вченим-онкологом, професором Мазуренком. Це була ідеальна єдність протилежностей. Литвиненко простодушний і ліричний, Мазуренко зосереджений і діловитий; у Литвиненка обличчя та й уся постать, можна сказати, видовжені, у Мазуренка, одверто кажучи, схильні до певної закругленості; Литвиненко вельми безпосередній у манерах і в поведінці, Мазуренко підкреслено коректний і погожентльменському ввічливий, з якої причини й опиняється інколи на рибалці в досить пікантних ситуаціях.

Якось в Плютах поїхали ми втрьох весельним човником в окунячу затоку (її чомусь звали Рови), зякорили там човника серед латаття і — хоч в тісноті, зате в щирій дружбі — наживили вудки, закинули, чекаємо. І раптом Микола Петрович Мазуренко підводиться на повен зріст, хапається за голову:

— Ох, пробачте! Що ж це я розсівся на

найкращому місці — на кормі! По праву це твое місце, Степановичу! Забирай вудку, переходить сюди, а я туди!

— Сиди! — скрикнув я перелякано. — Човна перекинемо! Мені тут прекрасно!

— Ні в якому разі! — заперечив він. — За кого ти мене вважаєш?

І рішуче ступив уперед. Човен хитнувся сюди-туди, зачерпнув воду, вудки полетіли за борт. А Микола Петрович, не зважаючи, зробив другий крок, третій...

Що сталося далі, нехай підкаже вам ваша фантазія.

Сушилися ми на березі, Микола Петрович, збентежено протираючи окуляри, доводив, що в нього були найкращі наміри, а Валентин Гаврилович аж по землі качався зо сміху.

Засміявся зрештою й Мазуренко. Сіли вони, вірні друзі, поруч, обнялися за плечі і — на знак повного взаєморозуміння — поцілувались.

Є в Литвиненка рибальська гравюра «Клює»: дві вудки, закинуті з берега і закріплені рогачиками, а над ними куняє під обривом (як говориться, «клює носом») оглядний рибалка. І хоч обличчя того рибалки прикрите капелюхом, для нас не було таємницею, що зображеній там саме Микола Петрович. Любив Валентин Гаврилович пожартувати, в тому числі й над своїми друзями.

Коли згодом, вже не на Дніпрі, а на Прип'яті, писав я свою нову п'есу, захотілося мені на згадку про наші спільні пригоди на річці немовби помахати їм обом рукою зі сцени. І з'явився в тій п'есі персонаж, прізвище для якого я позичив у Миколи Петровича Мазу-

ренка, а ім'я й по батькові — у Валентина Гавриловича Литвиненка. В такому гібридному вигляді й вийшов він на сцену, мій академік Валентин Гаврилович Мазуренко. Нехай живе єдність протилежностей!

Рибалили ми з Литвиненком і в Плютах — на Козинці й на Дніпрі, і цілих три літа в Ходорові — знову ж на Дніпрі, а коли літні маршрути наші розійшлися, приїжджав він не раз (так само, як і Мазуренко) і в Чорнобиль для спільніх рибальських походів по Прип'яті.

Здається, так і не довелося мені бачити його на рибалці в самоті. Завжди — в гурті, завжди або з нами (Корнійчук, Ванда, Кіра, Мазуренко, Мар'ямов), або із зовсім юними в ті роки ентузіастами-підлітками: син його Вітя і четверо чи п'ятеро небожів. Усі вони теж звали його Валя, ходили за ним хвостом, ловили кожне слово. То й не дивно, що син став рибоводом, а внук і один з небожів — художниками.

Річку любив Валентин Гаврилович безмежно. Любив як художник, як рибалка і просто як вразлива людина, чуйна до краси. Любив її стрімку течію, і спокій озер та заток, і береги, по яких бродили корови й коні, походжали лелеки, шикувалися на піщаних косах кулики й чайки.

— То все мої натурники,— говорив, широко посміхаючись.— Хочеш, розкажу тобі, про що думає зараз ота чапля, що он там висунула голову з очерету і не зводить із нас очей?

А мені думалося в такі хвилини, що сам він — з числа тих фольклорних персонажів, які розуміли мову птахів, і звірів, і гіллястих верб, і лугових трав, і польових квітів, і не

тільки розуміли, а й уміли розмовляти з ними, слухати їхні розповіді і відповідати їм.

Скільки ж років зналися ми так близько?.. Довго, дуже довго. І от нема вже й Валі Литвиненка, так само, як Саші Корнійчука, і Ванди, й Кіри...

Але дивлюся я щодня на його картини й гравюри, що живуть на стіні в моїй робочій кімнаті, і воскресають у моєму серді знайомі береги, і плюскіт хвиль, і відблиски сонця в дніпрових водах, і щебетання його улюблених птахів. І в усьому тому знову чую його тихий голос, бачу його по-дитячому щиру, нев'янучу усмішку.

ДІТИ НА РИБАЛЦІ

глянуся ще раз років на двадцять назад, попрошу чарівне люстерько пам'яті відтворити ще один ряд живих картинок, що не раз віддзеркалювалися в моїй присутності в ласкавих водах Дніпра й Прип'яті.

...Що то за клубочок котиться до мене вздовж берега, від нашого катера котиться, від «Енея», що стоїть собі спокійно й непорушно на причалі, відпочиває? Ну, звичайно ж, то вона, доня моя крихітна, Леся-Лесютка. Біжить, поспішає, рученятами розмахує, босими п'ятами поблискує.

Нешодавно я залишив її на кормі «Енея» з її власною невеликою вудочкою в руках, а сам пішов вздовж берега побродити зі спінінгом,

оснащеним блешнею. І ось вона біжить назустріч, певно, з якоюсь новиною.

— Тату!

— Що тобі, Лесютко?

— Я впіймала підуста.

— Справді?

— Він там, на кормі. Я не можу зняти його з гачка.

Прискорив я крок, ступив на катер — справді на кормі, на днищі, б'ється-підстрибує чимала рибина, типовий підуст грамів на триста.

Жили ми тоді в Ходорові, наймали на літо хату на горі над самим Дніпром.

Лесі було тоді майже-майже аж шість років. І вже шосте літо жила вона на Дніпрі. Ще в Плютах зробила на прибережному піску перші крохи в своєму житті, а тут, у Ходорові, пропливла перший метр на воді, доляючи страх перед глибиною і старанно бовтаючи ніжками по поверхні води.

І от впіймала вже й першого свого підуста. Цілком самостійно впіймала, от тільки зняти з гачка не змогла. Верховодів та іншу малечу ловила своєю маленькою вудочкою вже не раз, а тепер настав час і для справжнього улову.

Вдача в неї стримана, сама вона ще з крихітного віку вельми серйозна, але коли несли ми того підуста додому, щоб вручити матері, юна рибачка аж підстрибувала і очі в неї сяяли найцирішою радістю.

І ось через шість років така самісінька пригода повторилася ще раз, тільки вже не на Дніпрі, а в гирлі Прип'яті, яке в той час ще не затопили води Київського моря. Ночували ми там на березі, з раннього ранку я чатував на кормі «Еней» біля спінінгових закидачок,

здобував ляшів, а як сонце припекло і ляшиний кльов немовби припинився, побрів вздовж берега, плекаючи в серці надію впіймати судака на блешню. Кіра теж пішла до знайомої затоки половити густірок на поплавчанку, а Леся залишилася в човні сама.

Повертаюся назад, аж вона біжить назустріч. Точнісінсько як колись у Ходорові, тільки вже не клубочком котиться, а вистрибом стелиться над землею, як молодесенька сарна. Мовчки біжить і, тільки порівнявшись зі мною. коротко проголошує:

- Лящ.
- Що лящ?
- Я ляща впіймала. На спінінг.
- О! А де ж він?
- В кормі. Лежить на дні.
- Як же ти запримітила, що він клює?
- Дзвіночок на спінінгу задзвонив. Я почала змотувати котушку і витягла.

Все правильно. Тільки подумалося мені, що то, мабуть, густірка впіймалася або підлящик. Ale якщо Леся вирішила, що воно лящ, то не буду розчаровувати...

Тож і не став поспішати, закинув блешню ще разів zo два, змотую, а Леся терпляче чекає. Мовчки. Не розповідає більше нічого.

Рушили нарешті до «Енея», прийшли — аж справді на кормі, на дні катера, тріпається справжнісінський лящ. Кілограмовий. Перший лящ у житті нашої наймолодшої рибачки!..

На радощах засушили ми того ляща, почепили над столом на веранді своєї чернобильської дачі, ціле літо демонстрували всім нашим гостям.

Між цими двома Лесиними риболовецькими

рубежами, тобто між першим підустом і другим лящем, сталося в її житті чимало подій. Невпинна течія якщо не ріки ще, то жвавого струмка її життя приносила їй безліч вражень і переживань, які, з точки зору дорослих, можуть видаватися ніякими, а вразливу душу дитини потрясають інколи до самого дна.

Одним з таких, сказати б, етапних переживань стало для Лесі душевне потрясіння, пов'язане з образом Діда-Мороза.

Було це незабаром після того, як впіймала вона першого підуста, тобто коли було їй ще далеченько до сьомого року свого життя. Наблизився Новий рік, ми жваво готувалися до зустрічі з ним, прикрашали ялинку, раділи. А в під'їзді нашої київської квартири двома поверхами вище жила подруга Лесі Оля, старша на два роки. Побігла Леся до неї, певно, розповісти, як ми збираємося зустрічати свято, а повернулася вся в слізах. І не просто в слізах, а голосно ридаючи. Траплялося це з нею рідко, зовсім рідко, тож і закалатало мое серце на сполох...

— Що сталося?.. Що з тобою... Тебе хтось ударив?...

— Ні... — ледве виговорила вона, захлинаючись слізами.

— Чому ж ти плачеш?

— Оля!..

— Що Оля?

— Вона сказала... Вона сказала... що Діда-Мороза нема.

— Діда-Мороза?

— Вона сказала — видумки...

І звела на мене очі, виповнені надією, і запитала, навіть хлипали на мить перестала:

— Це ж неправда, тату, га? Він же є, Дід-Мороз... Ну скажи... тату, скажи!

Скажи... А як сказати? Як пояснити? Адже в людини горе, справжнє горе...

Підтвердити, що Діда-Мороза справді нема? Але ж це означає — признатися, що ми всі передні роки обдурювали її... Та й не можна ж додавати ще один дрібок солі на її душевну рану... Сказати-запевнити, що він є? Але ж сумнів у її душу вже заронили, буде вона допитуватися в своїх старших подруг знов і знов, і якщо не сьогодні, то за тиждень-другий упевниться, що всі думають так, як і Оля... І вийде, що батько одурив її навіть тепер, коли вона всію душою довірилася йому.

Вітер я їй сліззи, посадив на коліна, запитав.

- Ти сни бачиш, Лесю?
- Бачу.
- Часто?
- Часто.
- Значить, вони є, правда ж?
- Правда...

— Але зустріти їх ще раз чи побачити, коли ти не спиш, не можна. І виходить, наче їх нема...

- А Дід-Мороз?

— Дід-Мороз — він теж як сон. Він немовби є, але до нього не доторкнешся. Він тільки в наших думках живе. Але живе. І не треба від нього відмовлятися, з ним легше й веселіше жити...

Замовкла Леся, затихла, задумалась...

Задумався і я. Про те задумався, як же бережно й обережно треба ставитись до дитячої уяви, до світу тих образів, що живуть в душі

дитини. Для них, для дітей, гра — не просто собі розвага, а творчість, і вплив її на дитячу душу часом буває більшим, аніж вплив цілком реальних, конкретних, зримих явищ навколошнього життя.

Ця думка, цей Лесин, образно кажучи, «Дід-Мороз» і став для мене визначальним у роздумах і спостереженнях на тему «Діти й природа» і, зокрема, «Діти на річці, на рибалці».

Водив я з ними, з дітворою, риболовецьку компанію охоче, в Чорнобилі тривалий час була в мене ціла ватага юних друзів — річкових ентузіастів. Газета «Літературна Україна», спасибі їй, колись навіть фото вмістила, на якому я красуюся серед них на човні, як будяк на грядці серед чорнобривців.

Ось вони й зараз, через два десятки років, поглядають на мене з тієї фотографії, посміхаються, білими зубами поблизукоють, неначе аж підморгують: Петро, Борис, Коля, Юрі, Гриня, Алла, Саша. Всі з чорнобильського Подолу, сусідські, прибережні, річка для них — рідна маті.

Серед них, звичайно, й Леся: то її компанія. А я для них — як дядько Чорномор (скоро-чело — дядя Саша).

Рибалка для тієї босоногої зграї — не дивина, саморобні вудки були майже у всіх (вудлице з лозини, жилка з нитки або й справжня, але випрошена, поплавок з кори або з пір'їни), і рибалити з берега поблизу своїх домівок могли вони досхочу.

Але поїхати на риболовлю катером, котрий «Еней», поїхати на дальні островці й протоки, всім гуртом поїхати на весь день, та ще й з тим, щоб по черзі тримати стерно і вести чо-

вен як справжній штурман («Ліво на борт! Так тримати!»), а прибувши на місце, вудити справжніми вудками (дядько Чорномор зробив для них спеціальний запас тієї счасті, розводити на березі вогнище й варити куліш та пекти картоплю, навіть палатку гуртом ставити, навіть вчитися орудувати спінінгом — це, як не кажіть, річ не проста й не буденна. Це, якщо хочете знати, щастя.

А для мене щастям було доставляти їм таку втіху: легше на душі ставало, я немовби аж молодшав, а тепер мені здається, що, певно, й сам підсвідомо надолужував з ними те, чого позбавлений був у своєму гіркому дитинстві. Адже, мабуть, кожній людині від природи визначена міра дитинства, юності й зрілості. І якщо обставини не дозволяють повнотою вичерпати ту міру (де стосується дитинства та юності), вона нагадає про свою невикористану частку пізніше. Тож і зберігає багато хто з нас аж до старості і здатність до дитячої безпосередності в сприйманні навколишнього світу, і, здавалось би, несподіваний, юнацький запал.

Глибоку помилку роблять ті поважні рибалки, які під різними приводами відмовляються брати з собою на свої річкові виїзди дітей. Не тільки тому, що ущемляють цим інтереси свого молодого покоління, а й тому, що мовби обкрадають самих себе, висушують власну душу. Особливо це стосується міських ентузіастів риболовлі, діти яких взагалі відгороджені від природи. Телевізійні передачі «В світі тварин» — річ прекрасна, та замінити собою живе спілкування з річкою, з лісом, з їжаками та бобрами, з чаплями й лелеками не зможуть вони ніколи.

Різна була вдача у кожного з моїх юних друзів там, на Прип'яті, і по-різному вона виявлялася в них. Та спільним було те, що для них усіх риболовецький спорт неодмінно збагачувався ще й виразними елементами гри, творчості, фантазії. А відомо ж, що для дітей гра — велими серйозна справа і вкладають вони в неї всю душу.

У Лесі ця особливість виявлялася дуже виразно. Мав я змогу бачити її, малу рибачку, на річці найдовше, власне, всі роки дитинства, тож на її прикладі й розповідатиму про свої спостереження над особливостями поведінки дітей на благословенних берегах річок і озер.

Реальною риболовлею мала Леся опанувала швидко, вправно й ретельно, рибалила охоче, але в якийсь момент раптом відкладала вудки і починала рибалити... уявно. Ліпила з глини або з пластиліну фігурки собак і людей, вручала їм усім (в тому числі й собакам) крихітні «вудочки» з бадилінок і розпочинала гуртову риболовлю, голосно розмовляючи з ними, своїми умовними рибалками, говорячи за себе й за них, всебічно коментуючи кожну уявну пригоду на тій уявній рибалці і визначаючи особливості кожної уявно впійманої риби.

Були це, скажу я вам, пречудові сцени. Мене й матері своєї Леся в такі хвилини не тільки не соромилася, не бентежилася з нашої присутності, а, навпаки, інколи навіть зверталася до нас у тому своєму умовному діалозі, але зверталася знову ж таки умовно, як до персонажів своєї гри. Час від часу вона — «по ходу дії» — підводила на нас очі, але немовби

не бачила нас зовсім або ж бачила в якісь іншій, не побутовій площині.

Мабуть, можна сказати, що це був ледве не ідеальний вияв того, що великий Станіславський називав «публічною самотністю» у актора в час спектаклю і вважав, що така умовна «самотність» є дуже важливим психологічним компонентом акторської професії.

А діти — чудові актори за самою природою своєю, і схильність до такої умовної відособленості від оточуючих реалій в ім'я найяскравішого відчуття витворів своєї уяви у них значно більша, аніж у дорослих.

Спостерігаючи в такі хвилини за Лесею і пам'ятаючи про колишній болючий казус з Дідом-Морозом, ми з Кірою намагалися не порушувати цей її стан своїм неделікатним втручанням, а якщо й втрукалися, то теж умовно, нарівні з її вигаданими персонажами.

Чомусь протягом ряду років улюбленими образами були для Лесі собаки. Вона їх без кінця малювала, ліпила, вишивала в ілюстрованих книжках, а коли довідалася, що в космос полетіли славнозвісні сибірські лайки, для неї це було справжнім торжеством. В її зошитах відразу ж з'явилися малюнки з оснащеними вудками собаками в космічних ракетах, які зависли над річкою, щоб у такий спосіб зручніше було рибалити.

В реальному рибальстві Лесі подобалося все: і копання черв'яків на городі (в такі хвилини ми з нею наспівували: «Накопаєм черв'яків, черв'яків, та й наловим окуньків, окуньків»), і здобування ошитків (ручайників) на затоплених водою гілочках прибережних кущиків, і збирання сухого паліччя для vogнища на берегу.

зі, і, звичайно ж, кльов риби, коли аж серце завмирає від сподівання рибалської удачі.

Але й тут вона вносила в найбуденніші справи елементи гри: копаючи черв'яки, примовляти до них і обов'язково рахувати, а через вогнище стрибати, а до палічча бігти наввипередки...

Впіймали ми сомика, привезли додому, а він живий, хвостом крутить, зябрами ворушить, очима, правда, не кліпає — нема в нього повік, але дивиться на нас цілком свідомо.

— Тату, давай випустимо його в річку,— попросила Леся.

— Давай.

— Ура-а! — зраділа Леся, гукнула сусідських дітей, і ми гуртом рушили на чорнобильську набережну випускати сома на волю. І відразу ж це перетворилося у справжню яскраву процесію з шумом і гамом, з підстрибом, з вигуками й сміхом. А коли сомик опинився в воді і якусь мить стовбичив при березі непорушно, немовби не вірячи сам собі, що так воно обернулося, Леся аж світилася на радощах, немовби вручили їй найкращий подарунок.

В ті роки жив у нас в Чорнобилі кіт Гасан (від слова «гасати») і собака-спаніель Тарзан. Жили дружно, безконфліктно, справжньою хазяйкою своєю вважали, звичайно, Лесю і за її протекцією часто супроводили нас на рибалських виїздах по Прип'яті. Разом з нами рибалили, разом обідали й вечеряли, бігали наввипередки з Лесею вздовж берега, а на ніч влаштовувалися біля її ніг у палатці, і витурити їх звідти було неможливо.

Щоправда, хитрий Тарзан не довіряв у одній справі навіть своїй хазяйці. Одержанавши за

обідом з її рук шматок ковбаси, він відбігав від човна кроків на десять, вигрібав лапами яму в піску, клав у неї ту ковбасу і старанно загортав її, працюючи вже не тільки лапами, а й носом. А закінчивши цю роботу, підводив голову і з неприхованою підоозрою дивився на Лесю. Помітивши, що вона стежить за ним, негайно вигрібав заховану ковбасу і ніс далі, за кущик, щоб Леся не побачила, де саме він ховає її про запас. Побоюючись, щоб вона не вигребла її і не з'їла...

Втішалася Леся з тих поїздок безмежно, охоче рибалила, а ще з більшою охотою малювала й малювала — собак, знову й знову собак, а також котів, верби, дуби, річку, човна, рибалок, рибок...

Виходило це в неї якось само собою, не примушував я її вдаватися до того малювання жодного разу. Та й не міг примушувати: адже сам я й понині навіть котячого вуха не зумію намалювати...

...Три роки тому Київський художній інститут закінчила молода художниця, яку теж звали Леся, і прізвище в неї теж таке саме, як і в тієї малої рибачки. Мос прізвище. Але не про неї я пишу, а тим паче не про її теперішні картини й малюнки.

Це ми разом з нею, тепер уже цілком дорослою, згадуємо про ту далеку дніпровсько-прип'ятську русалочку Лесютку, яка колись давно, більш як двадцять і пе менш як п'ятнадцять років тому, бігала по березі річки навипередки з яким-небудь Гасаном чи Тарзаном, зосереджено рибалила, здобуваючи з води свого першого підуста й першого ляща, і всім серцем поринала в умовний світ своїх уяв-

них персонажів і вигаданих пригод, що хвилювали її не менше, а може, й більше, аніж справжні.

І певний я, що ту склонність її до буйного фантазування і те нездоланне праґнення відтворити в малюнках навколоїшній світ, химерно переломлений крізь призму своєї уяви, великою мірою формувала її зміцнювала та ж таки невпинна течія ріки, і краса берегів її, і невимушене знайомство з лелеками, чаплями й телятами на тих берегах, і все те, що ми звемо природою, хоч і не завжди вміємо прищепити нашим дітям справжню любов до неї.

Тож і сподіваюся, що ласкавий читач зrozуміє мене не криво і не поставить мені на карб цю розповідь-згадку про малолітню Лесю на берегах Дніпра й Прип'яті. Адже все те залишилося в давноминулому, і тепер бачу я її, ту чорняву русалочку, немовби в перевернутий бінокль.

Щоправда, не приховаю, що є один мотив чи, може, краще сказати — одна нота, яка відчувається з того давноминулого просто в сучаснє: це коли ми з Лесею, з дорослою й дипломованою, по-змовницькому переглянувшись, повторюємо інколи одне одному тільки нам обом до дна зрозумілі слова, повторюємо як заклик і пароль:

— А Дід-Мороз — він все ж таки є!

Він і понині з нами, і не зречомося ми його ніколи!

РИБАЛЬСЬКІ БУВАЛЬЩИНИ

удак на замовлення. Стомився я за той тиждень страшенно. Щодня ходив і їздив па рибалку, мотався, як оголошений, по берегах, недосипав, і коли вже наближався день сьомий, тобто благословенна неділя, мріяв лише про фундаментальний відпочинок на весь день, і вечір, і ніч. Особливо ж — щоб виспатись блаженно й безтурботно, можливо, навіть до восьмої години ранку.

Неділя справді була немовби найбільш підходящим днем для такого байбацького перепочинку: з Києва на вихідний щоразу наїжджало до наших піскуватих Плотів на рибалку стільки народу, що на берегах ставало тіснувато і рибалити було, прямо скажемо, непривабливо. Краще сиди собі вдома, відсипайся або удавай, що на тебе нахлинула літературна глибокодумність.

Та не так воно сталося, як гадалось. В суботу надвечір прибула до нас із Кірою з того ж таки Києва ціла ватага дорогих гостей: художник Валентин Гаврилович Литвиненко з дружиною Любов'ю Трохимівною, лікар і вчений-онколог Микола Петрович Мазуренко з дружиною Людмилою Петрівною (не той Мазуренко, що в моїй п'єсі, а справжній, цілком реальний у всіх трьох вимірах), а з ними ще й сестра Мазуренкова Віра з мужем своїм Костянтином Георгійовичем.

Наймиліші люди, і всі вони рибалки, і всі ентузіасти Дніпра з його протоками, і всі тільки й мріють побродити з вудками-спінінгами хоча б день, доки не настав ще той жаданий

час, коли вже відпустка і можна стабільно отаборитися в Плютах щонайменше на місяць.

— Значить, умовляємося так,— енергійно почав планувати завтрашній день Мазуренко.— Сідлаємо весельний човен — і вгору по протоці. Недалеко. Але щоб схід сонця зустріти вже на бережку. Ти згодний, Валю?

Валя, тобто Валентин Литвиненко, за вдачею ніколи не квапився брати на себе відповідальність за остаточні рішення і відразу ж відпавував посланий йому м'яч на мене:

— А як Саша? Він же тут хаяїн...

Саша, тобто я, недовго роздумуючи, взяв та й проголосив:

— Якщо ласка ваша, зустрічайте сонце без мене. Вітав я його тут вдосвіта щодня, либонь, уже й набрид йому, хочу вранці зі сном-дрімотою пошептатись. А до вас приєднаюся, коли сонце почне вже припікати.

На тому й вирішили.

На світанку гості подалися на протоку, а я егоїстично поніжився ще в постелі, потім трохи допоміг Кірі зімпровізувати ґрунтовний сніданок для гостей і подався в умовлене місце на березі кликати їх до столу. Іду, не кваплячись, рибалити ж не збираюся, хоча спінінг з блешнею чомусь-таки і для чогось-таки з собою прихопив.

Наближаюся до своїх друзів і ще здаля бачу: не пощастило їм поки що. Настрій у всіх, видно, цілком індиферентний, донні вудки з живцями стирчать над водою непорушно, спінінги й поплавчанки залишені напризволяще, чоловіки, певно, втративши надію на гарний кльов, лежать під кущиками, жінки сидять по-

блізу, наліпивши на носи паперові пластири від загару, гріються на сонці, розмовляють, а одна навіть орудує спицями, компонує хитро-мудре мереживо.

— Невже не ловиться? — запитав я стурбовано й співчутливо.

— Ще б пак! Її тут, певно, зроду не було.

— Риби?

— Та не раків же...

Ну що ти їм скажеш? Единий вихід — пereйти в контрнаступ. І я перейшов. Тобто взяв та й бовкнув:

— А може, у вас рибальського хисту нема? Риба — вона знає, до кого йти на гачок...

Неоковирний то був жарт з моого боку, признаюся одверто. Тим паче, що всім нам було добре відомо (а мені самому найбільше), що і Литвиненко, і Мазуренко були незрівнянно кращими рибалками, аніж я, чий риболовецький стаж на дніпровських просторах був тоді надто ще куцим. Тож нейтралізувати той мій випад було неважко, і такої можливості мої друзі не пропустили.

— Ну да, иу да, — східно зауважив Мазуренко, — ось Олександр Степанович зараз махне спінінгом — і судак!..

Відступати було нікуди, і я рішуче заявив:

— А що ж, і махну. Будь ласка!

Та на цих словах як замахнуся, як повернуся, як пожбурю ту безневинну блешню в річку — ледве рівноваги не втратив. Але обійшлося, навіть «борода» на котушці, спасибі їй, не з'явилася, кидок вийшов майже взірцевий... Змотую, поспішаю, друзям підморгую — зараз, мовляв, буде! — і раптом... раптом — е! Змотую далі, тягну — е! Справді е! Підвів до

берега — судак Та ще й який — справжній тобі судачило!

Викинув його на берег — аж там він і зірвався з трійника. Ще мить — і опиниться в воді... Не опинився: впав я на нього і грудьми й животом, скопив пальцями за зябра, тримаю — утримав.

— Ну, що скажете? — спитав я своїх друзів. Мовчки спитав. Виразним поглядом та усмішкою до вух.

А вони, котрі чоловіки, просто поніміли.

А жінки, як і належить слабкій статі, відразу ж перейшли на бік переможця:

— Оце то риба! Оце рибалка! А ви... Ех, ви...

(Ви помічали: люблять люблячі дружини привселюдно картати своїх чоловіків...)

— Випадково! Випадково! — залепетав Валя Литвиненко.— Ану закинь ще раз!

Я гордовито підняв підборіддя, докірливо похитав головою, відповів через плече:

— Ви що, за браконьєра мене вважаєте? Улов у мене вже є, а випищувати рибу — не в моїх правилах. Рушаймо краще, браття слов'яни, додому, Кіра Олексіївна вже чекає на нас із сніданком. А після того поїдемо на нове місце, озвуться судаки й до вас.

Заперечень не виникло. Я пішов лугом-береґом, тріумфально ніс свого судака, а вся компанія рухалася паралельним курсом по воді на човні.

Вздовж берега стояло з десяток автомашин, з Києва прибули на вихідний. Був час рибальського сніданку, біля кожної машини вже сиділи на травичці пасажири, трапезували, розмовляли, відпочивали. Але як тільки я проходив повз них з тим красномовним судаком,

розмови враз уривалися, а чоловіки за мить ставали на ноги, бралися за спінінги і поспішали до води — шмагати спінінгами поверхню ріки.

А мої дорогі колеги, пливучи човном поряд зі мною, раз по раз провокаційно вигукували на мою адресу:

— Гей, дядю! Скільки заплатили за судака?

Я мовчки піднімав рибину на рівень плеча, заманливо крутив нею сюди-туди і нереможно крокував далі.

...Першого тижня після тих подій ходив я на те саме місце зі спінінгом щодня, бороздив воду блешнею і вздовж і впоперек. Потім став навідуватись туди через день. Далі — раз на тиждень. Але жодної покльовки там більше не було. Ані разу. На тому й окошилося.

Марена — на голий гачок. Марена — мабуть, найкрасивіша прісноводна риба. Проворна, дужка, веретениста, має вона золотаву луску, до того ж ніби переливчасту, злегка забарвлена немовби світло-фіалковим, а може, й блакитнуватим кольором. Кажу не зовсім упевнено, бо ловив її дуже давно і всі відтінки кольору пам'ятаю вже не зовсім чітко.

У рибальських довідниках вона зветься мірон-вусач, а в нас, на берегах річки Рось, та, кажуть, і в деяких інших місцях звуть її марена (не плутати з морською муреною, темною, похмурою, за натурою, кажуть, відьмуватою і до того ж отрутоносною рибою).

Ловиться марена на бистряках між камінням вночі й на світанку. В Корсуні-Шевченківському, власне, вже за Корсунем, в урочищі, що зветься Тартак (де вниз по течії Росі),

ловили ми її в кам'янистій тіснині, де річка шаленіє й піниться у вузькому гранітному ложі, пробиваючись на ширший простір.

Пригадую ще й тепер, як таємниче жевріли там у нічній темряві вогники рибальських цигарок-самокруток, вздовж берега жевріли-побліскували, позначаючи незриму шерегу рибалок, що зосередилися на тій невеликій ділянці. Клювала марена на черв'яка, і ловили ми її, можна сказати, навпомацки, тобто кльову не бачили в тій тьмі, але, міцно тримаючи в руці донну вудку, відчували, як риба смикає натягнуту течією волосінь (по-нинішньому — жилку). Смикнула раз і відразу ж другий, і тут не зівай, підсікай, вона ждати не буде.

А ще яскравіше пригадую, як упіймав краусуню-марену найзавзятіший корсунський рибалка Мусій Павлович Ушакевич. Не вночі впіймав, а вранці, при яскравому сяйві сонця, тож і бачив я на власні очі, як воно сталося, бачив до найменшої дрібниці.

Оселився я в Корсуні-Шевченківському відразу ж після війни, тоді жили там моя маті і старша сестра Марія (там вони й поховані, голубки мої), і я, демобілізувавшись у 1946-му з армії, теж приїхав до них та й затримався там на цілих три роки.

А що було це понад тридцять років тому, то я, щоб не переплутати за давністю, наприклад, прізвища Мусія Павловича, нещодавно надіслав у Корсунь-Шевченківський листа доброму знайомому, ба навіть трохи родичеві нашому, Миколі Гнатовичу Молчанову з проханням уточнити дещо в моїх спогадах про того славетного корсунського рибалку.

І ось переді мною відповідь на той мій лист,

І в ній розповідь і про те, як упіймав Мусій Павлович коропа-сазана на сім кілограмів, і як одного разу, збираючись на весілля до сусідів, наловив він їм за день пуд риби (вудкою наловив, іншої счасті він не визнавав), і про те, що свої риболовецькі «секрети» він багато в чому перейняв ще від свого батька, неперевершеного рибалки, який і вмер на човні, стоячи на якорі серед річки.

А ще в листі моого родича було сказано: «Про його батька була легенда, що, мовляв, дід Павло і на голий гачок темної ночі впіймає півпудову марену, але це лише вигадки рибалок, котрі повертаються без риби додому, чого не траплялося з дідом Павлом».

Ну так от, дорогі шанувальники рибальства, я можу спростувати твердження про те, що ловля марени на голий гачок — це нібіто лише вигадка невдах-рибалок. Бо цей фантастичний спосіб рибної ловлі Мусій Павлович продемонстрував на моїх очах, про що я й намірився розповісти в цих нотатках і в зв'язку з цим і посылав той свій листовний запит до Корсуня.

Рибалили ми в той день між Корсунем і селом Карапин, трохи нижче від того місця на Тартаку, де Рось пробивається крізь кам'янисту тіснину. Течія ріки там все ще дуже стрімка і в одному місці з розгону набігає на величезний камінь — справжню скелю, що височить з правого берега, обгинає той камінь і рине далі вже спокійніше. Я прилаштувався з донною вудкою на березі біля самого каменя, розраховував впіймати зо два головники на горох, а Мусій Павлович поставив свій невеликий човник на камінний якорець метрів за

п'ять вище від скелі і теж заходився ловити тих-таки головнів.

Рибалимо собі, він уже впіймав з півдесятка, а я всього-на-всього два; рибалимо — не поспішаємо, зрідка перемовляємося.

— Щастить вам, Мусію Павловичу, — не дуже глибокодумно зауважив я, коли він підчепив ще одного головня. — Дехто навіть каже-говорить, що ви, мабуть, таки чаклун.

— Я що! — відповів Ушакевич. — Я від батька перейняв. От він справді інколи чудеса творив.

— Наприклад?

— Наприклад, марен брав на голий гачок.

— Як це — на голий гачок?

— А так. Без наживки.

— І ви самі бачили це?

— Не тільки бачив. Теж пробував ловити.

— І виходило?

— Бувало. Але дуже зрідка.

Та на цих словах підсік ще одного славного головника, підвів до човна і викинув з води на днище. Доки возився він з тим головником, роздумував я над його словами та так і не дійшов остаточного висновку — вірити чи ні?

Щоб нитка розмови на цю тему не урвалася, запитав знову:

— Мусію Павловичу, а ви часом не розігруєте мене?

— З чим?

— Та з тими маренами...

Він помовчав, подумав, потім повернув голову в мій бік і сказав:

— А давайте спробуємо, га, Степановичу? Зараз якраз така пора, коли марени — той... А поблизу цієї скелі вони й мусять крутитись.

— Спробуйте, Павловичу. Зроду-віку не бачив.

Мусій Павлович обережно вибрав з води свою донну вудку з чималим грузком, взяв з гачка горошину, демонстративно підняв її вгору і кинув у річку. Потім так само демонстративно підняв угору поводка з гачком:

— Голий?

— Голий. До того ж на горох марена взагалі не клює.

— Не має значення, що не клює. Важливо, щоб гачок був зовсім голий, чистий. А тепер дивіться.

І закинув ту вудку майже під саму скелю. Вудлице взяв обома руками, нахилився трохи вперед, тримає. А я завмер на камені, навіть про свою вудку забув, стежу.

І от хвилин десь за п'ять Павлович раптом скрикнув: «Вона». Та водночас з тим вигуком зробив різку підсічку, аж вудлице зігнулося, і почав виводити рибу.

Та враз і спинився:

— Зійшла...

— А таки ж була?

Мусій Павлович аж нахмурився, зачепило, видно, трохи за живе:

— Перевіримо ще раз. Як на те вже пішло, то перевіримо...

І знову закинув вудку у те ж таки місце.

Ну, ви вже, звісно, догадалися, що таки ж взяла. Справді взяла. Знову вудлице — дугою, знову Мусій Павлович взявся виводити її, бачу — майже до самого човна підвів, а вихопити з води не може.

— Здається, не подужаю, чортяку,— проговорив крізь зуби.

— Ви підсакою її! Підсакою!

— Без підсаки я сьогодні. Кум позичив та й не приніс...

— Підніміть трохи лівою рукою свій камінь-якір! — раджу я викриком. — А правою три-майте вудку з рибиною! Течія винесе човна за скелю якраз під берег, а я там зустріну вас з підсакою, там неглибоко!

Не знаю, як і наважився я давати йому поради. Але він не образився, послухався, мабуть, і виходу іншого не було.

Вистрибом оббіг я ту скелю, дивлюся — а човна вже несе течія просто до мене. Ну, за-брався в воду скільки міг та й підхопив ту чудо-рибину підсакою.

Красуня вона була, марепища, справжня красуня. Не було в нас тоді звички нести рибу на ваги, але ручуся, що потягла б вона кілограмів на чотири. А може, й більше.

А зачепив її гачок, уявіть собі, під плавник. Як це могло статися? І чому вона взагалі наскоцила на той гачок? Мусій Павлович, не кваплячись, пояснив:

— Батько казали, марена в цю пору третясь, нерест у неї. Об каміння третясь, об який-небудь корінець під водою, об що-небудь. І коли запримітить у воді при дні тugo натягнуту волосінь від вудки, теж немовби лягає на неї, третясь. Тут пильний: як тільки кінчик вудлиця хитнеться — не барися, підсікай. Інший раз об що-небудь і зачепиш її: під зябра чи, наприклад, під плавник. Рідко це буває, не здобичлива ця ловля, тому й неохота витрачати на неї час. Рідко, кажу, навіть дуже рідко, та все ж буває... Га, Степановичу? Що ви на це скажете?

...Між іншим, я ще тоді подумав: колись напишу про це. Про марену — на голий гачок. А водночас, пам'ятаю, ще й так подумав: а чи варто буде писати? Все одно не повірять.

Подумати подумав, а от настав час — і написав.

Випрямлений гачок. Поверталися ми тоді з мандрівки по Прип'яті аж до річки Словечна, що впадає в Прип'ять на білоруській землі поблизу міста Наровля. Розповідали нам, рибна то була річка колись, про неї навіть гордоворите прислів'я склали поліщуки: «На Дону риба народжується, а в Словечній помирає». А в Словечній, мовляв, помирає... Я так розумів те прислів'я: що, значить, дуже багато тієї риби знаходило там свій кінець, тобто виловлювали її, мабуть, видимо-невидимо.

Коротше кажучи, помирала вона там, видно, так інтенсивно, що залишилося її тепер ледве-ледве... У всякому разі постояли ми там «Енесем» день, місце дуже мальовниче, сфотографувалися біля прибережного стовпа з написом «Словечна» (так іменувався там пост бакенників) та й рушили назад, дуже мало заповнивши свої риболовні садки.

Значно краще повелося нам на зворотному шляху по Прип'яті до Чорнобиля (де десь близько ста кілометрів). Риба, особливо дрібна, була не звіннянно ласкавіша до нас у таких місцях, як мальовнича Щеглова гора, та й біля напрочуд принадного урочища Княжуха (де трохи вище від пристані Дьюновичі), та й поблизу пристані Оровичі, там, де від Прип'яті стрімко рине протока до озера Кабанне.

Тож на рибалку можна було б не обража-

тися, не обділила нас доля ні враженнями, ні уловом. А все ж чогось, сказати б, не буденного, не рядового не траплялося та й не траплялося.

Нарешті зупинилися ми на останню ночівлю на знайомому місці — трохи вище від пристані Довляди. Там, де видніється насип на березі і працює поромна переправа через Прип'ять.

До чого ж мальовничий пагорб там, на лівому березі, трохи нижче від переправи! Дикий, зелений, порослий високими деревами й густими-прегустими заростями ожини, з прямо-висно-обривистою прибережною смugoю і круглою, на озерце схожою, затокою з нижнього боку... Райське місце, колись там, мабуть, язичницькі обряди справляли над річкою, а що купальські вогнища здіймалися над тими обривами, то вже безперечно й безумовно.

Вогнища вогнищами, а сказали мені колишні чорнобильські партизани, що на тій глибокій ямі за Довлядами було потоплено гітлерівський пароплав з усім його начинням... Прип'ять — ріка-партизанка, запам'ятали її фашистські людомори надовго.

Якщо яма, то й надія на підходящу рибу. Тож саме на тій ямі, метрів на сто нижче від язичницького пагорба, і припнув я біля берега свого «Енея», націлюючись на ґрунтовну нічну риболовлю. А весь жіночий персонал нашої туристсько-рибалської експедиції — від найстаршої Кіри до найменшої знову ж таки Кіри (онуки, яку далі будемо звати Кірочка) — оселився в палатах на самому вершечку пагорба. А щоб не було їм боязно, в круглоозерцевій затоці причалив свого безіменного дюралюмінієвого човна батько Кірочки, оператор

кіностудії Володя Білорусов. Його проворна «дюралька» супроводила «Енея» як есмінець супроводить дредноута, а сам Володя майстерно вів фотолітопис наших мандрівок, на основі якого й виріс мій фотоальбом «На Дніпрі й на Прип'яті».

Палатку на мальовничому пагорбі він сфотографував відразу ж, а от чи буде нагода увічнити на плівці яке-небудь впіймане в Прип'яті чудо-юдо — ніхто з нас, звісно, не знат. Усе залежало від того, чи воно тут водиться, чи побажає клонути на мою наживку і чи зумію я здобути його з води.

Приціл такий у мене в глибині душі був, тож коли стемніло і весь наш табір поринув у сон, я самовіддано залишився на кормі «Енея» пильнувати біля трьох спінінгових закидачок з свинцевими грузилами і з пучком черв'яків на кожному гачку. (Гачки, звісно, надійні, переметні, адже вночі дрібнота не ловиться, а вже як щось почепиться, то клопіт матимеш немалий). Залишився, кажу, на кормі, хоч і стомлений був вельми: мандрували ж ми по річці вже не один день.

Сиджу, пильную, куняю і, хоча спінінги стирчать непорушно, надію не втрачаю. Біда тільки, що вітер раптом змінив напрямок і, хоча справжня осінь ще не наступила, холодом повіяло немилосердним.

Минуло не менше години, коли нарешті клонуло. Змотую спінінг, витягаю — лящ. Нормальний, десь близько кілограма. Кануло в безвість ще з півгодини — знову лящ. Приблизно такого ж розміру. Третім виявився сомик. Щоб дуже — то не дуже, а все ж здобич: теж, мабуть, з кіограм. Пішло діло!

До півночі здобув я ще два лящі тих-таки, можна сказати, стандартних габаритів та на тому й власпокоївся. Улов, думаю, є, норму, думаю, можна сказати, виконав, пора й перевочити. Та й на сон уже хилить дужче й дужче, та й змерз я на тій кормі на вітрі, а лящі тут, видио, ровесники-одногодки, і чуда-юда можна не чекати.

Забрався в кабіну, позачиняв дверцята, щоб протяг не дошкуляв, трохи зігрівся, чим зміг, забрався в снальний мішок і пірнув з головою в блаженство здорового, заслуженого, безтурботного сну.

Вранці прокинувся — сонце сяє, аж підморгує, спінінги на кормі стирчать непорушно, вітер принишк. Змотую один спінінг — що за притичина? Нема ні гачка, ні поводка. Обірвано. Змотую другий — нема ні гачка, ні поводка. Знову ж обірвано. Змотую третій — поводок 0,3 цілий, гачок (отой самий переметний гачило) теж в наявності, але вже не вігнутий, а випрямлений в лінію. Геометрично бездоганну лінію, ту саму, що, за визначенням славнозвісного математика Лобачевського покриває себе саму в усіх положеннях».

Це ж який підводний богатир почепився був на той гачок, щоб так його деформувати! І які ж у того богатиря були компаньйони, щоб так невимушено пообривати поводки ще на двох спінінгах, і як же калатали вони в мелодійні давіночки, закріплени на верхівках спінінгів! А я спав, як ведмідь у лігві, а я піддався спокусі теплого гнізда в кабіні «Енея», а я прозівав, проморгав і прогавив таку нагоду!

— Сфотографуй, — жалібно сказав я Володі, вказуючи на обірвану снасть.

— Не буду,— відповів він, не роздумуючи.— В таких ілюстраціях честі для вас не буде. Навіщо ж мені виставляти капітана славного «Енея» на людське посміховисько?..

ВІДРОДЖЕННЯ «ЕНЕЯ»

азом з течією Прип'яті спливали в далечінь роки, старішав автор цієї оповіді, не ставав молодшим і Еней (тобто «Еней»). Гризла його залишні боки корозія, виникали на ньому вм'ятини і вм'ятинки в пепередбачених зустрічах з прибережно-підводними каменями та сусідськими човнами па тісних причалах, а на його металевих ребрах, тобто на шпангоутах, почали випадати заклепки.

Латали його, пластири наліплювали, міняли заклепки — не допомагало. Дійшло до того, що якось постояв він кілька днів на причалі, непомітно набрався води і втомлено сів кормовою частиною на дно. Добре, що хоч неглибоко там було, капітанові якраз по пояс.

Зібрався тоді невеликий консиліум річкових технократів і по недовгій дискусії виніс йому категоричний вирок: знайти на Прип'яті найглибшу яму і безжалісно затопити його (ви чуєте: затопити! ви чуєте: його, «Енея!»), пробивши дно яким-небудь бездушним зубилом...

— Та не бувати ж цьому скільки й жити мені на світі! — grimнула на консиліум моя обурена таким святотатством душа. Мовчки

гримнула, в глибокій глибині своїй гримнула, ніхто того грому-скрику й не почув, але для мене він став категоричним імперативом і бойовим керівництвом до дії.

Щоправда, до тієї дії дійшлося не відразу. В гіркопам'ятний день того душогубного консиліуму я тільки й спромігся сказати:

— Ветеранів шанувати треба. А не топити. Думайте, дорогі товариши.

І заходилися мої друзі-знайомі-родичі, воно ж річкові ентузіасти, думати-гадати, думати-міркувати і зрештою думати-пропонувати.

У схематичному викладі їхні пошуки утилітарної істини мали приблизно такий вигляд.

Перший етап — недолугі вправи на іронію:

— Може б, йому валеріанові краплі давати? «Енееві» тобто...

— Або заохочувати залізякою по спині. Як у «Енейді» Котляревського: «Залізним пруттям підганяли, коли який з них приставав».

— У нього ребра й так діряви. Не витримає, бідолаха, дуба вріже.

Я мовчав, не реагував, блимав спідлоба, одвертався.

Другий етап — невпевнені пошуки, круговорть необґрутованих варіацій, перші проблиски чогось не зовсім безглуздого:

— Замінити кілька діркуватих залізних листів на бортових підворотах?

— Забагато замінювати, ледве не півкорпу-су... Та й де їх узяти, нових?

— Передусім заклепки поміняти. Поіржавіли, хитаються, як діряви зуби...

— Якби ж тільки заклепки...

— А може б, більші пластири наклеїти на підозрілих місцях?

- Які пластири? Чим клеїти?
- Та смолою ж.
- Якою смолою?
- Звісно якою, епоксидною.
- А буде триматися?

Я насторожував вуха: це вже було щось конкретнувате і на дещо подібне, хоч на що same — невідомо.

Справа в тому, що з чудодійством такого паростка НТР, як епоксидна смола, ми вже були трохи знайомі. З далекого міста Калініна, тобто з верхів'їв самої Волги-матінки, щоліта приїжджав до нас у гості на Прип'ять один річковик-ентузіаст, невтомний рибалка і невичерпний самодіяльний конструктор саморобних річкових катерів, колишній моряк, капітан першого рангу, а нині ще й кандидат технічних наук, якого належить величити Анатолій Сергійович Попович. А для мене Толя. Толя, та й годі. Бо знаю я його ще з того часу, коли він десятирічним хлопчеськом відчайдушно пірняв у шумливу водоверті на річці Рось і пічерував між підводним камінням проворних окунців.

Закінчивши академію, він перейшов з корабля не на бал, а в науково-дослідний інститут — конструктувати всілякі складні об'єкти... А все своє дозвілля віддає річковому човніарству і рибальським подвигам.

Про ступінь його річкового ентузіазму можна скласти уявлення хоча б з того факту, що одного разу він аж із верхів'їв Волги прибув на Прип'ять відкритим дюралюмінієвим човником з підвісним двигуном «Москва». Тобто проплив по Волзі до вододілу між нею і Дніпром, далі майже волоком (а конкретніше —

вантажною автомашиною) переправив човен до верхів'їв Дніпра, далі вниз по Дніпру аж до гирла Прип'яті. А звідти до Чорнобиля вже рукою подати — 25 кілометрів. (Тож не дивуйтесь, якщо випадково дізнаєтесь, що згодом саме цей маршрут повторив герой моєї п'еси академік Мазуренко: мені не потрібно було смоктати свій палець, щоб розжитися на той факт).

За словами Толі — Анатолія Сергійовича, — вони створили там у себе навіть щось на зразок добровільного товариства аматорів-човно-будівників і невтомно змагаються, хто ж збудує для себе досконаліший чудо-катер.

Тож і не дивно, що одного разу доставив він у Чорнобиль збудований власноручно й односібно корпус нового човна з тим, щоб за час відпустки вивершити його й випробувати на благословенних водах гостинної Прип'яті. (Іздили ми згодом тим човном, названим «Либідь», двічі їздили в далеку мандрівку в глиб Білорусії, про це буде мова окремо). І на подив усіх нас, чорнобильських човнярів, з'ясувалося, що той новоявлений катер побудував Толя із скловолокна та чудодійної епоксидної смоли. Тонкобортний він вийшов, легкий вийшов, а пе-пробійно твердий, мов криця.

Розглядав я той катерок з подивом, а ще з більшим подивом думав, що з'явився й розпросторився в нас такий прошарок інтелектуалів, які стали не тільки продуcentами технологічних ідей, а й першорядними умільцями по практичному здійсненню тих ідей, справжніми майстрами, в руках яких робочі інструменти — слюсарні, токарні чи столярні — грають, співають і ледве не танцюють. Пригадав при

цьому, скільки разів учений моряк і технократ Анатолій Сергійович власноручно розбирав і складав двигуна на моєму «Енееві», скільки разів лагодив (і налагоджував!) коробку передач, або систему подачі пального, або систему охолодження того ж таки двигуна,— пригадав і розчулівся остаточно.

Це ж, думав я, прикметна ознака часу, це ж, можна сказати, подих епохи, що з'явилися в нашій країні тисяча тисяч ось таких інтелігентів, які, опанувавши формулами й рівняннями Ейнштейна чи, скажімо, Корольова або Курчатова, водночас уміють власноручно й віртуозно маніпулювати долотом, викруткою, гачечним ключем, рубанком чи терпугом або й електродреллю, не гребують власноручно «шкурити» новостворену конструкцію (тобто шліфувати її поверхню наждачним папером), або видрелювати на ній «потайки» (невеликі заглиблення, в які западає головка шурупа), або терпляче регулювати запалення в примхливих двигунцях на наших моторизованих човнах...

Тож до пропозиції залипти підозрілі місця на бортах «Енея» пластирями на епоксидній смолі я, пам'ятаючи про Толину «Либідь», поставився якнайуважніше. Більше того, переборюючи свою обґрунтовану боязкість чужої для моєї гуманітарної освіти технологічної стихії, я дерзнув-наважився навіть розвинути цю ідею, довести її, можна сказати, до максимуму й звернувся до Толі-Анатолія з радикальною пропозицією:

— А що, як обліпiti «Еней» не розрізненими клаптями скловолокна, а суцільно, по всій поверхні, від кінчика носа до найдальшого краєчка на кормі?

— Коротше кажучи, натягнути на катер панчоху,— недовго роздумуючи, сформулював Толя.

— Панчоха воно чи рукавиця — мені все одно. Можна?

— Та, виходить, можна. Правда, робота це чортова, але можна. Тільки ж...

— Тільки ж?..

— Тільки ж відпустка в мене закінчується.

— На жаль...

— Та ще й на великий...

— А хто ж міг би виручити?

— Тільки він.

— І я так думаю.

— Тож ходімо — не відкладаймо.

І ми відразу ж вирушили в належному напрямку, радіючи, що той маршрут завершився недалеко, тут-таки, на чорнобильському Подолі, поблизу від нашого літнього гнізда на вулиці Набережній, 12.

Ну ось і надійшов уже час вивести на сцену в цій оповіді ще одну вельми та й вельми дійову особу, а саме — нашого щирого чорнобильського приятеля, повне ім'я якого Микола Петрович Кухаренко, а скорочено — Коля Кухаренко.

За професією він портовий кранівник, але також і слюсар, він же й тесля, він же й механік, а заодно шофер та ще й гармоніст. Між іншим, на гармонії виграє з переборами не тільки він сам, а й дружина його Валентина Борисівна і син їхній Коля, тобто Кухаренко-молодший.

Але, мабуть, найприкметнішою ознакою цієї дружної сім'ї є те, що всі вони, всі троє — рибалки-ентузіasti, рибалки за найвищим по-

кликанням, можна сказати — невтомні служителі рибальського культу.

Є в пониззі Прип'яті, між пристанями Плитовище й Видумка, зеленогривий клапоть землі, який зветься «острів Кухаренка». Пречудовий то, скажу я вам, острівець, і прикрашають його не тільки затоки-протоки, а й мальовничі кущі верболозу та вільхи, густі зарости ожини і навіть кілька струнких, найбілокоріших берізок. Тільки ви не шукайте його на карті Чорнобильського району, все одно не знайдете, бо такої назви там немає: це я сам охрестив той острівочок ім'ям нашого Колі Кухаренка з причини, про яку зараз розповім.

Річ у тому, що на тому принадному острівці ось уже котрий рік влітку красуються дві палатки, в яких життєрадісна родина Кухаренків (є в них, крім молодшого Колі, ще й привітно-кучерява, тепер уже доросла й заміжня, дочка Люда) дружно проводить свої літні відпустки.

Палатки ті є для них немовби філіалом якогось клінічного санаторію, тобто, прямо скажемо, лікувальними палатками, в яких вони переборюють найрізноманітніші нездужання й слабування. Захворювання, то одні, то другі, на жаль, справді не минають їх, а от рецепт для всіх таких медичних випадків у Кухаренків один: риболовля.

Ми вже знаємо: якщо звечора Валя Кухаренко скаржиться на серцеві спазми, значить, на світанку подастися на рибалку. А якщо і вона, і Микола Петрович в один голос стверджують, що здоров'я зовсім похитнулося і саме час би лягти в лікарню, але навряд чи медицина щось тут допоможе, — значить, у Кухаренків

наблизилася відпустка і за день-два поїдуть вони на той благословенний острів — у свої палатки, на свої лікувальні процедури з вудками й спінінгами.

Як же було не охрестити ту благодатну місцину островом Кухаренка! Адже саме Кухаренко, можна сказати, відкрив його як ефективний лікувальний заклад і як спортивно-рибальську базу неабиякого значення.

Та й риба ж там, буває, ловиться — на заздрість. Найсвіжіший приклад: вже пишучи цей розділ книжки, подався я, щоб освіжити враження, на той острівець і за день впіймав там ...надцять лящів. І де не в розпалі сезону, а восени. З жовтня нинішнього, кудись біжучого, року. (До відома рибінспекції: не сам упіймав, а вдвох із сестрою, тож перевищення норм на одну рибальську душу тут майже-майже не було!)

Іздив, само собою, «Енеєм». А з цього виходить, що, значить, старий «Еней» знову в боєвому строю! Так і є, дорогі друзі, так воно і є. І вилікував його, відмолодив його, звичайно ж, він, майстер на всі руки (я сказав би — на всі золоті руки) Микола Петрович Кухаренко.

Пригадую, що в роки моого драматичного дитинства мою беззахисну перед проявами добра і зла душу глибоко вражали й хвилювали раптові сплески несподіваної доброти й трудової солідарності сусідів-односельців, які гуртом, толокою, без будь-якого запрошення чи заочочення приходили одні до одних допомогти побудувати хату чи повітку або обмолотити кінною молотаркою збіжжя на току. Працювали якось по-особливому дружно, з піснею, з жар-

тами, з примовками і, звичайно ж, безкоштовно. Хіба що гуртовий обід хазяйка приготує — борщ, коржі з маком, вареники чи й холодець, а по змозі й смажену курку чи гуску.

На тлі повсякденного кайдашівського побуту в тодішньому одноосібницькому селі, на тлі дрібновласницької замкнутості, настороженості, а то й озлобленості, такі сплески доброзичливості і взаємодопомоги особливо вражали й запам'ятувалися. Адже та гуртова праця вродилася за покликом душі, за прадавньою традицією, і ні в кого не виникало при цьому питання: «а що я буду з цього мати?».

Не всі, мабуть, пам'ятають тепер цю традицію, а от про Миколу Петровича Кухаренка мало сказати — пам'ятає: він у таких справах просто невтомний і всюдисущий. Якщо хтось із сусідів буде хату чи, скажімо, гараж (гаражів тепер на чорнобильському Подолі ген-ген скільки!), або якщо в когось із тих-таки подолян визріла потреба ремонтувати свою автомобільну чи змайструвати собі нового човна — шукайте там і Кухаренка. На яких умовах береться він за такі справи? Наскільки мені відомо — ні на яких. За формулою — «посусідському».

Мушу визнати, що на цьому ґрунті виникали в мене серйозні конфлікти з ним, ба навіть інколи ледве не доходило до розриву дипломатично-сусідських відносин. Річ у тому, що його добросусідський трудовий вклад у вирішення моїх рибальсько-човнярських проблем інколи вимагав від нього стільки праці, енергії й часу, що залишити це без будь-якої компенсації було б просто не по-людському. На цій основі й виникала не раз, не два бурхлива

суперечка. Я йому: «Ви мусите взяти!» А він мені: «Та нізащо в світі». — «Ви ображаєте мене!» — «Ні, це ви мене ображаєте». — «Ви хочете, щоб я ніколи не приймав вашої допомоги». — «А я й питати вас, пробачте, не буду. До речі, у вас, чув я, помпа від колодязя вийшла з ладу. Завтра зайду після роботи, погоджу».

Чорнобильці, запримітив я, люди горді, в своїх переконаннях непохитні, і переспорити їх неможливо. Тож і доводилося щоразу сушити собі голову, щоб знайти якусь подобу компромісного рішення в цих наших конфліктах і зрушити з місця хоч на крок.

Так було й цього разу, коли випикла проблема відродження «Енея». Після бурхливих дебатів сторони частково пішли на взаємні поступки, і робота закипіла.

А там же клопоту було та й клопоту! Переїдусім — відшкребти з бортів юсі щорічні нашарування фарби і віддрайти катер по можливості до близьку. Інакше «епоксидка» не візьметься, не прилипне й не просохне. Потім, поставивши перед тим «Енея» на спеціальні дубові сани, на яких затягали ми його на зиму в двір, перехилити катер домкратами й міцними підпорками спочатку на один бік, а згодом на другий, щоб не залишити необрбленим жодний сантиметр бортів і днища, і в такому набокуватому стані старанно обклеювати його пасмами скловолокна, щедро обмазаного розігрітою епоксидною смолою, — спочатку один шар, а поверх нього другий, а в найбільш загрозливих місцях ще й третій...

Знайшов собі Коля Кухаренко плечистого напарника на допомогу — і пішло діло. Та ще й

як пішло. Любо-дорого глянути! «Еліт» ставав як лялечка. Немовби щойно зійшов зі стапеля на верфі.

На допомогу частенько прибігав до них після шкільних уроків ще й Коля-молодший, син Миколи Петровича. Про нього є що сказати й окремо. Вже в дванадцять-тринадцять років він орудував причіпним мотором «Вихор» на дюралюмінієвому човні не гірш від батька, а спінінгом та вудками не гірш від матері, рибачки невтомної і невгамованої. З технікою поводиться він запанібрата і в цьому році, закінчуючи десятирічку, одержав у школі також і диплом шофера автомашини.

(Як не пригадати з такої нагоди, що колись та й колись ми, школярство Ківшоватської се-мирічної райтрудшколи, пасучи влітку корів у полі і побачивши здаля, як стовповим шляхом помчала автомашина, бігли щодуху хоч би й за кілометр, щоб побачити на шляху ялинко-подібні сліди від її гумових скатів і принюхатись до паоощів бензину. Бо та автомашина з Лучанської цукроварні була тоді єдина на весь Ківшоватський та й Таращанський райони).

Сказати тепер, що технічна освіченість стала в нас явищем масовим, мільйонноголовим,— це все одно, що процитувати перший рядок таблиці множення. Хотілося б наголосити інше: талановитість, справжню талановитість наших людей у поводженні з технікою, масову талановитість, кмітливість і винахідливість. Якби Микола Петрович Кухаренко і його Коля-менший були рідкісним винятком, розмова про них була б коротшою. Між іншим, я певний, що коли б запитати їх, як це вони

зуміли так побрататися з технікою, кожний з них тільки плечима знизав би: мовляв, а що ж тут такого? Як люди, так і ми...

Індивідуальною відзнакою для них є хіба те, що кмітливість і обдарованість у технічних справах помножена в них на виняткову доброчільливість, сумлінність і органічну ворожнечу до того, що зветься халтурою. Звичайно, в нашому суспільстві такі прикмети зустрічаються і в багатьох інших людей. Та все ж не на кожному кроці. Далеко, на жаль, не на кожному.

Любо мені думати й розповідати про таких людей, як Микола Петрович і його сім'я. Любо й зустрічатися з ними, особливо на берегах Прип'яті, в часи смаглявого надвечір'я, за рибальською юшкою і сердечною розмовою.

Особливо ж на мальовничому острові Кухаренка, куди знову й знову прибуваю я як рівноправний учасник рибальського чаклування на Прип'яті та її протоках-затоках, прибуваю на невтомному, помолоділому, відродженному «Енеї».

КНЯГІНЯ ПОЛІССЯ ПРИП'ЯТЬ

рип'ять створили два народи — по-сучасному звуться вони українці й білоруси, а пращури їхні, що жили в тому краю лісів та драговин, звалися древлянами й дреговичами. А як звати було предків тих древлян і дреговичів, тобто праਪрапращурів на-

ших, те вкрито сивою ім'лою, густою й непроглядною, як осінній туман над Прип'яттю в прохолодні ранки місяця листопада.

Тільки ж, мабуть, були ті прапрапрашури добрими людьми чесного слов'янського роду, працьовитими й щиро сердими, і, живучи в пущах і на берегах, розуміли мову зеленошумних лісів і джерельних озер і поліських річок так само, як і мову звірів і птахів, знали, як порозумітися з ними й між собою, щоб усе йшлося на добре.

І схоже на те, що якось зібралися вони на велике віче під предковічними поліськими дубами і сказали одні одним слова не прості, а золоті — за щирістю своєю і за коштовністю свою.

Прадревляни сказали: братя прадреговичі, дорогі сябри, невтомні бульботорці, льонороби й зубролови, майбутні славні партізани Великої Вітчизняної війни! Серця наші завжди відкриті вам назустріч, і на знак цього постановили ми спрямувати всі річки нашого прадревлянського Полісся вам назустріч, тобто з півдня просто на північ, всі річки без винятку — і повноводу Горинь з її славною притокою Случ, і медозбріну Уборт, і Вижівку, і Тур'ю, і Стохід, і Стир, і Ствигу, і Словечну, і Желонь, і Ушу. Нехай буде так!

А прадреговичі сказали: братя прадревляни, дорогі поліщуки, невтомні гречкосії, бортники й рибалки, майбутні славні козаки Богдана Хмельницького й Віталія Примакова! З цим і ми йшли на цю зустріч з вами, тобто щоб сказати-мовити, що й наші серця завжди відкриті для вас, і на знак цього спрямовуємо всі річки тієї частини Полісся, що в

майбутньому буде зватися білоруською, спрямованою їх вам назустріч, з півночі на південь, всі річки без винятку — і славну Ясельду, і дочку пінських боліт Піну, і Лань, і Случ білоруську, і Птич з її притокою Орессою, і Іппу, і Вить, і Брагінку. Нехай буде так!

І сказали всі разом: навіки-віків!

І ще сказали: нехай всі ті річки, що з півдня, і ті, що з півночі, течуть назустріч одні одним аж до тієї широкої западини, що її колись назвуть наші вчені праਪраправнуки не то кембрійською, не то навіть, чого доброго, ще й докембрійською. І припнемо ми всі ті наші річки до широкої заплави, створеної в тій, мабуть-таки, докембрійській западині, припнемо, щоб злилися вони в одну щедру на воду ріку. І нехай тече та об'єднана ріка з заходу на схід на всі 800 кілометрів довжини, з площею басейну аж на 114 300 квадратних кілометрів. А на сході, десь на 800-му кілометрі, припнемо її навіки до преславного Дніпра-Славути як його рівноправну сестру й найповноціннішу притоку. І наречемо її, нашу могутню поліську ріку, Прип'ять.

І сталося по їхньому слову. Послухалися їх річки великого Полісся, і послали свої води до полісько-кембрійської западини, і поєдналися в тій широкій заплаві навіки, спрямувавши свою спільну течію на схід. І виникла ріка, щедра на воду, багата на рибу (і на браконьєрів), ріка з трав'янистими луками і гордими лісами на берегах і островах, і повеліла вона всім наступним поколінням поліщуків звати її Прип'ять, завдавши цією назвою донині нерозгадану загадку для служителів дуже цікавої науки — топоніміки.

...Ось така, з вашого дозволу, гіпотеза виникає, коли уважно придивитись до позначеного на звичайній географічній карті басейну річки Прип'ять та ще й до того пригадати, що українці й білоруси, кордони між якими проходять у тому краю, справді ж таки і в давні, і тим паче в найновіші часи завжди жили й живуть по-братьєрському, душа в душу, і що між ними зроду не виникало ніяких, так би мовити, конфронтацій, а, навпаки, в стосунках їхніх неодмінно витала над ними згода в сімействі, і мир, ітишина.

Їжджу я по Прип'яті вже понад двадцять років, побував і на витоках її, і в центральній частині — між Мозирем і Петриковим, і, само собою, на гирлі, а все ж ні осягнути її в своїй уяві, ні тим паче збагнути її у всіх можливих вимірах так і не зміг. Невичерпна-бо вона в сутності своїй і ні в які однозначні формули не вкладається.

Хотілося б порадити вам, дорогі читачі, розпочати свою весняну чи літню мандрівку по Прип'яті від її гирла (в Чорнобильському районі його звуть «устя»: «поїдемо на устя»), тобто від того місця, де впадає вона в Дніпро. Та тільки ж запізнилася ця порада на якийсь десяток чи й півтора десятка років: немає тепер у Прип'яті гирла, потонуло воно у верхів'ї новоствореного Київського моря. В тій місцині, де раніше Прип'ять справді впадала в Дніпро, нині на широченному водяному просторі коливається вододільний (тобто смугастий) озерний бакен, схожий на величезну шахову ладью, а від нього просто вгору йдуть два ряди менших бакенів, які позначають колишній фарватер Дніпра, а ліворуч шикуються

інші бакени, які засвідчують, що тут розпочинається колишній фарватер Прип'яті.

А води там уже спільні, дніпровсько-прип'ятські, і де саме вони злилися воєдино — встановити вже неможливо: відбувається це поволі і в багатьох місцях, між безліччю островів і острівців, через десятки більших і менших проток, де вже там простежити...

Тож розпочніть свою мандрівку по Прип'яті від урочища, що віддавна зветься Гострий Ріг. Це кілометрів за півтора-два від колишнього місця впадіння Прип'яті в Дніпро, на правому березі і, між іншим, останочі від позначеного бакенами нового судноплавного фарватеру: в тому місці (як і в багатьох інших) земснаряди проклали новий фарватер ріки, випрямивши її течію, і залишився той благословений куточок поліської природи Гострий Ріг у спокійному місці, десь за кілометр від невпинного руху самохідних барж і швидкісних пасажирських «ракет» та «метеорів».

Там росте чудовий ліс — переважно сосни і ялини, а під ними красуються поодинокі білі гриби і дружні сімейства маслюків. У глибині острова загадково темніє видовжене озеро, оточене густими, водою залитими заростями і через те майже неприступне. Інакше кажучи, тут, на Гострому Розі, немовби поріг справжнього прип'ятського Полісся, його південно-східна околиця.

Якщо захочете пожити там день-другий перед довгим походом по Прип'яті, нікого це не здивує. Будь ласка і скільки завгодно. Адже там з ранньої весни до пізньої осені завжди й незмінно стовбичить двадцять-тридцять палаток, заселених ентузіастами, частину яких можна

вважати любителями природи, а іншу частину — губителями тієї ж таки природи (визначення не мое: запозичив у журналу «Перець»). Останні роки я там уже не отaborуюсь: за надто тісно стало на тому поліському просторі.

Не раджу й вам надто затримуватись у тій острівній людоверті. А в першій половині серпня ні на Гострий Ріг, ні взагалі на прип'ятське пониззя краще не з'являтись. Адже в ті дні розпочинається там полювання на водоплавну дичину, і не тільки починається, а й відразу ж набуває форм своєрідного масового психозу. І стогне тоді поромна переправа через Прип'ять у Чорнобилі від нечуваної-небаченої в давніші роки навали автомашин усіх мисливських марок і габаритів, і кипить Київське море від безперервного руху моторних човнів, катерів і спецпароплавів, на палубах яких юрмляться цілі загони людей, обвішаних патронташами і флягами з відповідною рідинкою. А квитки на пасажирські «ракети» чи «метеори» до пристаней Теремці і Видумка беруться в ту пору в Києві штурмом, динаміку якого не кожний і витримає.

Якось спробував я в той день безшабашного мисливського роагардіяшу на Прип'яті підрахувати, скільки пострілів лунає там за одну хвилину. І не підрахував. Не зміг. Не встигав. У вухах відлунювало безперервно «бах-бах», «бах-бах-бах», не встигаєш навіть оком кліпнути на кожний постріл. Стрілянина як на фронті в розпалі битви, тільки й того, що гармати не гупають.

Ну а як же дичина? Крижні, чирки, лисухи? З напливу мисливців судячи, мають літати

зграями, табунами голів по сто або й сто п'ятдесят у кожному? Гай-гай... Як то говориться — було та загуло.

Було (сам не раз бачив) ще перед створенням Київського моря і в перших роках після того, як сформувалося його верхів'я. Мисливців тоді було чомусь разів у десять-дводцять менше, ніж тепер. Певно, швидкісних човнлярських двигунів ще не вистачало, та й «ракети» та «метеори» не ходили ще ні по Дніпру, ні по Прип'яті.

Ну а тепер великі табуни качок можна побачити хіба що дуже здалека і не на прип'ятських протоках-затоках, а на широких просторах того ж таки Київського моря: хитрі птахи зміркували, що з початком мисливського сезону найкраще швиденько зректися своїх гніздовищ у очеретах і вибратися на чисту воду, щоб ще здаля можна було запримітити наближення самовідданіх любителів природи з двострільними рушницями напоготові.

Зате кожну качку, яка здуру пролітає поблизу від скучень мисливців, зустрічають і виряджають десятъма-дводцятьма лункими пострілами і змушують її ошаліло метатися вздовж і впоперек дніпровсько-прип'ятської заплави, викрикуючи якісь нечленорозідльні побажання в адресу обласного відділення товариства мисливців.

Тож і зменшується кількість тих славнозвісних прип'ятських качок просто на очах. А що вони справді славнозвісні, засвідчив, наприклад, всесвітньовідомий письменник Ернест Хемінгуей. Пам'ятаєте його описи полювання на качок, що прилітають з Прип'яті до Італії? Стріляв їх там, зокрема, й герой роману Хе-

мінгуея американський полковник, стріляв майже впритул, сидячи серед болота в спеціально обладнаній для цієї мети бочці, і настріляв цих крилатих бідолах цілу кучугуру. Зате й покарав його бог, бо того ж дня той заокеанський браконьєр і помер.

Але годі про качок і про верхів'я Київського моря, рушаймо далі вгору по Прип'яті. І, щоб не заважали нашій подорожі баржі-самоходки та баржі-каравани, що їх волочать за собою дебелі буксирні катери, звернемо в одну з проток великої поліської ріки, наприклад — у протоку Брутовець, вихід з якої видніється трохи вище від пристані Видумка.

З цієї нагоди до речі буде сказати, що Прип'ять, мабуть, ніде не тече одним річищем. Більші й менші паралельні протоки й стариці супроводять її основну течію з боку правого і з боку лівого, а від них відгалужуються ще менші протоки, подекуди перехрещуються, інколи поширяються до розмірів справжніх озер, а в інших місцях звужуються так, що двом човнам не просто й розминутися.

Пишу про них тому, що ці протоки — одна з прикметних особливостей Прип'яті. Можна сказати, що в них знайшли свій вияв її щедрість, її роздолля, її гостинність і доброта. Зарості латаття й густі очерети, що стоять обабіч таких проток і озер, — найкращі місця для нересту риби, а заливні луки на численних островах ніби навмисне створені для травостою, що перед першою косовоицею здіймається вище пояса або й по плече. Вистачає тут трав'янистих площ і для випасу худоби, яку вивозять на деякі з цих островів на ціле літо, обладнавши для неї на берегах сезонні

ферми з укриттям від негоди і з обладнанням для електричного доїння.

Саме в таких протоках, якщо добре знати риболовні місця, найкраще розташуватися на щирoserду рибалку, з тим щоб уночі побути наодинці з зорями, а вдень душевно поспілкуватися з густолистими вербами та розкішними очеретами, а також з лелеками й чаплями, а якщо пощастиТЬ, то й з бобрами.

Одна з таких розгалужених проток — мій улюблений Брутовець, що відгалужується від основної течії нижче Чорнобиля, а знову впадає в Прип'ять трохи вище Видумки.

«Ах ви, вод потоки чисты! Ах ви, берега трависты!» — писав колись Григорій Сковорода, немов спеціально про ті прип'ятські протоки писав, хоч у тому краю він, здається, не бував. А Прип'ять з її протоками справді ще й сьогодні може похвалитися не тільки своїми травистими берегами, а й тим, що в неї «вод потоки чисті», може, найчистіші з усіх великих річок України.

Пишу про це з деяким забобонним острахом, боюся, щоб не наврочити, і про всякий випадок тричі стукаю кісточками своїх пальців по дерев'яному столику на каторі «Еней».

У прип'ятських протоках вас обов'язково привітають високоповажні лелеки (вони ж чорногузи, бузьки, бояни, бусли), що походжають некванно поблизу якого-небудь мілководного озеречка або непорушно стовбичать на копицях сіна, уважно оглядаючи свої, з давніх-давен закріплені за ними, ділянки лугу. Привітають здалека, назустріч вам не побіжать, а якщо хочете познайомитися з ними більше — то найкраще взяти граблі і приєднатися

до гурту колгоспниць, що гребуть сіно. Лелеки бредуть за ними майже впритул, поспішають підібрати всяку живу нечисть, що ховається під покосами, і я не раз бачив, як колгоспниці покрикують на них і навіть замахуються граблями, щоб не заважали працювати.

Покрикують жартівливо і граблями загрожують теж для годиться: у кого ж повернеться язик, щоб образити черногузу по-справжньому. А вже щоб ударити його — це й подумати гріх, і хай би й рука відсохла в того, хто зважився б на таке святотатство. Черногузи добре розуміють це і свого дослідження покосів не припиняють, вносячи в такий спосіб і свій трудовий вклад в гуртовий сінокіс.

Про сіно тут згадано недарма. Матінка-Прип'ять немовби перебрала на себе обов'язки колишнього язичницького бога давніх слов'ян Велеса і стала покровителькою скотарства. Тваринницькі ферми, череди корів на берегах — колгоспні й радгоспні — стали чи не найприкметнішою ознакою прип'ятських ландшафтів. Корови породисті, одна в одну, добре вигуляні і поводяться на прибережних пасовищах з високою свідомістю своєї коров'ячої гідності.

Якось плив я «Енеєм» по головному фарватеру Прип'яті і змущений був припинити свій рух вперед і кружляти на одному місці, перечікуючи, доки через Прип'ять переправиться череда корів у кілька сот голів. Вони пливли, не кваплячись, пливли в ритмі гекзаметра, і головне — цілком самостійно: пастуха я навіть у біонокль ніде не надибав.

Біля Чорнобиля не раз доводилося меніловити рибу поблизу ферм, і в нашої риболовець-

кої ватаги встановилося, можна сказати, цілковите взаєморозуміння з їхніми трудівниками. Про одну з таких ентузіасток тваринництва дозволю собі розповісти трохи докладніше.

Живе вона в селі, що притулилося майже на самій межі з Білорусією, працює круглий рік на радгоспній фермі, а звати її Соня-Секлета. За паспортом Секлета, а в повсякденному побуті Соня — так їй більше подобається. Мушу призначатися: це саме в неї позичив я те подвійне ім'я для однієї, я сказав би, дуже дійової особи в своїй п'есі «Перстень з діамантом» (цю роль ну просто ж чудово виконала народна артистка Поліна Куманченко). Але, крім імені, та жінка в п'есі не має нічого спільногого з реальною Сонею-Секлетою з-під Чорнобиля: зовсім інший образ, інша вдача, інший характер і спосіб мислення.

І, між іншим, зовсім інша мова. Справжня Соня-Секлета розмовляє на дивовижному діалекті, в якому найбільше, здається, від білоруської мови, трохи від української, окремі слова — з російської, але трапляються й такі звороти, що не мають відповідників у жодній з цих мов. Думається мені, чи не збереглися вони ще від стародавнього древлянського діалекту? Ну і, звичайно ж, Соня-Секлета, як і всі корінні чорнобиляни, замість «и» вимовляє «і»: «бік», а не «бик».

Ось її невеликий монолог, у якому окреслюються й деякі проблеми роботи на фермі, що хвилюють Соню-Секлету і, мабуть, багатьох таких, як вона. Наводжу цей монолог у майже дослівному записі, який я встиг здійснити, не зважаючи на її заперечення:

«Bi, Стяпановичу, того, що я розказую, не

запісуйте, бо ще менє на вітрину віставлять. Я давно не була в вас, до дохтора ходіла, побої знімала... За що побої? За государственну худобу! Йон думаеть, що як йон старшій, як йон брігадір, то значіть можна йому той комбікорм віносіть з фермі себе домой прямо клумками! Йон клумком, жонка його клумком... А я стала на дорозі і як крікну: «Годі! Не візьмете більше й жмені! Гето ж подуматъ: скот же голодний стойти! У нас язик є, а скотіна — йона ж не скаже, йона ж мовчіть, йона ж на цепу! Не візьмете!» А йон свое, а йон лезе, як колорадський жук, а йон тягне той клумок, аж міло з него віступає! Йон думає: еслі в нього одін дом в городі, а другій в селі і еслі коні в него свої і худоба своя, то можна тягнуть з ферми... Стала я на дорозі: не візьмете більш! Ну, йон як розмахнувся, як двінув мене... І раз, і другій... Упала я, заплакала, пошла до дохтора побої зняти. Зняла. А в него справка, що йон психічеській. Хваліця, що єму всю ніпочем. Віходіть, наш законний прівес худобі переходіть в его собственній хлів вмсте з комбікором... Хай своїм мозолем заробіть! Так, як я всі ці года на той фермі... Якби мой законній не пропівав, я знаєте як бі жіла!.. Нє думайте, що вдома пропіває, сама я того зілля не жену, бо як брага стойти — йон віц'є до самого дна... На роботу не ходіть, до коней, напріклад, его ж не поставиш, коні п'яніх не люблять... Ну, залічілісь трохи ті мої побої, пошла опять на ферму, а там бік зірвався з прив'язі. Бугай. Мужікі бояця, ховаюця, а усмірятъ треба... Пошла я на него, за цеп скопіла, а йон як дав мені... Еслі врятувалі... Тепер до телят перевезлі. А бригадіра того такі знялі. Я й до управ-

ляючого ходіла, і в район... Бо як худоба пропадаєть, я на то не можу спокойно поглядать. У мене тоді сердце боліть, знаєте?»

Знаємо, шановна Соню, і розуміємо, що на таких, як ви, й тримаються оті численні поліські ферми й гурти худоби, тримаються й розростаються з кожним роком. Шкодую, що не маю я морального права назвати прізвище цієї жінки або сказати, з якого саме вона села і з якої ферми: розповідь її сім'ї, і виносити їх на люди у всій їхній, сказати б, конкретності було б з моого боку неделікатно. Тим більше, що, як мені відомо, коли голова їхньої сільради за її власною ж скаргою намагався відправити її чоловіка у той заклад, де лікують від алкоголізму, вона, роздумавши, прибігла до райвиконкуму клопотатись, щоб не зачіпали його, а вона вже, мовляв, сама якось даватиме йому раду.

Як не назвати тут невичерпним джерело доброти й терплячості в душах наших жінок-трудівниць!

Ну от, доки розмірковували ми про ті прип'ятські протоки і про ферми на берегах, то вже й до Чорнобиля наблизились: ось він перед нами на мальовничих пагорбах, густими садами вкритий, високовольтною лінією електропередач позначений.

Але що то за річка впадає в Прип'ять з правого берега, поблизу тієї-таки лінії електропередач? Знову чергова протока? Ні, не протока, а притока, тобто справжня і цілком самостійна річка. Як же вона зветься-прозивається? От тут-то й заковика. Погляньте на карту України і побачите, що ця поліська річка зве-

ться Уж. А спітайте місцевих людей у Чорнобилі, чи у Поліському, чи й у Коростені — скрізь, де протікає ця річка, і у відповідь почуєте: звєтесь вона Уша. І в Київській області Уша, і в Житомирській Уша, на всі 250 кілометрів своєї довжини — Уша.

Біля витоків її бачимо й село, що віддавна звєтесь Ушомир — вочевидь від слова «Уша». Є в мене виписки аж з двох довідників по колишній Київській губернії, що вийшли в світ в середині минулого століття: один довідник виданий Києво-Печерською лаврою, а другий з'явився заходами губернського земства. І в обох цих довідниках ніякої річки Уж на тому місці нема, а є річка Уша, про яку сказано, що вона навіть сплавна, тобто що по ній спускали на Прип'ять плоти.

Звідки ж раптом замість Уші виник Уж? Невідомо. За яким декретом чи постановою? Невідомо. Тобто ні за яким. Мабуть, комусь з картографів назва «Уша» видалася, так би мовити, неблагозвучною, от і вирішив він перехрестити річку на Уж. Але ж у Закарпатті вже є один Уж, на ньому й місто Ужгород розташоване. Та, видно, тому картографові не було до цього ніякого діла. Своя рука владика.

А, між іншим, у цій частині Полісся назви такого типу (тобто з закінченням на «ша»), можна сказати, не випадкові, і, мабуть, є в цьому якийсь давній відгомін. Майже паралельно з Ушею тече тут, наприклад, річка Ірша, притока Тетерева із селом Іршанськ поблизу свого витоку. Та сама, що тече через місто Малин. Як не згадати з такої нагоди, що й дочку древлянського князя Мала (на честь якого й названий Малин над Ушею, хоча стольним

містом князя був Коростень над Ушою), кажу, що й дочку його, як відомо, звали Малуша — теж з закінченням на «ша». Та сама Малуша, що стала матір'ю великого князя всієї Київської Русі Володимира.

Ні, я не роблю зараз ніякого лінгвістичного дослідження, лише відзначаю певну співзвучність деяких назв, навряд чи й випадкову. Відзначаю для того, щоб підкреслити, що чиєсь самочинне, можна сказати — браконьєрське, перейменування Уші на Уж не тільки дивує всіх, хто виріс на тих берегах, а й звужує можливості для цікавих топонімічних досліджень у цій місцевості.

(До слова: де воно беруться на нашу голову — ці перехльости з невиправданими й нічим не мотивованими перейменуваннями?.. Мені вже довелося — разом із земляком моїм, кандидатом мистецтвознавчих наук Яковом Токаренком — виступати на сторінках київської обласної газети «Київська правда» з листом, в якому ми протестували проти несподіваного перейменування села Ківшовата, Київської області, на «Ківшувата». Споконвіку було воно Ківшовата, в молодості моїй був у ньому райцентр, колись закінчив я там семирічку, а згодом працював у Ківшоватському райкомі комсомолу. А після війни раптом перетворилося воно на Ківшувату — і на карті, і в пресі, і в усіх поштових довідниках... Листа нашого газета надрукувала, одержали ми за нього щирі подяки від земляків з Ківшовою, а село так і залишилося Ківшуватою).

Чи не здається вам, дорогі читачі, що така безцеремонність з невиправданими перейменуваннями не робить нікому честі в нашій краї-

ні, народ якої глибоко шанує історію свого краю і кожного куточка на ньому — недарма ж громадськість наша так радісно зустріла, наприклад, видання 25 томів «Історії міст і сіл України».

Виходить, не така вона вже й проста, ця справа з перейменуванням скромної поліської річки Уші. Ну а якщо ви, дорогий читачу, не згодні з цим, то давайте передамо цю проблему на розсуд мудрої Прип'яті, яка приймає в своє лоно джерельно чисті води тієї правобережної притоки. Адже їй, Прип'яті, що протягом довгих тисячоліть (можна сказати, ще з докембрійського періоду мезозойської ери) спілкувалася саме з Ушою, нелегко, мабуть, звикати до думки, що ніякої Уші не існує, а є новоявлений і до того ж примітивно-рептильний Уж...

Між іншим, сама Прип'ять, якраз починаючи від гирла Уші (чи, по-сьогоднішньому кажучи, від гирла Ужа) і аж до річкового порту Чорнобиль, змінює свій вигляд і свій характер. Не тиха вона тут, не лагідна й не гостинна, а діловита, заклопотана й динамічна. В її старому річищі (якраз навпроти Уші) і вище по течії — аж до судноремонтно-суднобудівельного заводу — відстоюються десятки самохідних барж і суховантажних караванів, над ними гіганськими металевими журавлями здіймаються плавучі вантажні крані, день і ніч розвантажують і перевантажують, а між ними й портовими причалами безперервно снують могутні буксирні катери, здіймаючи безжалісні хвилі і недвозначно погрожуючи хистким аматорським човникам та саморобним катерочкам — на зразок нашого «Енея».

Тож будьте обережні, дорогі товариші, тримайте свої суденця ближче до берега і не забувайте поглядати не тільки вперед, а й назад. Адже Прип'ять тут передусім трудівниця, у неї план, у неї ритм, їй не до сентиментів: вона перевозить народногосподарські вантажі, і, між іншим, вона ж таки — через Прип'ятьсько-Бузький канал — невпинно, день і ніч, забезпечує металургійні заводи братньої Польщі нашою пречудовою криворізькою рудою.

Ще іншою, зовсім іншою став Прип'ять вище Чорнобиля, там, де видніються корпуси Чорнобильської атомної електростанції, а з-за дерев визирають новісінські квартали юного-юного, динамічного, дерзновенного й самовпевненого міста, яке, щоб не обтяжувати себе пошукаами оригінальної назви, теж назвалося Прип'ять, місто Прип'ять. Назвалося і заселило свої новісінські квартали будівельниками й енергетиками, середній вік яких визначився нині числом 26. Тобто 26 років.

Гай-гай, як же енергійно повелися молоді енергетики молодого міста Прип'ять з староденною рікою Прип'ять, коли довелося пристосовувати її до потреб цього енергетичного вузла, що має намір стати одним з найбільших у світі! Вони просто взяли її на руки і перенесли на зовсім інше місце, перенесли разом з її протоками й затоками, опустили там у нове річище, обваливали новостворені береги дамбами, запевнивші, що так буде краще й надійніше.

І вона, виходить, не пручалася, погодилася, не збунтувалась, хоч такого потрясіння не доводилося їй зазнавати, мабуть, ще з доісторич-

них часів. Можливо, погодилася передусім з цікавості: мовляв, що ж це вони задумали, і що з цього вийде, і чи вистачить у них сили на таку неймовірну гідропередислокацію (знову гарне слово придумалося, дозволяю поетам використати його для ліричних віршів)? А може, не захотіла видатись відсталою, консервативною, байдужою до запитів епохи НТР.

Так чи інакше, а виникла тут, окреслилася тут, в черговий раз постала тут одна з найбільших суперечностей двадцятого століття: науково-технічний прогрес і природа, енергетика і екологія, НТР, без якої суспільство не може жити, і охорона природи, без чого людям нічим буде дихати... І болить душа за красу поліського роздолля, за чисті води великої Прип'яті, за цілюще повітря на берегах її, напосене пахощами зеленошумного поліського бору. І водночас радіє душа, що не скалками, а електрикою освітлюють тепер поліщуки своїй домівки і що ледве не в кожній тій домівці красуються найmodерніші телевізори, а на ланах гудуть комбайни, трактори, автовантажники — все те, першоосновою чого є та ж таки енергетика.

І живе в серді надія, що можна ж, можна щоразу знаходити і знайти хоча б відносну єдність цієї кричуЩої протилежності віку, якщо не забувати про неї, якщо невпинно шукати, якщо не бути глухими й сліпими.

Як же швидко зростає й набирається сили ця вражаюча споруда — Чорнобильська АЕС і її новостворене місто Прип'ять! Здається, ніби вчора, просто ж таки вчора приїжджав я сюди «Енеем» на неквапливу рибалку в глущині, щоразу здоровкався тут з бобрами,

милувався з круглих вуликів, закріплених — за древлянським звичаєм — на стовбурах розложистих лісових гігантів. А сьогодні... А сьогодні...

Гомін над Прип'яттю, гомін,
стелиться долом луна.
Стягу вогнистого пломінь
небо навпіл роатина.

Там, де гойдались на вітах
мавки в лісній глухині,
ми піднесемо над світом
атомні чудо-вогні.

Росами свіжого ранку
вкрилося вілля-розмай...
Здрастуй, ріка-партизанка!
Здрастуй, оновлений край!

Ріка-партизанка — це не для красного слівця сказано. Партизанка — це ще одна іпостась Прип'яті, її гучна слава, її, можна сказати, високий подвиг, хвилююче відлуння якого житиме довгі-довгі роки.

Тож і не міг я обійтися в п'есі про будівників поліської атомної електростанції без образу колишньої поліської партизанки, і щасливий, що цю роль натхненно виконала зірка нашого драматичного театру Наталія Ужвій.

Партизанською славою ще й досі шумлять предковічні ліси над Прип'яттю, дзвенять її тихоплинні води. Скільки разів бачила вона їх, грізних народних месників, на своїх переправах, ховала в своїх лісах, виводила на нові й нові бойові дороги для несподіваних ударів по ворогові! Всьому Поліссю відомо було, що Прип'ять допомагає їм всією могутністю свою. Народна уява зіткала легенду навіть про чу-

додійне втручання Прип'яті в бойові операції партизанських з'єднань.

У своїй книжці «Від Путівля до Карпат» не хто інший, як Ковпак, сам Сидір Артемович Ковпак, розповідає:

«В Поліссі про те, як ми переправлялися через Прип'ять, люди склали легенду. Цю легенду про дивовижний крижаний міст ми чули потім не раз: «Було це влітку. Німци-фашисти величими силами, в супроводі танків напали на партизанів, притиснули їх до Прип'яті, хотіли потопити. Месники думали, як їм переправитися на той берег: в них ні човнів, ні плотів під рукою, а ріка — широка, глибока. Раптом дивляться вони й очам своїм не вірять: сонце сяє, спека пече, а на Прип'яті лід з'явився. З одного берега на другий крижана дорога простяглася. Рушили партизани на той берег, а коли останній боєць ступив на землю, крижаний міст одразу ж розтанув, наче його ніколи тут і не було».

От як воно ввижалося людям, в злототкані перекази снувалося, сплесками високої надії здіймалося в душах.

А скільки разів віковічні дуби й сосни в прип'ятських лісах по-справжньому заступали воїнів-партизанів від ворожих куль, а фашистським карателям перетинали шлях завалами з могутніх стовбурів і густолистих крон!

І навіть ті казкові істоти, фольклорні духи Полісся, що споконвіку жили там в лісах, ріках і озерах, ті, що їх так високо підніс над світом поетичний геній Лесі Українки, навіть вони одягли в ті роки партизанські куфайки і разом з народними месниками ополчились на ворога,

Про це хочеться розповісти віршами, і райдісно, що такі вірші створено, прекрасні вірші наших натхнених поетів.

Я той, що греблі рвав,
Я не сидів у скелі,
Коли дуби валились вікові,—

писав видатний співець партизанських звитяг, безстрашний ковпаківець Платон Воронько.

У партизанській лісовій оселі
На пережовклій, стоптаній траві
Лежав, покритий листям пурпуровим,
І кров текла по краплі крізь бити.
...Тоді, схилившись наді мною,
Сиділа віжна Мавка цілу ніч,
Туманною повита пеленою,
Із карабінним чересом опліч.

Я повторюю ці рядки, немов п'ю живодайний березовий сік з поліського келиха всенародного подвигу.

Прип'ять воювала. Прип'ять допомагала нашим воїнам і партизанам чим могла. А для ворога її чортогії ставали бездонними гробницями. Спочатку гітлерівцям не вірилося, що для них Прип'ять — це ріка смерті, і вони навіть намагалися формувати цілі свої річкові флотилії з сотнями солдатів, з гарматами й кулеметами на борту, щоб здійснювати каральні експедиції на Поліссі. Та швидко перевідчилися, що витівка ця обертається для них катастрофою. У тій-таки книжці Сидора Артемовича Ковпака читасмо:

«Караван суден — п'ять барж на буксири пароплава під охороною бронекатера, що плив з Чорнобиля до Мозиря,— опинився під прицілом партизанських гармат, замаскованих на

березі в лозах. Раптовим вогнем пароплав та баржі були підпалені й потоплені».

Ось така вона, Прип'ять, для ворогів.

І grimить на берегах її слава про безсмертні подвиги могутніх партизанських з'єднань Ковпака, і Федорова, і Сабурова, що своїми грізними рейдами по всьому Поліссі наводили панічний страх на фашистських людоморів; слава з'єднань Бегмі і Медведєва, що діяли на ровенському Поліссі і держали в трепеті самого гітлерівського гауляйтера України Еріха Коха; слава таких партизанських операцій, як «Сарнський хрест» або «Ковельський вузол», коли ковпаківці й федоровці на довгі тижні виводили з ладу всі поліські залізничні комунікації, переплутавши розрахунки гітлерівського командування про постачання свого східного фронту підкріпленнями й боєприпасами в критичні дні Сталінградської і Курсько-Орловської битв; слава нездоланих білоруських партизанів, мужність яких здивувала весь світ.

«Здрастуй, ріка-партизанка», яка по війні знову стала мирною й ласковою, щедрою й гостинною!

Коли дивитись на Прип'ять весною, в час повені, що затоплює всю широчину її заплави, видається вона тоді ще й всемогутньою, а повноводість її — невичерпною. Тільки ж, на жаль, це не так, та ще й дуже не так. Не є вони невичерпними — ні сама Прип'ять з її численними притоками, ні поліські бори, ані запаси кисню в повітряній безбережності цього краю.

Звідки ж бути їй, Прип'яті, невичерпною, коли, наприклад, такі її притоки, як Уша, по яких плоти сплавляли колись, тепер можна влітку перебрасти без особливого клопоту.

Вже те, як невимушено перекидали Прип'ять з місця на місце будівники Чорнобильської атомної, не лише вражає, а й насторожує. Тим більше, що на її нових берегах ніхто так і не догадався хоча б вербові кілочки позабивати, щоб вирости з них дерева, які закріпили б ті береги і вберегли ріку від замулювання.

Це просто біда, як міліють у нашу енте-рівську епоху ріки. В цих записах я від усього серця співав хвалу незабутній красі річки Рось.. Не беру тієї хвали назад, ні в якому разі не беру, але додам ноту тривоги з приводу того, що за останніх двадцять-тридцять років Рось обміліла. Як це сталося? Не знаю. Можу лише сказати, що, наприклад, у моєму рідному селі Лук'янівці, за яким розпочиналася в ярах одна невелика, але вічно жива притока Росі, ця притока зникла з лиця землі: схили тих ярів зорали, джерела замулили, і річечка, водицею якої, між іншим, живилося троє сіл, пропала без сліду.

Довелося бачити й одну досить велику притоку Прип'яті, що її перетворили на прямолінійну меліоративну канаву-рів, нагорнувши обабіч новоствореного річища цілі гори виритого ґрунту; хаотичний вигляд якого не має нічого спільногого з розумно продуманим упорядкуванням тих берегів. От і виникає тривожне запитання: чи не перестаралися там меліоратори?

Можна було б і не спотикатися об такий випадок, якби ж він був поодиноким. Якби ж то! Та тільки ж, на жаль, та ще й на превеликий, це не так. Мені навіть не довелося далеко ходити за іншими прикладами. Саме в ті дні, коли писалися ці сторінки,— хочете — вірте;

хочете — ні,— в газеті «Правда» з'явилася велика стаття журналіста А. Старухіна «Как реку спрямили». І розповідається в ній, що у Воронезькій області деякі супермеліоратори, затративши півмільйона карбованців, так «випрямили» одну притоку Дону, що вона зрештою зникла зовсім, а луги, по яких вона колись текла, пересохли і зрештою вкрилися «ломким бильєм, плешинами солончаков». Дісталося там і деяким іншим річкам, а винних поки що не виявилося...

От і доводиться авторові цієї оповіді інколи поступатися лірично-спогляdalним сприйманням ріки і вдаватися до публіцистичних рейдів, побоюючись, щоб в майбутньому ті дорогі нашим сердям ліричні річкові пейзажі не вицвіли і не вкрилися «плешинами солончаків»...

Це просто диво, до чого бездоглядними стали в деяких місцях річки і їхні береги. За них ніхто не відповідає — ні сільради, ні колгоспи чи радгоспи, ні прибережні підприємства. Вийходить, можна не тільки не впорядковувати ті береги, а й, наприклад, безкарно вирубувати все, що там вкорінилося; верби — то й верби, дуби — то й дуби, а вже верболіз — хоч би й під тим-таки милим серцю моєму Чорнобилем — вирубають оберемками, впень, без остатку, щоб і духом його в тому місці не пахло. Дороги, місцеві шляхи з твердим покриттям скрізь і всюди — дільниця за дільницею — закріплені за певними селами, колгоспами й підприємствами, які мають їх доглядати. Про це на кожній дільниці шляху сповіщають спеціальні таблицки. А до річок немовби й діла ні кому нема.

Пригадалося: була декада української літератури у Вірменії, чудове свято дружби культур братніх народів. І повезли нас вірменські наші друзі на своє пречудове озеро Севан. Його чарівна краса оспівана в піснях і поемах. Але наші вірменські літературні побратими — Георгій Татосян, Рачія Ованесян, Сero Хазандян — розповідали про нього зі смутком і з болем.

Свого часу від його дна було пробито водозливний тунель, через який хлинув по схилах гір потік води, що дало змогу створити каскад невеликих гідростанцій. Електроенергія потрібна була невідкладно, автори проекту того тунелю вважали, що рівень води в озері знизиться тільки до певного, цілком припустимого, показника, на якому й стабілізується за рахунок зменшення випаровування води у різко зменшенному дзеркалі озера.

Але сталося інакше. Рівень води там не стабілізувався, унікальне озеро продовжувало й далі міліти, над Севаном нависла грізна небезпека.

Довелося шукати вихід, довелося створювати водоймище на іншій річці, з протилежного боку Варденівського гірського хребта, пробивати через той хребет тунель порятунку для Севану, щоб через той тунель поповнити нестачу води в озері.

Зі смутком і гіркотою слухали ми ті розповіді, а прекрасний Севан лежав перед нами як тяжкохворий, у якого на очах у всіх тане життя, а рідні й близькі, що зібралися біля його постелі, не можуть нічого вдіяти.

Змогли. Знайшли зрештою спосіб. Дорогою ціною, але знайшли. Сімнадцять з половиною ро-

ків споруджували той рятівний тунель від Кечутського водоймища, через кам'яну товщу Варденівського хребта. І ось у квітні 1981 року прочитали ми в «Літературній газеті» статтю нашого друга Сєро Хазандяна про те, яким святом стало для Вірменії завершення будівництва того Севанського гідроузла. Порадили ми з цього приводу від усього серця; прямо скажемо, аж на душі легше стало від свідомості того, що легендарний Севан врятовано.

Але й урок випливав з цієї події пам'ятний: про доконечну потребу найбільшої далекоглядності в заходах по перетворенню природи; про те, що в таких випадках треба враховувати не тільки економічну злобу дня, а й далеку перспективу, яка, між іншим, дуже швидко стає в наш час близькою; про те, що справи ці — не відомчі, не вузькогалузеві, а всенародні; про те, що всемогутність сучасної техніки зобов'язує до найбільшої вдумливості у її застосуванні.

Промайнула чутка (читав в одній газеті), що не виключена поява проекту регулювання водостоку Прип'яті і її приток: понасипати дамби, забетонувати береги, подекуди випрямити, подекуди підсушити... Ох, ох!.. Як говорять у нашому селі, так то так, та з хати як?.. Хотілось би, щоб не забулася і в цьому випадку стара мудрість: спочатку сім раз відміряй, а вже восьмий раз... А на восьмий раз передусім ґрунтовно порадися з людьми, чи варто відрізувати. Бо то ж навіки! І хотілось би вірити, що коли такий проект справді з'явиться, в його обговоренні візьмуть участь не тільки будівники гідроспоруд і меліоратори, а й агрономи, лісоводи, рибоводи, ґрунтознавці,

зоологи, кліматологи, економісти різних профілів.

...Ще раз хочу зазначити: автор шкодує, що в тканину нашої оповіді про невпинну, живодайну й життерадісну течію річок довелося вплітати ці тривожні екологічні роздуми. Значно приємніше було б обмежитись описами смаглявих вечорів і росяних ранків над Прип'яттю, спогадами про зустрічі з добрими людьми на тих берегах, про душевні розмови біля вогнища, про задумливі пісні, які пізнього вечора лунають з нашвидку побудованих куренів у дні сінокосу. Та що вдієш: довелося згадати й про те, що з кожним роком стає дедалі пекучішою проблемою епохи, згадати хоча б в ім'я любові до тієї ж Прип'яті і до людей, що живуть і трудяться на її привітних берегах.

А пісні над водами справді лунають — не затихають, одна в одну переростають. Про Прип'ять? Та ні, найчастіше — про любов. Наприклад: «Цвіте терен, цвіте терен, та й цвіт опадає, хто в любові не знається, той горя не має...»

А якщо в пісні згадується про річку, то знову ж не про Прип'ять — їй у цій справі чомусь пощастило менше — а про... Дунай. І «Тихо-тихо Дунай воду несе», і «Тебе покину, а сама полину, а сама полину за Дунай», і «Ой там, за Дунаєм», і ще й ще... Що за чудасія з тим Дунаєм! Не надто вже й часто доводилося нашим предкам мати з ним справу, а в українських і російських народних піснях згадується він набагато частіше, аніж усі інші річки разом узяті. У збірнику «Народні пісні в записах Івана Манжури» згадку про Дунай (з неодмінним епітетом «тихий») знаходимо у вісімнадцяти піснях. А в двотомнику «Україн-

ські народні пісні» Дунай славлять аж 29 пісень.

Повтішаємося одною з них:

Славне поле харківське,
А ще лучче вільшанське,
На харківськім — сосни, берези,
На вільшанськім — вишні, черешні.
З-під тих вишень Дунай вийшов.

Стривайте, стривайте, яке ж відношення має поле харківське чи й вільшанське до Дунаю і як це Дунай вийшов, розпочався, започаткувався з-під... вишні в чиємусь садочку на Україні? Якщо, наприклад, в іншій пісні говориться «тече річка невеличка з вишневого саду» — це зрозуміло: на те вона й невеличка, та річка, щоб для неї природним було розпочинатися з джерела під вишнею-черешнею в чиєму-небудь садку де-небудь на Київщині, Полтавщині чи, скажімо, Поділлі. Але Дунай, могутній Дунай, який десь аж з-під Альп... До чого ж тут традиційна українська вишня?

А, певно, до того, що слово «Дунай», мабуть, означало колись у наших праپредків річку взагалі, будь-яку річку. Це вже згодом поняття це розшарувалося, зберігши спільний корінь «дън» у назвах кількох конкретних річок: Дунай, Дніпро, Дон, Донець, Дністер. Філологи давно вже помітили це і в своїх дослідженнях не раз зверталися до цієї теми.

Тож у піснях Дунай — це найчастіше не той могутній, нібіто голубий (а насправді жовто-брунатний і каламутний) австро-угорсько-югославсько-болгарсько-румунсько-український Дунай, а ріка взагалі, будь-яка річка, в тому числі, можливо, й Прип'ять.

До неї й повертаємося знову. Намилуватися,

навтішатися нею душа моя не зможе ніколи. Всім серцем поділяю захоплені рядки з вірша «Прип'ять» російського поета (він живе в Білорусії) Броніслава Спринчака:

Я твоими бликами просвечен,
Мы лицом к лицу с тобой вдвоем,
Мне б свое обличье человечье
Увидать в течении твоем!

...Припять, я тобою, как причастьем,
На земле священной причащен,
Счастлив, что к твоей судьбе причастен,
Что в твоих глубинах отражен.

Пониззя Прип'яті ми з вами, вважай, оглянули вже на цих сторінках вздовж і впоперек, для першого разу, певно, й досить. А далі, якщо рухатися вгору проти течії, Прип'ять тече по землі білоруській, там я вже тільки гість і виступати в ролі літературного екскурсовода не беруся. Хоч і їздив наш чорнобильський риболовецький гурт尼克 по Прип'яті далеко в глиб Білорусії, не раз їздив аж за Мозир, до Петрикова і навіть до гирла річки Уборть, кілометрів десь за 250 від гирла Прип'яті.

Доводилося бувати й на деяких притоках Прип'яті, південних і північних, пробувати там рибалського щастя, от тільки на найбільшій з них, на славній Горині, не випало мені порибалити. Дивився я на неї тільки з крутого берега біля мосту за Сарнами: проїжджали ми там не човном, а машиною, прямуючи до озера Світязь. Дивився і думав, уявіть собі, ні про кого іншого, як про билинного богатиря Добриню Нікітича.

Є підстави (і на це вже звертали увагу істо-

рики) вважати первообразом, чи, так би мовити, прототипом Добрині Нікітича сина того самого згаданого-названого вище древлянського князя Мала Добриню, тобто рідного брата Малуші, матері великого князя київського Володимира Святославовича. Був той реальний Добриня, як відомо, наставником молодого Володимира, а потім його намісником у Новгороді.

А Горинь — найбільша древлянська річка, і, мабуть, молодий древлянський витязь Добриня не раз бував на ній або й ратними чи хоча б мисливськими подвигами відзначався на тих берегах. Чи не звідси й виник сюжет про бій билинного Добрині зі Змієм-Гориничем?

Справді ж бо: чому саме названо того змія Горинич? У примітках до видання билин висловлюється припущення, що походить ця назва від слова горіти, палити полум'ям. Можливо, можливо. А ще можливіше, що від слова «Горинь»: змій, що живе в печерах на крутому березі річки Горинь. Тому й Змій-Горинич, тому й пов'язаний він сюжетно саме з древлянським Добринею, а не з ким іншим з витязів чи богатирів.

Буде змога — побувайте на Горині, поміркуйте над цим.

Здіймаючись уже в Білорусії вгору по Прип'яті, побувайте також, наприклад, у Довлядах (ми вже згадували про них), а по дорозі спробуйте риболовецького щастя біля привабливого прибережного лісу за Сорочим Бродом, поблизу будки бакенника. (Там не зумів я витягти з води найбільшого в своїй практиці сомика, не те щоб гіганта, але кілограмів на десять, певно, потягнув би. Зірвався, проклятий, біля самої корми. Ще й досі дражнять мене

тим сомом мої дорогі співучасники по тій риболовлі — режисер Володимир Грипич і мій небіж Толя).

А за пристанню Дьорновичі є просто райське місце — урочище Княжуха. Краса берегів там рідкісна, риба ловиться всіх прип'ятських гатунків, а щук одного разу наловили ми на блешню цілий, сказати б, табун. Почіпляли їх на кукани, прив'язали до борту, і плавали вони біля човна на прив'язі, мов сторожові собаки.

Спитав якось я у чергового по пристані Дьорновичі, чому те урочище зветься Княжуха. Який саме князь приїжджає туди на мисливську чи риболовецьку розвагу? У відповідь почув:

— А дідъко його знає. Хіба мало їх тут було всяких... Але справжня княгиня на Поліссі одна: Прип'ять. Була, є і буде.

Ловлю себе на тому, що кортить мені розповісти і про Щеглову гору, ту, що не доїжджаючи до гирла річки Словечна, і про мальовничі прибережні висоти поблизу Мозиря, і про чудовий острівець біля гирла річки Птич, і про ті протоки, що... Але годі, пора й честь знати, все одно Прип'ять ні в яку книгу не вміститься.

На завершення — ще тільки про одну місчину поблизу Петрикова, між Балажевичами й Шестовичами. Вона варта того, краса її веселить серце й очищає душу, а думки підносить до високого й світлого. Там, на лівому березі Прип'яті, дуби п'ятисотлітні чи, може, й сімсотлітні, гіллясті й величаві, спокійні й задумливі. Не густо їх, і стелиться під ними зелений килим густої травиці, як у просторій світлиці

на зелені свята, і, можливо, вони, патріархи, справді зійшлися сюди на віче, щоб порадитись, як ще вище піднести добробут і славу свого роду. Або як врятувати його від якої-небудь екологічної напасті...

А трохи нижче по Прип'яті, на протилежному березі, шумить ціле дубове плем'я, досить густий ліс з дубів значно молодших, років, певно, по сто чи двісті. На них гасають вивірки, а між вітами закріплені на стовбурах круглі, сказати б, ще древлянські чи драговичські вулики, біля яких гудуть заклопотані бджоли, збираючи дикий мед.

У Прип'яті в тому місці таке химерне плетиво проток і заток, що не відразу й збегнеш, де вони починаються і де завершуються. А озера там вже самими назвами настроюють на легенду, на таємничість, на казку: Колодій, Темна Загроба, Пугукало, Людвиха...

Ми були там двічі, жили днів по п'ять, палатки свої ставили під найбільшими дубами, і якби міг я повернути собі ті щасливі дні й знову привітатися там з усіма, хто прибув тоді в складі нашої життєрадісної бригади, то, мабуть, нічого більше й не просив би в своєї долі. Та тільки ж «все йде, все минає... Або, як в одній билині говориться: «День віходить за день, ніби дощ дощить, а тиждень за тиждень, мов річка біжить»...

А до всього ще й риба ловиться там як ніде: судаки, язі, ляці, а вже окуні в затоках поблизу латаття цілими зграями чекали на наш приїзд, щоб продемонструвати свою готовність одчайдушно накидатись на нехитру черв'ячну наживку.

І вивершувалося все це блаженство винят-

ково сердечними стосунками, що складалися в нас з тамтешніми людьми з найближчих сіл, тобто — по-білоруському — въосок. Тут я зобов'язаний сказати, що таких гостинних людей, як білоруські колгоспники на берегах Прип'яті, мені взагалі не доводилося більше зустрічати ніде. Видно, така вже вдача в них, така міра душевної щедрості. А там, за Балажевичами, нам до того ж просто щастило на такі зустрічі.

Може, так воно склалося ще й тому, що моя незабутня Кіра якось уміла відразу ж знаходити душевні контакти навіть з зовсім незнайомими людьми. А до того ж були з нами в тій подорожі ще й двоє славних дівчаток — донька наша Леся, вже учениця енного класу, дуже серйозна товаришка, але й вельми щиро сердна та сумлінна, і зовсім ще мала внучка Кірочка, сміхотлива й сердечна, а життерадісна, як лугова ромашка. Прибережні колгоспниці ставилися до них з найбільшою сердечністю, а Кірі старшій вже в першу ж годину знайомства викладали найзаповітніші таємниці свого життя. І вже того ж дня з власної ініціативи привозили нам своїми човниками поліські коробки з бульбою та глечики з молоком і не хотіли й слухати про оплату за такі гостинці.

Ми приймали цих добрих людей, як дорогих гостей, пригощали чим могли і з найбільшою цікавістю слухали їхні розповіді про своє життя-буття. А з деякими з них обмінювалися потім листами, плекали надію на нові зустрічі.

Так підтверджувалася знову й знову ще одна властивість славної Прип'яті — її здатність єднати людей, розкривати в серцях їхніх найкращі, найлюдяніші риси.

І здається мені, що саме ця властивість прекрасної ріки і звучить як її найкраща пісня.

...Стою на високій кручі в староденому Чорнобилі (незабаром виповниться 800 років з часу, коли про нього згадано в літописі), дивлюся — надивитися не можу на безмежні далі, що видніються на лівобережних просторах за Прип'яттю, на раптові вигини прип'ятських проток, на озера й озерця, що поблискують на острові між заростями очерету та верболозу, на непорушні, загадкові у своєму таємничому мовчанні ліси, що темніють удалині і тягнуться звідси за імлистий обрій, у Білорусію.

Який же схожий цей краєвид, а передусім цей неосяйний, ніким не мріяний обшир на вражаючу картину, що відкривається з правобережних круч у деяких інших містах України! Наприклад, коли дивитися на деснянські простори з Болдиної гори в древньому Чернігові або на Задніпров'я — з Володимирської гірки, що височить над Подолом у Києві...

Тут, у Чорнобилі, прибережний район міста внизу, під кручою, теж, між іншим, зветься Подолом, і згадалося мені, що й у столиці Чехословаччини під розташованим на високих пагорбах районом Праги з гордою назвою Вишеград (згадаймо стародавній Вишгород під Києвом) так само красується внизу вздовж берега річки Вltави район міста — Подоле.

Як своєрідний переклик стародавніх сло-в'янських міст звучать ці назви, і то байдуже, що Чорнобиль нині — скромний районний центр: його голос у тому переклику високий.

Знову й знову намагаюся з височини стрімкої чорнобильської кручі подумки охопити не-

осяжну велич Прип'яті, що широчинно плине внизу під горою, охопити від її витоків у далекому Любомльському районі на Волині, на самому кордоні з Польщею, і аж до чорнобильського пониззя, в якому зливаються воєдино Дніпро, Прип'ять і Тетерів.

Прип'ять не мислиться без Полісся, як і Полісся без Прип'яті. Сприймаються ці назви мов синоніми, а зміст їхній невичерпний. І в невичерпності тій, що поєднує в собі неповторну красу поліської природи, і незабутні сторінки історії, і героїчні звершення сучасності, діамантами сяють бездінні вклади прип'ятського Полісся в духовну скарбницю нашого народу.

З часів стародавніх згадаймо для прикладу подвижницькі літературні діяння прип'ятського страстотерпця Кирила Туровського, що залишив глибокий слід в духовному житті своїх сучасників. Його патетичні рядки «Лед неверья тресни... Дух воскресни... Восходи, зеленая трава!» — охоче цитують сучасні поети, і не віриться, що ті слова написані в далекому XII столітті.

А в наші дні, перебуваючи на витоках Прип'яті, як не зайти в скромний будиночок у районному центрі Любомлі (уславлений той район своїми озерами, серед яких найбільше на Україні, дивовижно прозоре, кришталево чисте озеро Світязь), будиночок, у якому народилася й зросла велика українська актриса, славна сучасниця наша, народна артистка Радянського Союзу, Герой Соціалістичної праці Наталя Ужвій. Її талант невичерпний, як Прип'ять, її очі (про це скажуть усі, хто знає її), певно, від тих чудових озер сприйняли

свою дивовижну красу і глибину, неповторну виразність.

Поліські озера й прип'ятські притоки живою водою напоїли і могутній талант геніальної Лесі Українки. Від Прип'яті до Нілу і від поліських низин до кавказьких вершин, а відтак і на весь світ, піднесла вона красу свого краю, духовну велич свого народу. В Лесиній безсмертній «Лісовій пісні» Полісся оживаеться всіма голосами, ріки й озера оживають, дерева в поліських дебрях перешпітуються й гомонять, і гомін той не стихає в часі, просторі.

На чорнобильській кручі, на тому місці, де стояв колись феодальний замок душителів українського народу, височить нині суворий обеліск, а під ним братська могила радянських воїнів, від якої розпочинається і проходить через увесь міський парк алея Героїв визволення Чорнобиля від гітлерівських людоморів. Тут розкривається одна з героїчних сторінок Великої Вітчизняної війни і наочно постає в уяві географія ледь не всієї нашої неосяжної, багатонаціональної Вітчизни: у прізвищах, позначеніх на камінній стелі біля братської могили, позначені майже всі республіки Радянського Союзу.

А внизу, під самою горою, виблискує на сонці невпинна течія Прип'яті, одна за одною рухаються по річці трудівниці баржі, мчать швидкісні пасажирські «ракети» й «метеори», залишаючи за собою віяло водяного пилу з райдужними переливами на ньому.

Край берега юрмляться в зелених садах будинки чорнобильських річковиків і рибалок. Серед них і мій скромний будиночок у вишнево-яблуневому саду. Понад двадцять років жи-

бу я в ньому щоліта, і хочеться на схилі літ
у глибині душі сподіватися, що вписався той
будинок у прибережний прип'ятський пейзаж
природно й органічно, як свій серед своїх.

Ще раз і ще раз вклоняюся тобі, славна При-
п'ять, повновида й повновода, добра й щедра,
гостинна й ласкова, працелюбна й героїчна ма-
тінко-Прип'ять!

СОНЯЧНИЙ ПРЕЛЮД

Епілог

е знаю більшого чуда на світі, ніж
народження сонця.

Особливо коли твориться воно на берегах
повноводної ріки, такої, як моя могутня й лас-
кова Прип'ять.

Повторюється це чудо найчудесніше кожно-
го ранку-світанку, але завжди виявляється
неповторним і завжди залишається чудом.

Звідки виринає воно, сонечко-сонце, над об-
рієм? З яких таємничих глибин і непрогляд-
них надр?

Його являє світові Земля. Матінка-Земля.
Не народжує, а являє, творить радісний обряд
його появи, урочисто, хоча й безгучно, прокла-
мує початок його щоденної мандрівки по небес-
ному склепінню.

В ті хвилини не існує ні обертання Землі нав-
коло своєї незримої осі, ні геліоцентричної
системи руху наших небесних родичів-планет,
ні таємничого слова «космогонія». Все те —

для розуму, для книжок, для світогляду, для формул і рівнянь.

А для зачарованих очей, для душі, для схильованого серця є лише диво дивне, чарівливе — схід сонця.

Затамувавши подих, чекають його притихлі береги, закляклі дерева, річка, луг, ліс. Завмирає вітер, птахи, ніби змовившись, замовкають, під притемненими берегами м'яко стелиться туман, віти прибережних верб німотно завмирають у трепетному передчутті.

А на сході, над таємничим пругом, що єднає небо з землею, хвиля за хвилею наростають і ширяться по небосхилу нові й нові відтінки барв, небо стає все світлішим, поблідлій від хвилювання серпик запізнілого місяця сором'язливо озирається навкруги і ніби тане на очах, а його вірна супутниця — усміхнена врахішня зірка — враз зникає, поступаючись місцем новому, дужчому, яскравішому божеству.

І ось у найсвітлішому місці небосхилу півколом випнувся над обрієм темно-червоний окрасець чогось несформованого й таємничого, спочатку тъмяний і ще не осяний переливами кольорів. Це ще не сонце, а немовби передчуття його появи, чудодійна рефракція захованого за виднокругом всемогутнього джерела світла. Багряний окрасець зблільшується на очах, а за хвилину від нього, немовби прорвавши його оболонку, бризнули на землю жмути злототканіх променів, віялом розпросторились навкруг, майнули над лугом, над річкою, над занімілыми від захоплення деревами.

І відразу ж, немовби назустріч їм, — подих вітру, хвилясті брижі на поверхні ріки і зелений шум на вітах кучерявих верб, які зраділо

аплодують тремтливими листочками, вітають появу сонця.

У цей світанковий шум вплітаються пташиний щебет, і завзяте комарине дзвижчання, і віддалене мукання череди корів, і чайні кличі над рікою... І якщо назвати все це світанковим оркестром, яким Земля зустрічає Сонце, то не буде в цьому ні відступу від правди, ні перебільшення.

І видається, що й саме золотаве світило, яке випливо вже з-за обрію і величаво піднеслося над краєм землі, теж звучить у піднебесі, випромінює не тільки світло, а й мелодію, являє світові барви, які можна почути, і гармонію звуків, яку можна побачити.

Прапредки наші колись падали ниць перед ним і славили його як божество.

Не личить людині падати ниць навіть перед красним Сонцем.

Але простягнути до нього руки, відкрити назустріч йому свою душу і привітати його піснею свого серця — це по-людському.

Щоб відчути красу квітки, треба щоб цвіла вона не тільки на грядці, а й у серці людини.

І щоб відчути живодайне сяйво Сонця, треба щоб світило воно не тільки на блакитному склепінні неба, а й в людських душах.

Адже воно не тільки розжарена плазма, воно також Тепло, Світло, Краса, Добро, Ласка, Надія.

Воно — Життя.

Як же швидко здіймається Сонце над обрієм, розпочавши нову добу!

Закінчився один цикл і розпочався другий.
Епілог стає прелюдом.

День триває.

З М И С Т

- Наодинці з зорями 3
Що таке річка? 9
Чи завжди рибалки перебільшують? 16
«Еней» був парубок моторний 29
Жінки на рибалці 43
Зустріч на Волзі 60
Корнійчук на Дніпрі 73
Пам'ятне літо 91
Сторінки з біографій річок 115
Пароплавом по Дніпру 124
Художник і його натурники 137
Діти на рибалці 147
Рибальські бувальщини 159
Відродження «Енея» 173
Княгиня Полісся Прип'ять 184
Сонячний прелюд 220

Александр Степанович Левада
РЕКИ СТРЕМИТЕЛЬНАЯ ПЛЫНЬ
Лирическая повесть-раздумье
Издательство «Радянський письменник»
(На украинском языке)

Інформ. бланк № 1332.

Редактор Я. В. Гончарук. Художник В. П. Мариняк.
Художний редактор П. Х. Ткаченко. Технічний ре-
дактор Л. Д. Макарчук. Коректор Г. П. Лукова.
Здано на виробництво 17. 01. 83. Підписано до дру-
ку 07. 04. 83. ВФ 50616. Формат 70×90^{1/32}. Папір
друкарський № 2. Звичайна нова гарнітура. Високий
друк, 7,0 фіз.-друк. арк., 8,19 ум.-друк. арк. 8,41
ум. фарб.-відб., 8,46 обл.-вид. арк. Тираж 30 000 пр.
Зам. 101-3. Ціна в оправі 65 к. «Радянський пись-
менник», 2502054, Київ-54, вул. Чкалова, 52. Львівська
книжкова фабрика «Атлас», 290006, Львів-5, вул. Зе-
лена, 20.

Левада О. С.

Л34 Ріки невпинна течія: Лірична повість-
роздум.— К.: Рад. письменник, 1983. —
223 с.

Це філософсько-лірична повість відомого україн-
ського радянського письменника, лауреата Державної
премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка про його ставлення до
навколошньої природи й життя, про місце людини в
суспільстві. Автор оглядає відтинок шляху, пройде-
ного ним пліч-о-пліч зі своїми близькими, рідними,
друзями. Головні персонажі твору — це колгоспники
і рибалки з Подніпров'я, Рosi, Прип'яті, діячі науки,
культури: Олександр Корнійчук, Ванда Василевська,
Андрій Малишко, Олександр Довженко, Борис Гми-
ря та ін. Ідейно-тематично ці роздуми ніби в про-
довженнім попередньої книги — «Повість про ранній
ранок».

Л 4702590200-59
М223(04)-83 БЗ. 35. 8. 82

у2

65 к.

Олександр Леваша